

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ

Οι τύχες του σοφιστή Γοργία

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Πέτρος Πεντζερίδης

Αθήνα, 2018

Τριμελής επιτροπή

Δημήτρης Δημηρούλης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Διονύσης Καββαθάς, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Μαρία Κακαβούλια, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Πέτρος Πεντζερίδης, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν της χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Εισαγωγή	
Ιστορικό πλαίσιο	5
Η ρητορική	7
Οι απαρχές.....	9
Φιλοσοφία και ρητορική	11
Ο λόγος και το πραγματικό	13
Κεφάλαιο 1^ο: Ο Γοργίας απέναντι στο Σωκράτη και τον Πλάτωνα	
Οι σοφιστές και ο Σωκράτης.....	16
Γοργίας	20
Η επιστημολογία και ο λόγος του Γοργία	21
<i>Περί του μη όντος ή Περί φύσεως</i>	25
<i>Ελένης Εγκώμιον</i>	28
<i>Υπέρ Παλαμήδους</i>	31
Σωκράτης και Πλάτων	34
<i>Γοργίας</i>	39
<i>Φαίδρος</i>	42
Κεφάλαιο 2^ο: Ο Γοργίας μετά τον Αριστοτέλη	
Η ρητορική στη μετά Αριστοτέλη εποχή	48
Αριστοτέλης	48
<i>Ρητορική</i>	52
Κικέρων.....	56
<i>De Oratore</i>	59
Κοϊντιλιανός.....	63
<i>Institutio Oratoria</i>	64
Η Δεύτερη Σοφιστική.....	66
Επίλογος	
Η ρητορική στο πέρασμα των αιώνων	70
Οι δύο διαφορετικές θεωρήσεις για τον κόσμο και τον άνθρωπο	72
Η ρητορική στην καθημερινότητά μας	75
Βιβλιογραφία	77
Αρθρογραφία	79
Abstract.....	80

Περίληψη

Η τέχνη της πειθούς, στη διδασκαλία και στην εξάσκηση της οποίας ο σοφιστής Γοργίας υπήρξε από τους πρωτοπόρους κατά τη διάρκεια της αρχαιότητας, είναι συνυφασμένη με τον ανθρώπινο λόγο. Στο πέρασμα των αιώνων, η κάθε εποχή αξιοποιούσε, λιγότερο ή περισσότερο, τις δυνατότητές που πρόσφερε ενώ η εκάστοτε κοινωνία πάντοτε την προσάρμοζε στο μέτρο των δικών της αναγκών. Γνώρισε την ακμή της τον 5ο π.Χ. αιώνα στο πλαίσιο της αθηναϊκής δημοκρατίας διαδραματίζοντας τότε έναν κρίσιμο ρόλο στην πολιτική ζωή και στην παιδεία. Την ίδια εποχή βρέθηκε στο επίκεντρο της διαμάχης μεταξύ δύο διαφορετικών κοσμοθεωρητικών αντιλήψεων, εγκαινιάζοντας έτσι και τη διαχρονική τους σύγκρουση στην ιστορία της δυτικής σκέψης. Έγινε αντικείμενο μελέτης σπουδαίων φιλοσόφων, πολιτικών ανδρών και διδασκάλων της τέχνης, όπως ο Αριστοτέλης, ο Κικέρων και ο Κοϊντιλιανός. Αποτέλεσε το πεδίο της επιτυχούς επαγγελματικής και κοινωνικής πορείας των εκπροσώπων της Δεύτερης Σοφιστικής, οι εκπρόσωποι της οποίας θεωρούνταν οι πρεσβευτές, του ελληνικού πνεύματος κατά τη διάρκεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Στις μέρες μας η ρητορική κερδίζει και πάλι το ενδιαφέρον των μελετητών υποδεικνύοντας για ακόμη μια φορά, όπως και στην αρχαιότητα, τις κρίσιμες αντιθέσεις πάνω σε θεμελιώδη ζητήματα για τη θεώρηση του κόσμου και του ανθρώπου.

Λέξεις-κλειδιά: Ρητορική, πειθώ, επιχείρημα, κοσμοθεωρία, σοφιστική

Εισαγωγή

Ιστορικό πλαίσιο

Ένα βασικό χαρακτηριστικό της Αρχαϊκής εποχής στον ελληνικό χώρο, το χρονικό διάστημα από τον 9^ο μέχρι και τον 7^ο π.Χ αιώνα, ήταν ότι η ανθρώπινη βούληση καθοριζόταν από το μύθο. Ο κόσμος ερμηνευόταν μυθολογικά ενώ οι κοινωνικές σχέσεις ρυθμιζόνταν, εφόσον δεν υπήρχαν γραπτοί νόμοι, σύμφωνα με ένα εθιμικό δίκαιο που βασιζόταν κυρίως στις επιταγές της θρησκείας. Η βούληση των θεών στην κοινωνική πραγματικότητα εκπροσωπούνταν μόνον από τους κοινωνικά και οικονομικά ισχυρούς. Σταδιακά ο άνθρωπος βγήκε από αυτό το πλαίσιο μυθολογικής ερμηνείας και όλα τα συνεπακόλουθα, αποκτώντας κοινωνική και πολιτική συνείδηση μέσω της αυτονόμησης και της λειτουργίας του λόγου.¹

Ήδη η δημιουργία πολιτικών κοινοτήτων, που διέθεταν το σχηματισμό της πόλης μέσα από την ίδρυση αποικιών από τον 7^ο αιώνα και έπειτα, ήταν μια από τις πιο σημαντικές αλλαγές στην πολιτική ζωή της Αρχαϊκής εποχής. Και παρά το ό,τι δεν έλαβε απευθείας τη μορφή στην οποία τη γνωρίζουμε τον 5^ο αιώνα, οι προεργασίες εκείνης της περιόδου υπήρξαν σημαντικές. Η ενότητα της πόλης βασιζόταν στη διαπάλη αντίρροπων δυνάμεων, ποικίλων συμφερόντων και σχέσεων που εκφράζονταν από τα μέλη της κοινότητας. Ήταν αποτέλεσμα εξισορρόπησης αντίρροπων δυνάμεων.²

Ο μύθος αντικαθίσταται από την ορθολογική ερμηνεία ενώ ανάλογη είναι και η ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων. Προς αυτή την κατεύθυνση συνέβαλαν οι κοινωνικές συνθήκες που προέκυψαν από την εγκαθίδρυση νέων ελληνικών πόλεων στα παράλια τις Μικράς Ασίας, η οικονομική ευρωστία, η ανάπτυξη του θαλάσσιου εμπορίου και η δημιουργία της τάξης των εμπορών. Η επικοινωνία που διεξαγόταν σε εμπορικό και πολιτιστικό επίπεδο μέσα από την επαφή των κατοίκων του ελληνικού χώρου με τους άλλους λαούς της Μεσογείου και του Εύξεινου Πόντου οδήγησε σε κοινωνική και πολιτική ωριμότητα ενώ αποτέλεσε ένα βασικό ερέθισμα και για την ανάπτυξη του φιλοσοφικού στοχασμού.

---

¹ Β Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 1986, σ. 9.

² Ο.π., σ. 12.

Η φιλοσοφία αναπροσανατολίζεται όταν η μυθολογική παράδοση της Αρχαϊκής εποχής και οι αναζητήσεις των προσωκρατικών φιλοσόφων έρχονται σε επαφή με την ιωνική φιλοσοφία.³ Ο φιλοσοφικός αυτός προσανατολισμός συνετέλεσε καθοριστικά στη λογική ερμηνεία των κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων. Από την έρευνα του κόσμου και της φύσης οι φιλόσοφοι θα στρέψουν το ενδιαφέρον τους στις νέες κοινωνικές καταστάσεις που διαμορφώνονται. Έτσι συγκροτείται προς τα τέλη του 6^{ου} αιώνα και στις αρχές του 5^{ου} και μια καινούργια αντίληψη για τον άνθρωπο.

Η γέννηση της νέας αυτής φιλοσοφικής σκέψης προϋπέθετε κυρίως την ελευθερία του λόγου με ό,τι αυτό συνοδευόταν, δηλαδή την ανάπτυξη του αντιλόγου, της διαφωνίας, και της κριτικής. Τέτοιες συνθήκες εξασφαλιζόνταν μέσω της δημοκρατικής διακυβέρνησης.

Η ελευθερία, που εξασφαλιζόταν από την ύπαρξη του δημοκρατικού πολιτεύματος, ήταν το βασικό χαρακτηριστικό στην πόλη, όπου πλέον γραπτοί νόμοι καθόριζαν για τους πολίτες τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους απέναντι στην κοινότητα, τη συμμετοχή τους στα κοινά και τη στάση τους απέναντι στους εχθρούς της. Κατ' αυτόν τον τρόπο ενισχύθηκε το πολιτικό αίσθημα και ανάλογα διαμορφώθηκε η ευθύνη τους ως μέρος ενός κοινωνικού συνόλου.

Στο τέλος του 6^{ου} αιώνα υπήρχε ήδη ένας τρόπος πολιτικής ζωής που είχε εμπедωθεί. Αυτή η μετάβαση από τη μυθική σκέψη της Αρχαϊκής εποχής στη λογική αιτιολογία των εκάστοτε φαινομένων συνεπάγεται τη συνειδητοποίηση της ελευθερίας αλλά και των υποχρεώσεων του ανθρώπου απέναντι στην κοινότητα της πόλης.

---

³ Ο.π., σ. 14.

Η ρητορική

Ρητορική ονομάζεται η τέχνη της πειθούς διά του λόγου. Σύμφωνα με μια σύγχρονη θεώρηση αυτή ανάγεται «στο φυσικό ένστικτο της επιβίωσης, του ελέγχου του περιβάλλοντός μας και της άσκησης επιρροής σε πράξεις άλλων προς αυτό που δείχνει πιο συμφέρον για τους εαυτούς μας, τις οικογένειές μας, τις κοινωνικές και πολιτικές μας ομάδες, και τους απογόνους μας». ⁴ Αυτό στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν επιτυγχάνεται με άλλο τρόπο παρά μόνο μέσω της χρήσης σημείων, των λέξεων, που χρησιμοποιούνται στο γραπτό ή στον προφορικό λόγο.

Το σημείο εκκίνησης είναι η πειθώ, δηλαδή η δυνατότητα να οδηγεί κανείς έναν άλλο μέσω της ομιλίας του, να σκεφθεί κάτι που δεν σκεφτόταν πριν ή που δεν είχε ακόμη σκεφθεί. Η ρητορική ήταν το μέσο για να φθάσει κανείς σε αυτό το αποτέλεσμα και συνιστούσε μια εκλογικευμένη μέθοδο αποτελούμενη από ένα corpus γνώσεων και κανόνων. Κατά τη διάρκεια της αρχαιότητας ικανός ρήτορας ήταν εκείνος που κατόρθωνε μιλώντας να αποσπάσει την αποδοχή του ακροατηρίου του.

Η τέχνη του ομιλείν γνωρίζει την ακμή της στην κοινωνία της αθηναϊκής δημοκρατίας του 5^{ου} π.Χ. αιώνα μέσα από το λόγο που αρθρώνεται τόσο στη δημόσια σφαίρα και συνδέεται άμεσα με ζητήματα που σχετίζονται με το συμφέρον της πόλης (πολιτικά), των πολιτών της (αστικά), όσο και σε ιδιωτικούς διαλόγους. Στην αθηναϊκή δημοκρατία της κλασικής περιόδου η ρητορική ήταν το μέσο του δημόσιου διαλόγου που έβρισκε εφαρμογή σε συνελεύσεις της εκκλησίας του Δήμου, στα δικαστήρια αλλά και σε άλλες δημόσιες εκδηλώσεις με τελετουργικό χαρακτήρα. Την ίδια περίοδο και στη Σικελία, στις Συρακούσες υπήρχαν διδάσκαλοι που εκπαίδευαν τους νέους στη συγκεκριμένη τέχνη για τις ανάγκες μιας διαφορετικής κοινωνίας. Γνωστότερα παραδείγματα ρητοροδιδασκάλων είναι εκείνα του Κόρακα και του Τισία, στους οποίους οφείλεται και η καθιερωμένη τετραμερής διάκριση των ρητορικών λόγων. ⁵ Έχει ενδιαφέρον όταν κατά τη διάρκεια της ύστερης αρχαιότητας του 1^{ου} μ.Χ αιώνα, οι δύο αυτές ρητορικές παραδόσεις ήλθαν πιο άμεσα σε επαφή,

---

⁴ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 9.

⁵ M A Smeltzer, *Gorgias on arrangement: A search for pragmatism amidst the art and epistemology of Gorgias of Leontini*, *Southern Communication Journal*, 61 (2), σ. 158.

την εποχή της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Έως τότε, ιδιαίτερα την περίοδο της κλασικής ελληνικής αρχαιότητας, παρατηρούνταν μεταξύ Αθήνας και Σικελίας μετακινήσεις φιλοσόφων, ρητόρων και διδασκάλων που συμμετείχαν ως μέλη σε διπλωματικές αποστολές. Κατ' αυτόν τον τρόπο προέκυπτε μιας μικρότερης κλίμακας αλληλεπίδραση σε ότι είχε να κάνει με την τέχνη του λόγου.

Η διδασκαλία της ρητορικής βασιζόταν σε πέντε μέρη που στόχευαν στο σχεδιασμό και την εκφορά του λόγου.⁶

Το πρώτο μέρος ήταν η εύρεσις (inventio) ή στάσις του λόγου. Αποσκοπούσε στην έρευνα και στην αναγνώριση του υπό εξέταση ζητήματος. Σε άμεση συνάρτηση με τον ορισμό του θέματος εντοπίζονταν και τα διαθέσιμα μέσα πειθούς για τη στήριξη της θέσης του ομιλητή έναντι του ακροατηρίου. Τα μέσα πειθούς διακρίνονταν σε δύο επιμέρους κατηγορίες. Τα άμεσα αποδεικτικά στοιχεία, που ο αγορητής χρησιμοποιούσε χωρίς να εφευρίσκει, αλλά και τα τεχνικά, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν η παρουσίαση του ήθους του ρήτορα ως αξιόπιστου, τα λογικά επιχειρήματα και τα πάθη ή τα συναισθήματα που ο λόγος θα προκαλούσε στο κοινό.

Το δεύτερο μέρος ήταν η τάξις (dispositio). Δήλωνε την οργάνωση του λόγου σε μέρη. Η βασική διάκριση ενός λόγου ήταν τετραμερής και αποτελούνταν από την εισαγωγή ή προοίμιο, τη διήγηση, δηλαδή την έκθεση των γεγονότων με λεπτομέρειες, την πίστη όπου παρατίθονταν τα λογικά επιχειρήματα και τέλος τον επίλογο ή συμπέρασμα.

Το τρίτο μέρος ήταν η λέξις (elocutio). Περιέγραφε τη διαδικασία ενσωμάτωσης εκείνου που ο ρήτορας ήθελε να πει, σε λέξεις και προτάσεις. Η λέξις αποτελούνταν από την άρθρωση, την επιλογή των λέξεων, και τη σύνθεση, την τοποθέτηση των επιλεγμένων λέξεων σε προτάσεις. Τα παραπάνω στοιχεία συνθέταν το ύφος της ομιλίας το οποίο σύμφωνα με το μαθητή του Αριστοτέλη, Θεόφραστο έπρεπε να διαθέτει τέσσερις αρετές: γλωσσική και γραμματική ορθότητα, καθαρότητα, διακόσμηση (μεταφορές, σχήματα λόγου, σχήματα νοήσεως) και ευπρέπεια.

---

⁶ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 11.

Το τέταρτο μέρος ήταν η μνήμη. Μετά το σχεδιασμό και τη δημιουργία του λόγου, ο ρήτορας θα έπρεπε να τον απομνημονεύσει με ακρίβεια.

Το πέμπτο και τελευταίο μέρος ήταν η υποδομή. Είχε σκοπό τον έλεγχο της φωνής και των κινήσεων του σώματος κατά τη διάρκεια της ομιλίας.

Οι απαρχές

Οι διδάσκαλοι της τέχνης της πειθούς ήδη από την κλασική εποχή αναγνώριζαν αρκετά στοιχεία της τέχνης τους μέσα στα κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, πριν ακόμη επινοηθεί ο όρος ρητορική.⁷

Με δεδομένη τη σπουδαιότητα του λόγου, κυρίως του δημόσιου, ο Όμηρος μας φανερώνει μια πρακτική ομιλίας ήδη από τις αρχές της πρώτης χιλιετίας μεταξύ Μυκηναϊκής εποχής, «σκοτεινών αιώνων» και Γεωμετρικής εποχής. Η ομιλία και κατ' επέκταση η πειθώ, κατέχουν σημαντική θέση στα ομηρικά έπη καταδεικνύοντας έτσι τη σημασία που προσέδιδε σε αυτή. Ενδεικτική μιας τέτοιας επιλογής είναι και η σκηνή από την Οδύσσεια όπου ο Οδυσσέας παρουσιάζεται στη Ναυσικά. Έχει βρεθεί στη γη των Φαιάκων έπειτα από την πολυετή του περιπλάνηση. Είναι ξένος στον τόπο, έχει την όψη ενός ανθρώπου ταλαιπωρημένου από τις κακουχίες και χρειάζεται τη βοήθειά της όμως φοβάται μήπως η αποκρουστική του εμφάνιση την τρομάξει. Ο Όμηρος, μέσα από τη αφήγησή του, μας δείχνει τον τρόπο προσέγγισης που σκέφτεται ο Οδυσσέας: να την πλησιάσει και να της αγγίξει το γόνατο ικετεύοντας τη ή να παραμείνει ακίνητος και να της μιλήσει. Τελικά, επιλέγει να της μιλήσει απευθύνοντας της έναν λόγο καλοζυγισμένο, κολακευτικό και επίμονο. Έτσι πείθει τη Ναυσικά να τον βοηθήσει.

Τόσο στην Ιλιάδα όσο και στην Οδύσσεια, θεοί και άνθρωποι που παρουσιάζονται λαμβάνουν το λόγο ανάλογα με την πλοκή και έτσι αποτυπώνονται διάφορες μορφές λεκτικής ανταλλαγής: μονόλογοι και διάλογοι, ερώτηση και απάντηση, διήγηση, εντολή, υπόσχεση, πρόκληση, παρηγοριά, πρόβλεψη, συμβιβασμός. Αρκετά συχνά είναι έκδηλη η βούληση να πειστεί ο συνομιλητής. Επίσης, αποτυπώνεται ο λόγος θεσμοποιημένων οργάνων που αποσκοπεί στο να

---

⁷ Ο.π., σ. 10.

πείσει ή να συμβουλευσει. Ακόμη, παρουσιάζεται ο απατηλός λόγος, τα τεχνάσματα κι οι αμφισημίες.

Στα ομηρικά έργα άλλοι ήρωες μέσα από τη ρητορική τους δεινότητα διακρίνονται, όπως ο Νέστορας κι ο Οδυσσεύς, κι άλλοι απαξιώνονται εξαιτίας του ασύνετου λόγου τους.⁸ Η ρητορική δεινότητα που χαρακτηρίζει τον εκάστοτε ήρωα ανήκει στις ιδιότητές του όπως η ομορφιά του και η ευφυΐα του. Η ευγλωττία, σύμφωνα με τον Όμηρο, είναι μια ιδιότητα που μπορεί να διδαχτεί στον άνθρωπο, είτε από τους θεούς είτε από άλλους ανθρώπους, όπως η ιατρική, το κυνήγι, η ιππική τέχνη, η τέχνη του πολέμου. Σημαντικό όμως είναι και το γεγονός ότι στα συγκεκριμένα έπη δεν περιλαμβάνονται μόνο οι λόγοι αλλά εκφράζεται και κρίση γι' αυτούς. Εκφράζεται, δηλαδή, στοχασμός επί του λόγου. Σύμφωνα με ορισμένες ερμηνείες αποσπασμάτων του ομηρικού έργου, εκεί εντοπίζεται για πρώτη φορά η αναφορά που εισάγει τη διάκριση μεταξύ απλού, μεσαίου και υψηλού ύφους ομιλίας.

Πολλοί θεωρητικοί υποστηρίζουν, μάλλον εύλογα, ότι ο Όμηρος επιδίδεται στη ρητορική τόσο ως αφηγητής των έργων όσο και μέσω του λόγου των προσώπων που παρουσιάζει σε αυτά. Έτσι καταφέρνει να συνεισφέρει σε αυτή μέσα από τα αρχέτυπα που προσφέρει και μέσα από τις θεωρητικές παρατηρήσεις στις οποίες προχωρά. Κατά τη διάρκεια της αρχαιότητας όσοι ασχολήθηκαν με την τέχνη του λόγου μοιραία ανέτρεξαν σε αυτόν προκειμένου να επανεξετάσουν το έργο του και να εντοπίσουν σε αυτό στοιχεία χρήσιμα για τις δικές τους μελέτες.

Αναμφίβολα, ο Όμηρος δεν διατύπωσε ρητά τους κανόνες της ρητορικής. Προέταξε όμως τη σπουδαιότητα της ομιλίας σε τέτοιο βαθμό έτσι ώστε να δικαιολογείται η μετέπειτα επίδραση που άσκησε και η οποία σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες συνέβαλλαν στη διαμόρφωση του γοήτρου και της σημασίας του λόγου στον αρχαίο κόσμο.

Από τον Όμηρο του 8^{ου} αιώνα μέχρι την κλασική εποχή του 5^{ου} αιώνα μπορούμε να συνοψίσουμε τα εξής σημαντικά: Πρώτον, η πειθώ κατέχει μια σημαντική θέση στην αρχαία ελληνική σκέψη. Στα γραπτά έργα της περιόδου δεν αναπαρίσταται μόνο ως προσωποποίηση μιας ανθρώπινης δύναμης αλλά και ως θεότητα. Μετά τον Όμηρο η ποίηση αναπαριστά το λόγο των θεών, των ανθρώπων

---

⁸ P Dixon, *Rhetoric*, στην 4^η εκδ., London and New York, Routledge, 1990, σ. 7.

και του ίδιου του ποιητή ενώ παράλληλα στοχάζεται πάνω στις αμφιλεγόμενες δυνάμεις του· ένας λόγος μπορεί να είναι αληθής ή ψευδής όπως μπορεί να είναι δίκαιος ή άδικος. Δεύτερον, τον 6^ο αιώνα κάνει την εμφάνισή του ο πεζός λόγος, που αποτελεί έναν νέο τρόπο λογοτεχνικής έκφρασης. Καθιερώνεται σταδιακά στις πόλεις και αρχίζουν να διαδίδονται σε αυτή τη μορφή φιλοσοφικά και ιστορικά έργα. Τρίτον, αναδύεται η μορφή της πόλης-κράτους, προσφέροντας έτσι ένα νέο πλαίσιο διεξαγωγής του δημόσιου διαλόγου. Ειδικότερα μάλιστα στην Αθήνα, όπου η ανάπτυξη της δημοκρατίας διευρύνει τις προϋποθέσεις έκφρασης των πολιτών, ο λόγος μετατρέπεται σε συνθήκη *sine qua non*. Τέταρτον, η λογοτεχνία συνοδεύει τη ρητορική διάσταση της αθηναϊκής δημοκρατίας καλλιεργώντας ή μετατοπίζοντας την, ενώ η τραγωδία εισάγει στη σκηνή λόγους και αντιπαραθέσεις.⁹

Φιλοσοφία και ρητορική

Οι Έλληνες είχαν επίγνωση της δύναμης του λόγου. Ως εκ τούτου η ρητορική πάντοτε είχε μια στενή σχέση, αφενός, με την υπεράσπιση της περιουσίας, των δικαιωμάτων και των προνομίων των πολιτών, αφετέρου, με τη συμμετοχή τους στα κοινά που τη μετέτρεπε σε καθοριστικό μέσο για την άσκηση της πολιτικής.

Όμως κατά τη διάρκεια της αρχαιότητας υπήρχαν αρκετοί που εξέφραζαν τη δυσπιστία τους, θεωρώντας το ρητορικό λόγο ρηχό και απατηλό.¹⁰ Αυτή η διαφωνία για την τέχνη του λόγου αποτυπώνεται με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο στη διαμάχη μεταξύ φιλοσοφίας και ρητορικής. Στην πρώτη αναγνώριζαν ειλικρινή προσπάθεια για την προσέγγιση της αλήθειας, συνέπεια και πνευματική εντιμότητα ενώ στη δεύτερη, αμοραλισμό και λεκτική επιδεξιότητα που απέβλεπε στην επίτευξη ιδιοτελών συμφερόντων. Παρ' όλ' αυτά, δε θα μπορούσε κανείς να παραβλέψει το γεγονός πως η αρχή σύμφωνα με την οποία οποιοσδήποτε έχει δικαίωμα να εκθέσει και να στηρίξει την άποψή του πάνω σε ένα ζήτημα, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, όσο ξεκάθαρες κι αν είναι οι αποδείξεις της άλλης πλευράς, είναι υπόθεση που εισήγαγε η ρητορική. Κι αυτή έβρισκε εφαρμογή στην αρχαία ελληνική δικαιοσύνη αλλά και μετέπειτα στο ρωμαϊκό νόμο. Κατά καιρούς η ρητορική αποτελούσε

---

⁹ L Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα* (Μετάφραση: Ξ. Τσελέντη, Επιμέλεια: Β. Σερέτη), στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις «Δαίδαλος»-Ι.Ζαχαρόπουλος Α.Ε., 2005, σ. 13-27.

¹⁰ Ο.π., σ. 5.

μεγαλύτερη απελευθερωτική δύναμη στη διάρκεια της αρχαιότητας σε σχέση με τη φιλοσοφία που έτεινε στο δογματισμό.¹¹

Με τον Πλάτωνα και τους σοφιστές, η σύγκρουση φιλοσοφίας και ρητορικής έφτασε στο απόγειό της. Η στάση του Πλάτωνα απέναντι στην τέχνη του λόγου μπορεί να χαρακτηριστεί ακόμη και εχθρική.¹² Είναι γνωστό ότι ο φιλόσοφος έτρεφε μικρή εκτίμηση για τις τέχνες, εν γένει, ιδίως δε για εκείνες που αντιπροσωπεύονταν από τους ποιητές και τους ρήτορες. Έδινε απόλυτη προτεραιότητα στη φιλοσοφία, στάση που υιοθέτησαν και αρκετοί φιλόσοφοι μετά απ' αυτόν.

Προσπαθώντας να κατανοήσουμε αυτή τη στάση του Πλάτωνα θα πρέπει να γίνει κατανοητό το εξής: η ρητορική στην αρχαιότητα ήταν μια τέχνη υψηλής αξίας και ο ρήτορας ένας άνθρωπος με μεγάλη δύναμη. Το να γνωρίζει κανείς να χρησιμοποιεί έξυπνα το λόγο αποτελούσε σημαντικό μέρος της ελληνικής παιδείας.

Ωστόσο, το γεγονός ότι η ρητορική για ορισμένους ήταν αντίπαλος της φιλοσοφίας δεν θα πρέπει να μας οδηγήσει στο να παραγνωρίσουμε την κατάσταση. Αντ' αυτού θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για επικοινωνία μεταξύ των δύο γνωστικών πεδίων. Από τη μία μεριά, η πλειονότητα των ρητόρων αναγνώριζαν ότι προκειμένου να πείσουν θα έπρεπε να βασίζονται σε αξίες υψηλότερες κάθε δεδομένης κατάστασης και γι' αυτό στους λόγους τους συναντούμε αντιλήψεις δάνεια από τη φιλοσοφία.¹³ Από την άλλη μεριά, ήδη από το 12^ο μ.Χ. αιώνα δημοσιεύονται κριτικές μελέτες που συμπεραίνουν ότι ακόμη και οι φιλοσοφικές μελέτες καταφεύγουν σε ρητορικές στρατηγικές προκειμένου να πείσουν.¹⁴

Η υπόθεση της αλληλεπίδρασης μεταξύ ρητορικής και φιλοσοφίας γίνεται ακόμη πιο εμφανής εάν λάβουμε υπόψιν μας ορισμένα παραδείγματα που με τον τρόπο τους επέδρασαν καθοριστικά στην εξέλιξη της ρητορικής τέχνης.

Ο Αριστοτέλης, αν και φιλόσοφος, υπήρξε ένας σημαντικός θεωρητικός της ρητορικής. Μελέτησε τα μέσα της πειθούς, θεωρώντας την ως μια τέχνη ηθικά ουδέτερη που επειδή δε συνιστούσε η ίδια γνώση επί των αντικειμένων που

---

¹¹ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007., σ. 19.

¹² S Ijsseling, *Rhetoric and philosophy in conflict*, στην 1^η εκδ., Martinus Nijhoff/The Hague, 1976, σ. 7.

¹³ Ο.π., σ. 92.

¹⁴ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 20

πραγματευόταν όφειλε να στηρίζεται σε γνώσεις άλλων πεδίων όπως εκείνων της ηθικής, της πολιτικής και της λογικής. Ο Αριστοτέλης φαίνεται να επεδίωκε τη συμφιλίωση της τέχνης του λόγου με τις φιλοσοφικές απαιτήσεις.¹⁵

Την ιδέα της συνύπαρξης της ρητορικής με τη φιλοσοφία, προάγει και ο Ισοκράτης. Ο ίδιος ήταν ρήτορας και ρητοροδιδάσκαλος που επανέκτησε τη φιλοσοφία. Σύμφωνα με αυτόν η ευλωτία δεν θα μπορούσε να υπάρχει ξεχωριστά από την ευφυΐα και την αρετή. Η κοινωνία ήταν αδύνατον να παρακάμπτει το λόγο αλλά όφειλε να αξιοποιεί τις δυνατότητες που αυτός προσέφερε. Για τον Ισοκράτη η ρητορική αποτελούσε μια δυνατότητα αναζήτησης της αλήθειας και της ηθικής.¹⁶

Σημαντική προς αυτή την κατεύθυνση υπήρξε όμως και η συμβολή του σοφιστή Γοργία. Υπήρξε διάσημος, κυρίως, για την εισαγωγή ποιητικών στοιχείων στον πεζό λόγο. Πέρα όμως από το ιδιαίτερο ύφος, διέθετε το φιλοσοφικό υπόβαθρο για να συγγράψει μια πραγματεία με τίτλο *Περί του μη όντος ή Περί φύσεως* στο οποίο διατυπώνονται θέσεις που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το αληθές, το ψευδές, το δίκαιο, θα πρέπει να ορίζονται ανάλογα με τις περιστάσεις, όπως αυτές γίνονται αντιληπτές από τους ανθρώπους σε μια δεδομένη χρονική στιγμή.¹⁷

Ο λόγος και το πραγματικό

Η γνωσιολογική σχέση μεταξύ του ανθρώπινου λόγου και των πραγμάτων ή των καταστάσεων που αυτός περιγράφει, βρέθηκε στο προσκήνιο της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφικής σκέψης, ήδη από τα μέσα του 5^{ου} αιώνα.¹⁸ Η προβληματική εγκαινιάστηκε από το Γοργία στην πραγματεία του *Περί του μη όντος ή Περί φύσεως*.

Στο έργο του αυτό διατυπώνονται ρητά τα εξής: Ο λόγος και το πραγματικό είναι δύο διαφορετικά πράγματα.¹⁹ Μέσω του λόγου εκφράζεται αυτό που ο άνθρωπος είναι ικανός να αντιληφθεί μέσω των αισθήσεων, να επεξεργαστεί μέσω της νόησης και να περιγράψει μέσω της γλώσσας, από όλα εκείνα που τον

---

¹⁵ L Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα* (Μετάφραση: Ξ. Τσελέντη, Επιμέλεια: Β. Σερέτη), στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις «Δαίδαλος»-Ι.Ζαχαρόπουλος Α.Ε., 2005, σ. 94.

¹⁶ Ο.π., 96.

¹⁷ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 17

¹⁸ Β Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 1986, σ. 293.

¹⁹ Τ Πεντζοπούλου-Βαλαλά, *Γοργίας*, στην 1η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτρος, 1999, σ. 12.

περιβάλλον. Όμως, η γλώσσα είναι μέσο που επιτρέπει απλώς να κατονομάζονται συμβατικά τα πράγματα, δίχως παρ' όλ' αυτά να υπάρχει η δυνατότητα ακριβούς προσδιορισμού της ουσίας τους· της αλήθειας τους. Η αλήθεια των πραγμάτων και των καταστάσεων με τις οποίες ο άνθρωπος εμπλέκεται παραμένει κρυφή. Αυτό συμβαίνει διότι μόνον η «επιφάνειά» τους είναι στη διάθεση του και αυτή καθίσταται ανακινώσιμη διά του λόγου²⁰ ενώ ταυτόχρονα η ανθρώπινη νόηση είναι πεπερασμένη.²¹ Έτσι, ο άνθρωπος δεν δύναται να φθάσει στην απόλυτη γνώση. Η αλήθεια δεν δίνεται, ούτε αποκαλύπτεται σε αυτόν, ορίζοντας έτσι ότι στη σχέση μεταξύ λόγου και πραγματικού, δηλαδή σημαίνοντος και σημαινόμενου, ο δεύτερος όρος θα είναι πάντοτε αυτός που θα παραμένει, επί της ουσίας, άγνωστος.

Επιπροσθέτως, συνεχίζει τη συλλογιστική του ο Γοργίας, ακόμη κι αν κάποιος καταφέρει να βιώσει, να συλλάβει κάτι βαθύτερο σε σχέση με το πραγματικό και να φτάσει στην απόλυτη γνώση, η γνώση αυτή δε θα ήταν δυνατόν κοινοποιηθεί σε άλλους. Το απόλυτο βιώνεται αλλά δεν λέγεται. Το πραγματικό δεν ανάγεται σε λόγο. Ο λόγος απλώς το μνηύει²², δηλαδή παράγει λόγο ικανό να μεταφέρει εννοιολογική γνώση²³ επάνω σε εκείνο για το οποίο λέγει και το οποίο δεν μπορεί να μεταδοθεί.

Εφόσον δεχτούμε ότι στη σχέση σημαίνοντος-σημαινόμενου, το σημαινόμενο παραμένει πάντοτε το ζητούμενο, σύμφωνα με την πραγματεία του Γοργία, ανοίγει ο δρόμος για τη συνειδητοποίηση δύο βασικών εκφάνσεων της χρήσης του λόγου. Η πρώτη, είναι η κατάπτωση του στο επίπεδο του «απλώς και μόνο λόγια». Κατ' αυτόν τον τρόπο δεχόμαστε την υποβάθμιση εκείνου του χαρακτηριστικού που ξεχωρίζει τον άνθρωπο από τα υπόλοιπα ά-λογα ζώα.²⁴ Η δεύτερη, αφορά την ανάγκη για φροντίδα του σημαίνοντος, η τάξη του οποίου, δηλαδή η τάξη του λόγου, αποτελεί το πεδίο εκείνο που ο άνθρωπος μπορεί να ελέγξει τη δύναμή του.²⁵ Σε αυτό το συμπέρασμα καταλήγει και ο Γοργίας στο *Περί του μη όντος ή Περί φύσεως*.

Συνοψίζοντας μέχρις εδώ, θα ήταν χρήσιμο να εστιάσουμε στα εξής: Πρώτον, ο άνθρωπος δεν έχει πρόσβαση στην αλήθεια του πραγματικού παρά μόνο σε εκείνο

---

²⁰ Β Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 1986, σ. 290.

²¹ Τ Πεντζοπούλου-Βαλαλά, *Γοργίας*, στην 1η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτρος, 1999, σ. 182.

²² Ο.π., σ. 12.

²³ Ο.π., σ. 182.

²⁴ Β Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 1986, σ. 292.

²⁵ Τ Πεντζοπούλου-Βαλαλά, *Γοργίας*, στην 1η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτρος, 1999, σ. 13.

που φαίνεται. Δεύτερον, λόγος και πραγματικό δεν ταυτίζονται. Ο λόγος είναι ένας όρος δυνατότητας για να περιγραφεί ό,τι διαφαίνεται από το πραγματικό. Τρίτον, εκείνο που μεταφέρεται κατά τη διάρκεια μιας λεκτικής επικοινωνίας είναι λόγος που αφορά το πραγματικό. Αν δεχτούμε τις παραπάνω προκείμενες οδηγούμεστε στο συμπέρασμα ότι ο λόγος, όπως άλλωστε έγραψε κι ο ίδιος ο Γοργίας στο *Ελένης Εγκώμιον*, είναι «μεγάλος δυνάστης» του ανθρώπου.

Κεφάλαιο 1ο

Ο Γοργίας απέναντι στο Σωκράτη και τον Πλάτωνα

Οι σοφιστές και ο Σωκράτης

Οι σοφιστές και ο Σωκράτης αποτελούν σημαντική ενότητα της αρχαίας ελληνικής σκέψης στο δεύτερο μισό του 5^{ου} αιώνα. Σημαντική πηγή για τις απόψεις των δύο είναι ο Πλάτων. Ο Σωκράτης δεν συνέγραψε καθώς για τη διδασκαλία της φιλοσοφίας και τη διάδοση των θέσεων του πίστευε στην αμεσότητα του προφορικού λόγου και βασιζόταν στο διάλογο.²⁶ Για τις θέσεις και τη διδασκαλία των σοφιστών δεν έχουν σωθεί παρά ελάχιστα αποσπάσματα. Συνεπώς, η σημαντικότερη πηγή στην αντίθεση Σωκράτη και σοφιστών είναι ο μαθητής του πρώτου. Το θέμα είναι σημαντικό καθώς η σύγχρονη αντίληψη για τις σοφιστικές θέσεις διαμορφώνεται κυρίως μέσα από το έργο του Πλάτωνα ο οποίος όμως επεδίωκε σταθερά να αναδείξει τις θέσεις του δασκάλου του. Η κριτική του επηρέασε αρνητικά πάνω στο ζήτημα ολόκληρη την παράδοση περί σοφιστών ως τα νεότερα χρόνια.

Οι σοφιστές και ο Σωκράτης αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικούς προσανατολισμούς της αρχαίας ελληνικής σκέψης. Ο Σωκράτης είναι φιλόσοφος που δέχεται ότι η φιλοσοφία έχει ως κοινωνική αποστολή να αποβλέπει στην αρετή προς βελτίωση του ατόμου και της κοινωνίας. Στον αντίποδα, οι σοφιστές είναι δάσκαλοι της πολιτικής τέχνης. Εφοδιάζουν τους νέους με ένα σώμα γνώσεων που κρίνεται απαραίτητο για την κοινωνική τους επιτυχία. Στο πλαίσιο αυτών των γνώσεων εκτός από τη ρητορική που είναι το κύριο μέσο πειθούς εντάσσεται και η φιλοσοφία. Αποβλέπουν σε έναν πρακτικό χαρακτήρα της γνώσης καθώς κύριο μέλημά τους ήταν να βοηθήσουν τους μαθητές τους να επιτύχουν κοινωνικά, αντιμετωπίζοντας το σκληρό ανταγωνισμό μιας δημοκρατικής, ανοιχτής κοινωνίας.²⁷

Ο Σωκράτης αντιπροσωπεύει τη φιλοσοφική συζήτηση με έντονο ηθικό χαρακτήρα ενώ οι σοφιστές εκφράζουν συγκεκριμένα κοινωνικά και πολιτικά αιτήματα της εποχής τους. Εν γένει, πρόκειται για δύο διαφορετικούς κόσμους, δύο

---

²⁶ Β Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 1986, σ. 137.

²⁷ Ο.π., σ. 135.

διαφορετικές κοσμοθεωρητικές στάσεις, απέναντι στα ζητήματα της εποχής τους. Αντίστοιχα, αυτές οι στάσεις προϋποθέτουν, διαφορές στους σκοπούς που επιδιώκουν και στη μέθοδο ακολουθούν για να τους επιτύχουν.

Η πρώτη διαφορά μεταξύ σοφιστών και Σωκράτη εντοπίζεται στο ζήτημα της αμοιβής για τη διδασκαλία που παρείχαν. Αυτό συνδέεται άμεσα με τον τρόπο που αντιλαμβάνονταν το ρόλο τους μέσα στην κοινωνία της εποχής τους.

Ο Σωκράτης ήταν φιλόσοφος που βρισκόταν διαρκώς σε απορία. Θεωρούσε ότι κύριο μέλημά του ήταν να φιλοσοφεί, να φωτίζει και να οδηγεί τους συμπολίτες του στην αυτοσυνείδηση μέσα από τον προβληματισμό για το νόημα και τον σκοπό της ζωής τους.²⁸ Πίστευε ότι η προσφορά του αυτή δε γίνεται επ' αμοιβή αλλά διδάσκεται ελεύθερα και δωρεάν. Το μέσο για να το επιτύχει αυτό είναι ο διάλογος καθώς δεν προσέφερε έτοιμες γνώσεις στον συνομιλητή του αλλά τις εκμαίευε απ' αυτόν.

Οι σοφιστές δεν υπήρξαν φιλόσοφοι αλλά επαγγελματίες δάσκαλοι της τέχνης του λόγου. Η φιλοσοφία αποτελούσε γι' αυτούς ένα ακόμη γνωστικό πεδίο, όπως ήταν τα υπόλοιπα που δίδασκαν, για να εξυπηρετήσουν το σκοπό τους. Και αυτός δεν ήταν άλλος από την προετοιμασία και την εκπαίδευση δημόσιων ανδρών, ικανών να αναλάβουν αξιώματα και να ασκήσουν εξουσίες. Γι' αυτό οι νέοι μαθήτευαν κοντά τους λαμβάνοντας έτοιμες γνώσεις σε γνωστικά αντικείμενα όπως είναι η ορθοέπεια, η φιλοσοφία, η λογοτεχνία, το δίκαιο, η κοινωνική ψυχολογία, η πολιτική οικονομία κ.α.²⁹ Επίσης, διδάσκονταν, δευτερευόντως, τον δικανικό και τον επιδεικτικό λόγο.

Πεποίθηση των σοφιστών ήταν ότι μέσω της διδασκαλία τους, για την οποία αξίωναν αμοιβή, προσέφεραν κοινωνικό έργο. Εξετάζοντας τη σκέψη τους μπορούμε να δεχτούμε ότι, με τον τρόπο τους, συνέβαλαν στην πολιτική ωρίμανση της κοινωνίας της εποχής τους.³⁰ Βεβαίως, υπάρχει, όπως είπαμε, ο αντίλογος του Πλάτωνα. Τους θεωρεί απατεώνες και διαφθορείς του πολιτικού ήθους αξιώνοντας

---

²⁸ W Nestle, *Από το μύθο στον λόγο* (Μετάφραση: Α. Γεωργίου), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, 2010, σ. 781.

²⁹ Β Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, στην , 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 1986, σ. 138.

³⁰ Ο.π., σ. 139.

έτσι την προτεραιότητα της φιλοσοφίας έναντι της ρητορικής³¹ ακόμη και στα ζητήματα που σχετίζονταν με τη διαχείριση των υποθέσεων της πόλης.

Η δεύτερη διαφορά τους υπήρξε η αντίληψη των εννοιών της αρετής και του πολιτικού. Εξ' αυτού απορρέει και ο διαφορετικός τρόπος που αντιμετώπιζαν τα ζητήματα και τα αποτελέσματα που ανέμεναν από τη λύση τους.

Ο Σωκράτης χρησιμοποιούσε τη μαιευτική μέθοδο που περιλάμβανε τη διαλεκτική συζήτηση, τη σταδιακή και αυστηρή οριοθέτηση των εννοιών με απώτερο σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων διά της επαγωγής³². Οι σοφιστές δίδασκαν την πολιτική τέχνη, η οποία εκτεινόταν σε διάφορα γνωστικά πεδία, κυρίως μέσω της ρητορικής επίδειξης.³³ Ωστόσο, και οι σοφιστές χρησιμοποιούσαν ένα είδος μαιευτικής διότι θεωρούσαν ότι οι άνθρωποι έχουν μέσα τους το ένστικτο της πολιτικής τέχνης. Το ζητούμενο ήταν ο κατάλληλος τρόπος έτσι ώστε οι ικανότητες που διέθετε ο καθένας να αξιοποιηθούν.

Οι βασικοί άξονες της μεθόδου και της διδασκαλίας των σοφιστών ήταν οι εξής³⁴:

- Η αντιλογική διαδικασία: Πάνω στο ίδιο θέμα είχαν έτοιμες δύο εκδοχές και ήταν ικανοί να υποστηρίζουν δύο γνώμες, αναλόγως με την περίπτωση που παρουσίαζαν. Κάτι τέτοιο βοηθούσε να εξετάζονται τα πράγματα αμφίπλευρα.
- Η σχετικότητα των ηθικών αξιών: Εξέφραζαν τη γενική αμφισβήτηση κοινωνικών θεσμών όπως η θρησκεία, η γλώσσα, η ηθική, το δίκαιο, η πολιτική και οι νόμοι.
- Ο λογικός έλεγχος και η κριτική στάση απέναντι στις θέσεις των συνομιλητών τους: Αυτό το σημείο είναι άμεση απόρροια της προηγούμενης θέσης. Ωστόσο, θα πρέπει να τονιστεί ότι και ο Σωκράτης ασκούσε στους συνομιλητές του αυστηρό έλεγχο με απώτερο σκοπό να τους αποδείξει ότι δεν γνώριζαν όλα εκείνα που μέχρι εκείνη τη στιγμή νόμιζαν ότι κατείχαν.

Τρίτη διαφορά μεταξύ των σοφιστών και του Σωκράτη ήταν ο σκοπός που επεδίωκαν μέσα από τη δραστηριότητα και τη διδασκαλία τους.

---

³¹ S Ijsseling, *Rhetoric and philosophy in conflict*, στην 1^η εκδ., Martinus Nijhoff/The Hague, 1976, σ. 9.

³² Β Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 1986, σ. 140.

³³ Ο.π., σ. 141.

³⁴ Ο.π., σ. 141-143.

Ο Σωκράτης ως φιλόσοφος επεδίωκε να εντοπίσει την αλήθεια και να απαντήσει στο ερώτημα για τις αρχές και τη φύση των όντων. Συγκέντρωσε το ενδιαφέρον του στα κοινωνικά προβλήματα και τον ίδιο τον άνθρωπο ως κοινωνικό ον. Μέλημά του να γίνει ο άνθρωπος ηθικά καλύτερος, δικαιότερος και με συνείδηση της κοινωνικής του αποστολής. Γι' αυτόν η κοινωνική δύναμη που βασιζόταν στην οικονομική ευρωστία χωρίς να συνοδεύεται από τον αδιάκοπο αγώνα για δικαιοσύνη και για ηθικό βίο, δηλαδή χωρίς συναίσθηση της αρετής, ήταν πηγή δυστυχίας και όχι ευδαιμονίας.

Οι σοφιστές ενδιαφέρονταν για τον άνθρωπο δίχως να επιδιώκουν να τον κάνουν πιο δίκαιο ή πιο ενάρετο, παρά μόνο ικανότερο στον κοινωνικό στίβο. Δεν προσπαθούσαν όμως να το επιτύχουν αυτό ενθαρρύνοντας μια καιροσκοπική συμπεριφορά και προτείνοντας τη χρήση αθέμιτων μέσων. Το επεδίωκαν μέσω της σύνεσης και της ορθής κρίσης στη διαχείριση των ιδιωτικών του υποθέσεων αλλά και την άσκηση των δημόσιων καθηκόντων του.³⁵

Η τέταρτη διαφορά σοφιστών και Σωκράτη εντοπίζεται στο ζήτημα της μόρφωσης των νέων. Ο Σωκράτης έβλεπε την παιδεία ως αγωγό της φιλοσοφικής του πρότασης. Ταυτιζόταν με την παλιά παιδεία η οποία στηριζόταν στην ανάγνωση των μεγάλων ποιητών του παρελθόντος και είχε έναν χαρακτήρα αριστοκρατικό. Στον αντίποδα, οι σοφιστές εκπροσωπούσαν νέες αντιλήψεις και επομένως ήθελαν μια παιδεία ανανεωμένη και συμβατή με τα αιτήματα μιας δημοκρατικής και ανοικτής κοινωνίας. Η συγκεκριμένη διαφορά παραπέμπει σε ένα ιδεολογικό ζήτημα και δείχνει εναργέστερα τη διαμάχη μεταξύ δύο διαφορετικών κοινωνικοπολιτικών ρευμάτων, να διαμορφώσουν μέσω της παιδείας, μια κοινωνία σύμφωνη με τις θέσεις τους³⁶. Οι προτάσεις των σοφιστών και οι διδασκαλίες τους, γνώρισαν την αποδοχή και την ανταπόκριση των νέων της εποχής.

Αναγκαία συνθήκη για να τελεσφορήσουν τόσο η πρόταση του Σωκράτη για την παιδεία όσο και εκείνη των σοφιστών αλλά ακόμη και για να καταστεί δυνατή η διατύπωση της διαμάχης, ήταν η ύπαρξη δημοκρατικού πολιτεύματος.

---

³⁵ J De Romilly, *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή* (Μετάφραση: Φ. Κακριδή), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου – Μ. Καρδαμίτσα, 1994, σ. 31.

³⁶ Β Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 1986, σ. 149.

Γοργίας

Ο Γοργίας (490-382 π.Χ) καταγόταν από τους Λεοντίους της Σικελίας. Σύμφωνα με την παράδοση υπήρξε μαθητής του Εμπεδοκλή στον οποίο οφείλει και το ενδιαφέρον για την τέχνη της πειθούς. Έφτασε στην Αθήνα το 427 π.Χ., όταν ήταν περίπου εβδομηντατριών ετών, ως πρεσβευτής των Λεοντίων κι έκανε ιδιαίτερη αίσθηση στο αθηναϊκό κοινό με το ύφος της ομιλίας του. Ο δημόσιος λόγος του διέθετε έναν περίτεχνο τρόπο, χαρακτηριστικό ιδίωμα της σικελικής ρητορικής. Όπως και οι υπόλοιποι σοφιστές, περιόδευσε στις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας διδάσκοντας και κάνοντας δημόσιες επιδείξεις των ρητορικών του ικανοτήτων, δραστηριότητες για τις οποίες λάμβανε υψηλές αμοιβές.

Μεταξύ άλλων, οι πολιτικοί του λόγοι συνέτειναν υπέρ της συμπαράταξη και της σύμπνοιας μεταξύ όλων των Ελλήνων. Ο Γοργίας υπήρξε θερμός υποστηρικτής της ιδέας της ομόνοιας³⁷, αντιλαμβανόμενος τη φθορά που μπορούσαν να προκαλέσουν οι συνεχείς πολεμικές συγκρούσεις ανάμεσά τους.

Ο Γοργίας δε δεχόταν ότι δίδασκε την αρετή και μάλιστα ήταν επιφυλακτικός απέναντι σε όσους ισχυρίζονταν ότι μπορούσαν να το πράξουν. Η θέση του πάνω σε αυτό το ζήτημα ήταν ότι η ουσία της έννοιας αρετή δεν μπορούσε να γίνει γνωστή και να οριστεί.³⁸ Ήταν μία έννοια τόσο σχετική ώστε εκείνο που θα χαρακτηριζόταν ως αρετή σε ένα δούλο δε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αρετή σε έναν ελεύθερο πολίτη. Παρομοίως, μια ορισμένη πράξη που κάτω από ορισμένες περιστάσεις αποτελούσε ένδειξη αρετής, σε διαφορετικές περιστάσεις, σημασιοδοτούνταν διαφορετικά.

Η διδασκαλία του στόχευε στο να πλάσει ικανούς ομιλητές καθώς η τέχνη της πειθούς ήταν γι' αυτόν η «βασίλισσα των επιστημών».³⁹ Μια βασίλισσα που ασκεί την εξουσία της πάνω σε όλες τις άλλες επιστήμες και μάλιστα μέσω της εκούσιας υποταγής και όχι δια της βίας. Παρά το γεγονός λοιπόν ότι όλοι οι σοφιστές δίδασκαν ρητορική ο Γοργίας έδινε σ' αυτήν ιδιαίτερη έμφαση καθώς διέβλεψε ότι η

---

³⁷ Ο.π., σ. 130.

³⁸ W Guthrie, *Οι σοφιστές* (Μετάφραση: Δ. Τσεκουράκης), στην 4η εκδ., Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2004, σ. 330.

³⁹ Ο.π., σ. 330.

ψυχολογική δύναμη της πειθούς⁴⁰ είναι κυρίαρχη σε εύρος που εκτείνεται, από τη μελέτη της φύσης και τη φιλοσοφία έως τα δικαστήρια και την πολιτική.⁴¹ Άλλωστε ανάμεσα στους μαθητές του συγκαταλέγονταν ορισμένες από τις πλέον επιφανείς προσωπικότητες της κλασικής αρχαιότητας όπως ο Ισοκράτης, ο Θουκυδίδης, ο Ιπποκράτης, ο Περικλής και ο Αγάθων, προερχόμενες από διαφορετικά γνωστικά πεδία και δραστηριότητες στη δημόσια ζωή της εποχής. Στους επικριτές του, που ισχυρίζονταν ότι η τέχνη του, ήταν η τέχνη της απάτης, είχε να αντιτείνει το επιχείρημα ότι η απάτη μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και για καλούς σκοπούς, όπως φαίνεται από την επίδραση της ποίησης και της τραγωδίας στο κοινό.

Η ρητορική του μέθοδος βασιζόταν σε μια σχετικιστική φιλοσοφία. Αν υπήρχε αλήθεια που ίσχυε καθολικά κι αυτή ήταν δυνατόν μεταδοθεί, χωρίς αμφιβολία αυτή θα έπρεπε να μεταβιβάζεται μαζί με τις μαρτυρίες που την καθιστούν ακλόνητη. Μόνον η γνώση που βασίζεται σε αποδείξεις είναι ικανή να προβάλλει αντίσταση στην πειθώ. Όμως, κάτι τέτοιο θα ήταν δυνατόν εφόσον ο άνθρωπος είχε μνήμη του παρελθόντος, επίγνωση του παρόντος και ικανότητα πρόβλεψης του μέλλοντος.⁴² Από τη στιγμή που κάτι τέτοιο δε συμβαίνει κυριαρχεί στο νου του ανθρώπου η γνώμη. Η γνώμη όμως εμφανίζει δύο κρίσιμα χαρακτηριστικά· μπορεί να είναι ασταθής και λανθασμένη. Η αλήθεια για τον καθένα δεν είναι παρά γνώμες στις οποίες έχει πιστέψει ελλείψει μια διαρκούς και σταθερής αλήθειας στην οποία μάλιστα έχει πρόσβαση.⁴³

Η επιστημολογία και ο λόγος του Γοργία

Υπήρξαν μελετητές που υποβάθμισαν με διάφορους τρόπους το φιλοσοφικό υπόβαθρο και την εν γένει προσφορά του Γοργία στην τέχνη της ρητορικής. Μερικοί από αυτούς δεν τον αντιμετώπιζαν ούτε ως φιλόσοφο ούτε ως σοφιστή αλλά ως έναν ικανό ρήτορα, που όμως δεν ανέπτυξε καμία νέα θεωρία. Άλλοι θεωρούσαν ότι η συνεισφορά του ήταν μόνο τα ποιητικά στοιχεία που εισήγαγε στο λόγο χωρίς όμως

---

⁴⁰ Ν Σκουτερόπουλος, *Η αρχαία σοφιστική-Τα σωζόμενα αποσπάσματα*, στην 2^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, 1991, σ. 134.

⁴¹ W Guthrie, *Οι σοφιστές* (Μετάφραση: Δ. Τσεκουράκης), στην, 4^η εκδ., Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2004, σ. 331.

⁴² B McComiskey, *Gorgias and the New Sophistic Rhetoric*, στην 1^η εκδ., Southern Illinois University Press, 2002, σ. 22..

⁴³ Ο.π., σ. 332.

αυτή η καινοτομία του να τον κάνει ένα σημαντικό πρόσωπο στην ιστορία της τέχνης του λόγου. Ορισμένοι ισχυρίστηκαν ότι η ρητορική του βασιζόταν σε ασήμαντα θέματα και φλύαρες στρατηγικές.⁴⁴

Πριν γίνει αναφορά στο λόγο θα πρέπει να ειπωθεί ότι οι φιλοσοφικές καταβολές και η επιστημολογία του Γοργία βρίσκονταν στον αντίποδα της θεωρίας του Πλάτωνα. Βασιζόνταν, δηλαδή, κυρίως στην εμπειρική πρόσληψη των αισθήσεων, την πιθανολογία και την αντιθετική επιχειρηματολογία. Όπως έχει ήδη αναφερθεί υπήρξε μαθητής του Εμπεδοκλή κοντά στον οποίο γνώρισε την προσωκρατική φιλοσοφία και την προσωκρατική ρητορική.

Ιδιαίτερα επιδραστική αποδείχθηκε η διδασκαλία του Εμπεδοκλή για την επίγνωση των αντιθέτων στην εξέταση ενός ζητήματος κι ως εκ τούτου και στην επιχειρηματολογία. Στα αποσπάσματα των έργων του πολύ συχνά συναντά κανείς αντιφατικές πεποιθήσεις. Αυτό δεν ήταν αποτέλεσμα ασυνέπειας στις απόψεις αλλά απόρροια της αντιπαράθεσης αντιθετικών εννοιών με απώτερο σκοπό την εξισορρόπηση της θέσης και της αντίθεσης. Η επίγνωση των αντιθέτων ήταν για τον Εμπεδοκλή κάτι περισσότερο από ένα υφολογικό τέχνασμα· ήταν η επιστημολογική του θέση.⁴⁵

Βασικές αρχές της φιλοσοφικής του θεώρησης υπήρξαν οι εξής: η ικανότητα του ανθρώπου να αποκτά γνώση ήταν άμεσα εξαρτημένη από την αισθητηριακή του πρόσληψη. Ταυτόχρονα, η ικανότητα αντίληψης της πραγματικότητας μέσω των αισθήσεων ήταν πεπερασμένη. Συνεπώς, πλήρης συνειδητοποίηση και γνώση της πραγματικότητας δεν μπορούσε να υπάρξει. Γι' αυτούς τους λόγους ήταν αναγκαία η πιθανολογία, που επίσης περιοριζόταν από την αισθητηριακή εμπειρία. Ο Γοργίας δέχτηκε τις παραπάνω θέσεις του δασκάλου του όπως επίσης την ιδέα της πειθούς.

Άλλοι φιλόσοφοι που φαίνεται να τον επηρέασαν ήταν ο Παρμενίδης και ο Ζήνων ο Ελεάτης. Ο Παρμενίδης δεχόταν ότι υπήρχαν δύο τρόποι απόκτησης γνώσης. Ο πρώτος, περιελάμβανε τη χρήση της πειθούς για την προσέγγιση της αλήθειας. Ο δεύτερος, ήταν η απόρριψη της έρευνας για πράγματα τα οποία δεν υπήρχαν, δηλαδή δεν γίνονταν αντιληπτά από τις αισθήσεις. Για τον Παρμενίδη, η

---

⁴⁴ R L Enos, *The epistemology of 'Gorgias' rhetoric: A re-examination*, στο *South Speech Communication Journal*, 1976, 42 (1), σ. 37.

⁴⁵ Ο.π., σ. 41.

κατανόηση ήταν το αποτέλεσμα της αισθητηριακής πρόσληψης αλλά και της κρίσης αυτής της πρόσληψης από το λόγο του ανθρώπου.⁴⁶ Ωστόσο, τόσο η αισθητηριακή αντίληψη όσο και η πνευματική δυνατότητα έθεταν περιορισμούς στην πρόσκτηση πλήρους γνώσης. Σε αντίθεση με τον Πλάτωνα, ο Παρμενίδης θεωρούσε πως οι ανθρώπινες δυνατότητες και η έμφυτη στην επικοινωνία εξαπάτηση, απέκλειαν τον άνθρωπο από την αλήθεια και υποχρέωναν σε μια επιστημολογία που βασιζόταν στην πίστη σε πιθανές γνώμες.

Ο Ζήνων ο Ελεάτης ήταν εκείνος που με τη μέθοδο της διχοτόμησης καθιέρωσε την εφαρμογή της διαλεκτικής για τη διαπραγμάτευση ενός θέματος από δύο αντίθετες θέσεις. Τα συμπεράσματα προέκυπταν μέσα από την επιλογή νέων πιθανών θέσεων.⁴⁷

Οι φιλοσοφικές θέσεις του Γοργία για τη φύση της ύπαρξης και της μη ύπαρξης, της γνώσης και της πιθανότητας, της θέσης και της αντίθεσης, επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό της ρητορικές θεωρίες του. Ως δεινός γνώστης του λόγου είχε επίγνωση των αδυναμιών και των δυνατοτήτων του. Είχε συναίσθηση της αδυναμίας του να εισχωρεί στο βάθος των πραγμάτων και να συλλαμβάνει το πραγματικό. Ήξερε όμως ότι είναι και ικανός να δημιουργεί καταστάσεις με χαρακτηριστική την επίδραση του στον άνθρωπο, όπου κινώντας τα πάθη της ψυχής του καταφέρνει να τον πείθει. Συνακόλουθα, η αλήθεια υποχωρεί μπροστά στο αληθοφανές που παρουσιάζει κι έτσι επικρατεί η πειστικότερη γνώμη.

Συνέγραψε μια «Τέχνη» στην οποία όμως δεν προχώρησε σε ανάλυση του ρητορικού συλλογισμού καθώς δεν αποτελούσε θεωρητική πραγματεία της τέχνης του λόγου. Ήταν περισσότερο ένα εγχειρίδιο που περιείχε υποδείγματα λόγων για τη διδασκαλία των μαθητών σε ότι αφορούσε το σχεδιασμό όπως πιθανότατα να ήταν το *Ελένης Εγκώμιον* και η *Υπέρ Παλαμήδους* απολογία, δύο έργα του Γοργία που διασώζονται και αφορούσαν την αθώωση δύο μυθικών προσώπων.⁴⁸ Παρόλ' αυτά, στους λόγους του συναντούμε τρία στοιχεία που ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική* θα τα συμπεριλάβει στα βασικά είδη των πίστεων: Το ήθος του λέγοντος, τη διάθεση του ακροατή, τη δύναμη του λόγου. Επίσης, ιδιαίτερης σημασίας σε αυτούς είναι η χρήση

---

⁴⁶ Ο.π., σ. 42.

⁴⁷ Ο.π., σ. 41.

⁴⁸ M A Smeltzer, *Gorgias on arrangement: A search for pragmatism amidst the art and epistemology of Gorgias of Leontini*, στο *Southern Communication Journal*, 1996, 61 (2), σ. 157.

επιχειρημάτων με βάση το πιθανό, το εικός, καθώς και η κατάλληλη στιγμή βάσει των περιστάσεων για να ειπωθεί ότιδήποτε, ο καιρός. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η μορφή που θα έπαιρνε η επιχειρηματολογία σε κάθε λόγο του δεν ήταν θέμα επιλογής αλλά αναγκαιότητας, ανάλογα με το θέμα του.⁴⁹ Ο ίδιος ως τεχνίτης του λόγου χρησιμοποιούσε κι άλλα πρότυπα δόμησης των επιχειρημάτων εκτός από εκείνο που βασιζόταν στην πιθανολόγηση. Μέσα από τα τρία βασικά έργα του, στα οποία γίνεται εκτενέστερη αναφορά παρακάτω, ανιχνεύονται ανάλογα υποδείγματα που βασίζονται στις αντίθετες πλευρές των ζητημάτων, στη θεωρητικοποίηση μέσα από τα παραδείγματα και στην απαγωγική μέθοδο, δηλαδή την έμμεση απόδειξη μιας θέσης μέσα από την απόδειξη ότι η αντίθετή της ήταν αδύνατη.⁵⁰

Καινοτομία του Γοργία υπήρξε η εισαγωγή ποιητικών στοιχείων στον πεζό λόγο. Θεωρείται ο δημιουργός, ο εισηγητής ενός ιδιώματος ιδιαίτερα επιτηδευμένου λόγου που έτεινε προς τον ποιητικό.⁵¹ Εκτιμώντας ότι η ομιλία έπρεπε να κάνει ιδιαίτερη αίσθηση στο κοινό, το ύφος του, το γόργειο ύφος, χαρακτηριζόταν από τολμηρούς εκφραστικούς τρόπους.⁵² Χαρακτηριστικό του η ηχηρότητα των λέξεων, οι επαναλήψεις, οι αντιθέσεις και η ιδιαίτερη προτίμηση που έδειχνε στις μεταφορές. Καθιέρωσε τα λεγόμενα γόργεια σχήματα δηλαδή τη χρήση μερών στη φράση με παράλληλη δομή (πάρισα), ίσο μήκος (ισόκωλα), τις αντιθέσεις των όρων μέσα στην ίδια φράση, τις παρηχήσεις, τις συντηχήσεις και τις ομοιοκαταληξίες (ομοιοτέλευτα). Συνέβαλε έτσι με τον τρόπο του στο να πολλαπλασιαστούν αυτοί οι τεχνικοί όροι στον πεζό λόγο.⁵³

Την ποίηση και την τραγωδία τις γνώρισε τα χρόνια της μαθητείας του κοντά στον Εμπεδοκλή στη Σικελία. Τα ρητορικά αυτά σχήματα προϋπήρχαν στον Όμηρο και τον Ησίοδο ενώ χρησιμοποιούνταν από τραγικούς ποιητές όπως ο Αισχύλος και ο Σοφοκλής. Άλλοι ποιητές όπως ο Σιμωνίδης και ο Πίνδαρος αποτέλεσαν πρότυπα για αυτόν.⁵⁴ Από τον πρώτο και ένα ποίημά του για τους πεσόντες στις Θερμοπύλες

---

⁴⁹ D G Spatharas, *Patterns of argumentation in Gorgias*, στο *Mnemosyne, Fourth Series*, 2001, 54 (4), σ. 396.

⁵⁰ Ο.π., σ. 394.

⁵¹ L Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα* (Μετάφραση: Ξ. Τσελέντη, Επιμέλεια: Β. Σερέτη), στην, 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις «Δαίδαλος»-Ι.Ζαχαρόπουλος Α.Ε., 2005, σ. 40.

⁵² Ο.π., σ. 41.

⁵³ Ο.π., σ. 41.

⁵⁴ Τ Πεντζοπούλου-Βαλαλά, *Γοργίας*, στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτρος, 1999, σ. 49.

φαίνεται να εμπνεύστηκε τον *Επιτάφιο* ενώ από το δεύτερο συνειδητοποίησε την αξία του λόγου και του υψηλού ύφους.

Εκτός από ικανός ρήτορας που χρησιμοποιούσε ένα διακριτό ύφος ομιλίας, ο Γοργίας ήταν πραγματιστής όταν σχεδίαζε τους λόγους του στοχεύοντας τόσο στη διάνοια όσο και στο συναίσθημα του κοινού.⁵⁵ Φρόντιζε έτσι να έχουν μια ελκυστική διάταξη, ώστε να μην κουράζουν το ακροατήριο και να περιλαμβάνουν μια προσεκτικά δομημένη λογική επιχειρηματολογία.⁵⁶ Οι λόγοι του διέθεταν τετραμερή δομή αποτελούμενη από τον πρόλογο, τη διήγηση, την επιχειρηματολογία και το συμπέρασμα, με το κάθε μέρος να επιτελεί μια διαφορετική λειτουργία.⁵⁷ Σε αυτούς ακολουθείται ένα συγκεκριμένο πρότυπο κατά το οποίο διατυπώνεται αρχικά ένας ισχυρισμός, στη συνέχεια αποδεικνύεται με λογικά επιχειρήματα και στο τέλος επαναδιατυπώνεται η αρχική θέση.⁵⁸

Περί του μη όντος ή Περί φύσεως

Οι Ελεάτες φιλόσοφοι δέχονταν ότι το «ον» υπήρχε και ήταν ένα, αμετάβλητο και αιώνιο. Παρόμοια, ο Πλάτων θεωρούσε πως η όποια εξήγηση των φαινομένων πρέπει να αφήνει περιθώρια για την ύπαρξη ενός αιώνιου και αμετάβλητου όντος που βρίσκεται πέρα και πάνω από αυτά. Μάλιστα για να τονίσει τη διαφορά μεταξύ σοφιστών και φιλοσόφων, έλεγε για τους πρώτους ότι καταφεύγουν στο «σκοτάδι του μη όντος» αντί για τη «φύση του όντος» την οποία προσπαθούσαν να προσεγγίσουν οι φιλόσοφοι. Σε αντίθεση με το σοφιστή Πρωταγόρα που δεχόταν ότι μέτρο όλων των πραγμάτων ήταν ο άνθρωπος, οι Ελεάτες και ο Πλάτων θεωρούσαν ότι η ουσία του όντος ήταν απρόσιτη στις ανθρώπινες αισθήσεις.

Το *Περί του μη όντος ή Περί φύσεως* γράφτηκε πριν από το 440 π.Χ. και έχει σωθεί μέσα από δύο μεταγενέστερες παραφράσεις του· η πρώτη περιλαμβάνεται στο *Περί Μέλισσου, Ξενοφάνους και Γοργίου* που αποδίδεται στον Αριστοτέλη ενώ η δεύτερη προέρχεται από το Σέξτο τον Εμπειρικό. Σκοπός του Γοργία στη συγκεκριμένη πραγματεία ήταν να αποδείξει ότι (α) τίποτα δεν υπάρχει, (β) αν

---

⁵⁵ M A Smeltzer, *Gorgias on arrangement: A search for pragmatism amidst the art and epistemology of Gorgias of Leontini*, στο *Southen Communication Journal*, 1996, 61 (2), σ. 157.

⁵⁶ Ο.π., 164.

⁵⁷ Ο.π., 159.

⁵⁸ Ο.π., 161.

υπάρχει κάτι δεν είναι δυνατόν να το γνωρίσει ο άνθρωπος, και (γ) ακόμα και αν το γνωρίσει κάποιος, δεν είναι δυνατό να το μεταδώσει σε κάποιον άλλον⁵⁹ («Οὐδέν ἐστίν, εἰ δ' ἐστίν, οὐ νοητόν· εἰ δὲ νοητόν, ἀλλ' οὐ γνωστόν· εἰ δὲ καὶ γνωστόν, ἀλλ' οὐ δηλωτὸν ἄλλοις»). Ο τίτλος της πραγματείας αλλά κυρίως η μορφή της επιχειρηματολογίας, που ακολουθεί το πρότυπο της διαπραγμάτευσης ενός ζητήματος από την αντίθετη πλευρά του⁶⁰, δείχνει να απαντά στον Παρμενίδη. Αντιστρέφοντας τα επιχειρήματα που αυτός χρησιμοποιούσε για να αποδείξει την ύπαρξη ενός όντος αιώνιου και ακίνητου, αποδεικνύει την ύπαρξη του «μη όντος». Για το Γοργία πίσω από το φαίνεσθαι μέσω του οποίου γίνονταν αντιληπτά τα πράγματα στον άνθρωπο δεν υπήρχε κάποια σταθερή ουσία ή φύση. Δεν αναγνώριζε κάποιο σταθερό κριτήριο ή μέτρο για να φτάσει κανείς στη γνώση μιας πραγματικότητας που είναι ανώτερη, καθώς μια τέτοια πραγματικότητα δεν υπήρχε.⁶¹

Στο πρώτο μέρος του συλλογισμού του, ότι τίποτε δεν υπάρχει ο Γοργίας, αντιστρέφει το συλλογισμό του Παρμενίδη ότι το ον είναι ένα, αιώνιο και ακίνητο. Δέχεται ότι αν υπάρχει κάτι, αυτό είναι ή αυτό που υπάρχει ή αυτό που δεν υπάρχει ή και τα δύο. Αυτό που δεν υπάρχει, δεν είναι. Εφόσον όμως νοείται ως μη υπάρχον, υπάρχει ως τέτοιο. Ούτε όμως και το υπάρχον υπάρχει. Διότι εάν υπάρχει θα πρέπει ή να είναι αιώνιο ή να έχει γεννηθεί, ή και τα δύο. Το ότι κάτι δεν μπορεί να είναι αιώνιο το στηρίζει στην ταύτιση του χρονικού και του τοπικού απείρου καθώς και στον ισχυρισμό ότι «αυτό που είναι» δεν μπορεί να είναι άπειρο.⁶² Το ότι είναι αγέννητο το βασίζει στο επιχείρημα ότι τίποτα δεν θα μπορούσε να γεννηθεί από αυτό που είναι, αλλά κι από εκείνο που δεν είναι. Και επιπλέον θα πρέπει να είναι ή ένα ή πολλά. Εφόσον είναι ένα θα πρέπει να έχει ποσότητα, συνεχή ή ασυνεχή, μέγεθος και σώμα. Αλλά τότε πρόκειται να είναι κάτι διαιρετό κι όχι ένα. Ούτε μπορεί να είναι πολλά διότι τα πολλά αποτελούνται από επιμέρους μονάδες κι αφού το ένα δεν υπάρχει άρα δεν υπάρχουν και τα πολλά.⁶³ Ο Γοργίας συνεχίζει αποδεικνύοντας ότι ούτε και τα δύο υπάρχουν. Αφού έχει αποδείξει ότι εκείνο που είναι και εκείνο που δεν είναι δεν υπάρχουν, τώρα αποδεικνύει ότι και τα δύο μαζί

---

⁵⁹ B McComiskey, *Gorgias and the New Sophistic Rhetoric*, στην 1^η εκδ., Southern Illinois University Press, 2002, σ. 34.

⁶⁰ D G Spatharas, *Patterns of argumentation in Gorgias*, στο *Mnemosyne*, Fourth Series, 2001, 54 (4), σ. 399.

⁶¹ W Guthrie, *Οι σοφιστές* (Μετάφραση: Δ. Τσεκουράκης), στην 4η εκδ., Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2004, σ. 243.

⁶² Ο.π., σ. 244.

⁶³ Ο.π., σ. 245.

δεν υπάρχουν. Αν υπάρχουν και τα δύο είναι ταυτόσημα στην ύπαρξη. Και επειδή αυτό που δεν είναι, δεν υπάρχει συνεπώς κι εκείνο που είναι δεν υπάρχει.⁶⁴

Στο δεύτερο μέρος του συλλογισμού του, αν υπάρχει κάτι δεν είναι δυνατόν να το γνωρίσει ο άνθρωπος, ο Γοργίας θίγει ένα βασικό φιλοσοφικό πρόβλημα που είναι εκείνο της σχέσης της γνώσης με το είναι.⁶⁵ Σε αυτό το συλλογισμό, όπως και στον επόμενο, γίνεται πιο ξεκάθαρος ο επιστημολογικός σχετικισμός και οντολογικός σκεπτικισμός του.⁶⁶ Σύμφωνα λοιπόν με αυτόν, δεν μπορούμε να συλλάβουμε με τη σκέψη μας, δηλαδή να γνωρίσουμε, ό,τι υπάρχει στην πραγματικότητα. Υπόρρητα θέτει και το ερώτημα σχετικά με το εάν τα αντικείμενα της σκέψης είναι όντα ή όχι. Αν δεν είναι, τότε καταργείται η αλήθεια, ενώ αν είναι, επίσης καταργείται αφού σε αυτή την περίπτωση δεν διακρίνεται από το ψεύδος.⁶⁷ Ο ίδιος δεχόταν ότι αν το γεγονός ότι σκεφτόμαστε κάτι δεν είναι αρκετό να αποδείξει την ύπαρξή του, τότε ακόμη κι όταν σκεφτόμαστε κάτι πραγματικό δεν έχουμε το κριτήριο για να το διακρίνουμε από το μη πραγματικό⁶⁸. Φαίνεται έτσι να καταργείται η διάκριση μεταξύ πραγματικού και μη πραγματικού, αλήθειας και ψεύδους. Αυτή όμως είναι μια βασική διάκριση η οποία δεν μπορεί να καταργηθεί, γι' αυτό κι ο Γοργίας καταφεύγει στον κοινό νου.⁶⁹ Δείχνει κατ' αυτόν τον τρόπο τη σχετικότητα της γνώσης και απαντά έτσι στη θέση του Παρμενίδη που δεχόταν ότι υπάρχει γνώση, αληθής, σταθερή και αμετάβλητη απαραίτητη προϋπόθεση της οποίας ήταν η ύπαρξη του αντικειμένου.

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος του συλλογισμού του, ακόμα και να το γνωρίσει κάποιος, δεν είναι δυνατό να το μεταδώσει σε κάποιον άλλον, ο Γοργίας επαναδιατυπώνει μια παλαιότερη θέση του δασκάλου του Εμπεδοκλή, για να αναδείξει μια βασική αδυναμία του λόγου. Κάθε ανθρώπινη αίσθηση μπορεί να διαπιστώσει την ύπαρξη μόνο ορισμένων αντικειμένων που βρίσκονται έξω από αυτόν ενώ δεν μπορεί να διακρίνει την ύπαρξη κάποιων άλλων. Για παράδειγμα υπάρχουν αντικείμενα στην πραγματικότητα που γίνονται αντιληπτά από τον

---

⁶⁴ Ο.π., σ. 245.

⁶⁵ Γοργίας, *Ελένης Εγκώμιον* (Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Α. Τάτσης, Δ. Σπαθάρης), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 1998, σ. 14.

⁶⁶ B McComiskey, *Gorgias and the New Sophistic Rhetoric*, στην 1^η εκδ., Southern Illinois University Press, 2002, σ. 35.

⁶⁷ Τ Πεντζοπούλου-Βαλαλά, *Γοργίας*, στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτρος, 1999, σ. 175-176.

⁶⁸ W Guthrie, *Οι σοφιστές* (Μετάφραση: Δ. Τσεκουράκης), στην, 4^η εκδ., Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2004, σ. 246.

⁶⁹ Τ Πεντζοπούλου-Βαλαλά, *Γοργίας*, στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτρος, 1999, σ. 176..

άνθρωπο είτε μέσω της όρασης είτε μέσω της ακοής του. Δεν είναι δυνατόν όμως να ακούσει ένα χρώμα ή να δει μια μελωδία.⁷⁰ Όμως το μέσο επικοινωνίας που έχει στη διάθεσή του είναι ο λόγος. Έτσι το εκάστοτε αντικείμενο δεν μπορεί να μετατραπεί σε ομιλία και χωρίς να γίνει ομιλία δεν είναι δυνατό να μεταδοθεί σε κάποιον άλλο. Επιπλέον, ο Γοργίας υποστήριξε ότι δύο συνομιλητές δεν μπορεί να έχουν στο μυαλό τους το ίδιο ακριβώς πράγμα. Αφενός, το ίδιο το πράγμα δεν μπορεί να είναι παρόν σε δύο ανθρώπους χωρίς να χάνει κάτι από την ταυτότητά του. Αφετέρου, ακόμη κι αν το πράγμα παρέμενε ίδιο, στους δύο συνομιλητές, δηλαδή σε δύο διαφορετικούς ανθρώπους, δε θα φαινόταν σε αυτούς κατ' ανάγκη το ίδιο.⁷¹

Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές το *Περί του μη όντος ή Περί φύσεως* αποτελεί δείγμα φιλοσοφικού σχετικισμού, όπου ο Γοργίας δεν επιχειρηματολογεί υπέρ της ανυπαρξίας αλλά υπέρ της πολυπρισματικότητας της πραγματικότητας.⁷²

Ελένης Εγκώμιον

Το Ελένης Εγκώμιον γράφτηκε μεταξύ 430 και 415 π.Χ. και αποτελεί ένα από τα πρώτα δείγματα έντεχνου πεζού αττικού λόγου.⁷³ Είναι ένας επιδεικτικός λόγος στον οποίο ο Γοργίας ανέλαβε να υπερασπιστεί ένα πρόσωπο, την Ελένη, το οποίο στα ομηρικά έπη είχε ταυτιστεί με το ξέσπασμα του Τρωικού πολέμου και ολόκληρη τη διάρκεια της αρχαιότητας θεωρούνταν ένοχη γι' αυτόν. Δοκίμασε έτσι τη δύναμη του λόγου ενάντια στην κοινή κατακραυγή για την ενοχή της συνθέτοντας μια πραγματεία που αναφέρεται μεταξύ των άλλων στην περατότητα του ανθρώπου⁷⁴ και στις εξωτερικές εκείνες δυνάμεις που ενώ τον επηρεάζουν καθοριστικά βρίσκονται πέρα από τον έλεγχο του.⁷⁵ Στο λόγο η δομή της επιχειρηματολογίας σε ένα μέρος ακολουθεί το πρότυπο της θεωρητικοποίησης μέσω παραδειγμάτων που εμπλέκουν

---

⁷⁰ B McComiskey, *Gorgias and the New Sophistic Rhetoric*, στην 1^η εκδ., Southern Illinois University Press, 2002, σ. 36.

⁷¹ W Guthrie, *Οι σοφιστές* (Μετάφραση: Δ. Τσεκουράκης), στην 4^η εκδ., Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2004, σ. 247.

⁷² Γοργίας, *Ελένης Εγκώμιον* (Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Α. Τάτσης, Δ. Σπαθάρης), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 1998, σ. 14.

⁷³ Ο.π., 29.

⁷⁴ Τ Πεντζοπούλου-Βαλαλά, *Γοργίας*, στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτηρος, 1999, σ. 211.

⁷⁵ B McComiskey, *Gorgias and the New Sophistic Rhetoric*, στην 1^η εκδ., Southern Illinois University Press, 2002, σ. 38.

το κοινό, βάζοντας το να αναλογιστεί τα πεπραγμένα ⁷⁶ ενώ σε ένα άλλο χρησιμοποιείται το απαγωγικό υπόδειγμα.

Η Ελένη έπραξε εκείνα για τα οποία κατηγορείται όμως σύμφωνα με τη γραμμή της υπεράσπισης εκείνο που πρέπει να ενδιαφέρει είναι τι την οδήγησε να πράξει κατ' αυτόν τον τρόπο. Εξετάζοντας το ζήτημα υπ' αυτό το πρίσμα είναι αθώα καθώς υπήρξε θύμα εξωτερικής βίας.⁷⁷ Ο Γοργίας εικάζει ότι η Ελένη οδηγήθηκε στην Τροία από τέσσερις πιθανές αιτίες: τη θεϊκή βούληση, τη βίαιη αρπαγή, την πειστικότητα του λόγου, τον έρωτα.

Εφόσον η Ελένη οδηγήθηκε στην Τροία από θεϊκή βούληση είναι λάθος να κατηγορείται. Μπροστά στη θεϊκή δεν έχει σημασία η ανθρώπινη θέληση. Σε αυτή δεν μπορεί να αντισταθεί ο άνθρωπος αφού πάντοτε ο κατώτερος υποκύπτει στον ανώτερο και αφήνεται να οδηγηθεί.

Εάν η Ελένη υπήρξε θύμα βίαιης αρπαγής είναι άξια λύπης και συμπόνοιας καθώς ο Πάρις της στέρησε την πατρίδα και την οικογένειά της. Υπήρξε θύμα απαγωγής που στόχευε και στον εξευτελισμό της. Ενδεχομένως, κάτι τέτοιο στο πλαίσιο των πολεμικών επιχειρήσεων να αποτελούσε μια συνηθισμένη πρακτική και όπως ήταν επόμενο ο Πάρις, ο γιος του Πριάμου του βασιλιά της Τροίας, ήταν εκπαιδευμένος σε τέτοιου είδους κινήσεις.⁷⁸

Στην περίπτωση που η Ελένη πείστηκε από το λόγο επίσης δε φταίει και δεν μπορεί να κατηγορηθεί. Ο Γοργίας δέχεται για το λόγο ότι είναι «μέγας δυνάστης» του ανθρώπου τονίζοντας έτσι την επίδρασή του στην ανθρώπινη ψυχή. Φέρνει ως παράδειγμα την επίδραση που έχουν στον άνθρωπο ο ποιητικός λόγος, ο θεϊκός λόγος των προφητειών και ο λόγος της πειθούς που ωθεί τους ανθρώπους να προχωρούν σε εσφαλμένες πράξεις.⁷⁹ Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις η ανθρώπινη ψυχή πλήττεται από τη γοητεία του και τελικά ο άνθρωπος πείθεται.

Κατ' αυτόν τον τρόπο εισάγει την έννοια της πειθούς. Ο λόγος από μόνος του δεν είναι φορέας πειθούς αλλά προϋποθέτει έναν δέκτη που ελλείπει ορισμένων

---

⁷⁶ D G Spatharas, *Patterns of argumentation in Gorgias*, στο *Mnemosyne*, Fourth Series, 2001, 54 (4), σ. 402.

⁷⁷ Γοργίας, *Ελένης Εγκώμιον* (Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Α. Τάτσης, Δ. Σπαθάρης), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 1998, σ. 20.

⁷⁸ B McComiskey, *Gorgias and the New Sophistic Rhetoric*, στην 1^η εκδ., Southern Illinois University Press, 2002, σ. 41.

⁷⁹ Ο.π., σ. 42.

προϋποθέσεων παραμένει ανοικτός στην εξαπάτηση. Η μνήμη του παρελθόντος, η εκτίμηση του παρόντος και η πρόγνωση του μέλλοντος είναι οι τρεις συνιστώσες που ουσιαστικά παραπέμπουν στην έλλειψη γνώσης πάνω σε ορισμένα βασικά ζητήματα. Έτσι ο άνθρωπος εμπιστεύεται τη γνώμη. Επομένως, ο πειστικός λόγος ασκεί ένα είδος εξαναγκασμού καθώς εκμεταλλεύεται την άγνοια του ακροατή για να επιβάλει μια γνώμη.

Ο Γοργίας συνεχίζει λέγοντας ότι η γνώμη μπορεί να αλλάζει σύμφωνα με τις προθέσεις εκείνου που χρησιμοποιεί το λόγο και αναλόγως πλάθεται και η ψυχή των ακροατών.⁸⁰ Σε σχέση με αυτή τη διαπίστωση φέρνει ως παραδείγματα το λόγο των αστρονόμων, τους ρητορικούς λόγους των δικαστηρίων και το λόγο στις διαμάχες των φιλοσόφων. Ο λόγος παρουσιάζεται να έχει στην ψυχή την επίδραση που έχουν τα φάρμακα στο σώμα του ανθρώπου. Εξετάζεται ως προς τα συναισθήματα που προκαλεί όπως είναι η λύπη, ο φόβος, το θάρρος. Εδώ εισάγεται και το στοιχείο της κακής πειθούς που ενώ γοητεύει την ψυχή έχει σημαντικές επιπτώσεις. Ακριβώς όπως η κακή χρήση φαρμάκων μπορεί να επιφέρει ακόμη και το θάνατο έτσι η παραπλάνηση από τα λόγια στερεί από τον άνθρωπο τη δυνατότητα βούλησης.

Για το τελευταίο που είναι πιθανό ότι συνέβη, δηλαδή η Ελένη να ερωτεύθηκε τον Πάρη, επίσης δεν μπορεί να κατηγορηθεί. Αν βλέποντας τον, τον ερωτεύθηκε παρέδωσε την ψυχή της στον Έρωτα. Ο Έρωτας είναι θεός δηλαδή ανώτερος του ανθρώπου. Πριν να καταλήξει σε αυτό το συμπέρασμα ο Γοργίας θα μιλήσει για την όψη που πρωτίστως προκαλεί την ερωτική έλξη.⁸¹ Επιχειρηματολογεί σχετικά με τη λειτουργία της όψης και της όρασης καθώς μέσω αυτών ο άνθρωπος δέχεται ένα εξωτερικό ερέθισμα από το περιβάλλον και ανταποκρίνεται. Γενικά, η όραση αποτελεί μια αίσθηση όπου εξωτερικά ερεθίσματα προσλαμβάνονται από τον άνθρωπο και εγγράφονται στην ψυχή του. Αλλά αυτά που βλέπει, έχουν μια διαφορετική φύση από εκείνη που αναγνωρίζει. Για να καταλήξει στο ότι η ψυχή διαμορφώνει και εκφράζει μια βούληση με βάση το οπτικό ερέθισμα, διαφορετική από εκείνη που εκφράζει το λογικό του ανθρώπου.⁸² Η όψη ταράζει την ψυχή όπως κι ο λόγος.

---

⁸⁰ Ο.π., σ. 44.

⁸¹ Γοργίας, *Ελένης Εγκώμιον* (Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Α. Τάτσης, Δ. Σπαθάρης), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 1998, σ. 24.

⁸² Ο.π., σ. 24.

Στο τέλος του λόγου ο Γοργίας αναγνωρίζει ότι πέτυχε το σκοπό του που ήταν να απαλλάξει διά της επιχειρηματολογίας του την Ελένη από την κατηγορία που της είχαν προσάψει. Ωστόσο, ο λόγος κλείνει με το Γοργία να δηλώνει ότι το *Ελένης Εγκώμιον* πέρα από μια απαλλακτική επιχειρηματολογία αποτέλεσε γι' αυτόν το δικό του παιχνίδι («εμόν παίγνιον»). Και το παιχνίδι έχει να κάνει, μεταξύ άλλων, με την κατάσταση που δημιούργησε μέσω του λόγου γύρω από το ζήτημα της Ελένης.

Ξεκινά ως εγκώμιο για την υπεράσπιση ενός μυθικού προσώπου και καταλήγει σε μια φιλοσοφική πραγματεία για τη δύναμη του λόγου. Δύο αλληλένδετα στοιχεία αξίζουν ιδιαίτερης αναφοράς στο όλο εγχείρημα· είναι ο δυναμικός και ενδεχομένως βίαιος τρόπος με τον οποίο ο Γοργίας απευθύνεται στο κοινό αλλά και η επίδραση που ασκεί τελικά σε αυτό, ο συγκεκριμένος λόγος.⁸³

Η πειθώ διαθέτει έναν βίαιο χαρακτήρα που παραβιάζει τα όρια του ακροατηρίου.⁸⁴ Διαβάζοντας κανείς το *Ελένης Εγκώμιον*, δεν μπορεί εύκολα να την κατηγορήσει για όσα φαίνεται να έπραξε αλλά πείθεται ότι λειτούργησε έτσι καθώς την εξανάγκαζαν δυνάμεις ανώτερες της. Μέσα σε αυτές τις δυνάμεις συμπεριλαμβάνεται και η πειστική ομιλία. Την ίδια στιγμή όμως που την υπερασπίζεται, απευθύνεται σε μας με τρόπο που αναγκάζει στην υιοθέτηση της ίδιας παθητικής θέσης, απέναντι στα λόγια που πείθουν, ακριβώς όπως έπραξε κι εκείνη.⁸⁵

Υπέρ Παλαμήδους

Η απολογία *Υπέρ Παλαμήδους* αφορά την υπεράσπιση ενός μυθικού προσώπου, όπως ακριβώς στην περίπτωση της Ελένης, με τη βασική διαφορά ότι το πρόσωπο αυτό κατηγορήθηκε ψευδώς για κάτι που δεν συνέβη ποτέ κι ως εκ τούτου για κάτι το οποίο δεν έπραξε. Στη διάρκεια του Τρωικού πολέμου ο Οδυσσεύς κατηγορήσε τον Παλαμήδη για δωροδοκία από τον εχθρό κι έτσι αυτός βρέθηκε αντιμέτωπος με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Ο Γοργίας στο λόγο του προσπάθησε να αποδείξει ότι το γεγονός της προδοσίας δεν συνέβη ποτέ κι οι δικαστές έπρεπε να πειστούν γι' αυτό. Το έργο έχει γραφτεί σε πρώτο πρόσωπο και

---

⁸³ B Rollins, *Persuasion's ethical force: Levinas, Gorgias and the rhetorical address*, JAC, 2009, 29 (3), Special Issue: Levinas and rhetoric, σ. 549.

⁸⁴ Ο.π., 544.

⁸⁵ Ο.π., 549.

έχει τη δομή ενός δικανικού λόγου. Σε αυτό γίνεται χρήση της επιχειρηματολογίας που βασίζεται στο πιθανό και στην απαγωγική μέθοδο, απόρροια του ότι η βασική κατηγορία αμφισβητείται παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχουν αποδείξεις στις οποίες μπορεί να στηριχθεί η αντίθετη θέση. Γράφτηκε πριν από το 411 π.Χ. και αποτελεί από τα παλαιότερα δείγματα έντεχνου αττικού πεζού λόγου, μετά το *Ελένης Εγκώμιον*.⁸⁶

Με βάση τη σύλληψη του Γοργία ο Παλαμήδης στο λόγο δεν επέμεινε στην αθωότητά του. Επιχειρηματολόγησε με βάση το πιθανό για να αποδείξει ότι το γεγονός της εσχάτης προδοσίας δεν συνέβη διότι ήταν αδύνατο να συμβεί. Δεν προσπάθησε να διαψεύσει ένα ένα τα στοιχεία της κατηγορίας που του είχαν προσάψει. Η τακτική του για την υπεράσπιση ήταν να αφήσει στην άκρη τα εμπειρικά στοιχεία της κατηγορίας προκειμένου να καταπιαστεί με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας γενικά. Έτσι η απολογία του αδίκως κατηγορούμενου Παλαμήδη, έγινε η απολογία καθενός που κατηγορείται για εσχάτη προδοσία.⁸⁷

Ο Γοργίας μιλά για την ελεύθερη βούληση του ανθρώπου. Ένας άνθρωπος δεν κάνει οτιδήποτε εάν δε θέλει να το κάνει. Η βούληση υπαγορεύει την πράξη του⁸⁸. Ο κατηγορούμενος δεν πρόδωσε διότι δεν επιθυμούσε να προδώσει. Ακόμη υποστηρίζει ότι ο κατηγορούμενος ούτε ήθελε αλλά ούτε και μπορούσε να πράξει εκείνο για το οποίο κατηγορείται. Όταν δε μπορεί κανείς εκ των περιστάσεων να πράξει κάτι δεν το πράττει. Και οι συνθήκες δεν άφηναν το περιθώριο για προδοσία. Προκειμένου όμως να αποφύγει ακόμη και τη σκέψη απ' την πλευρά των δικαστών ότι ο Παλαμήδης ήθελε να προδώσει αλλά δεν του το επέτρεπαν οι περιστάσεις, τονίζει τον πρότερο έντιμο βίο του και πόσο είχε ωφελήσει με τις δραστηριότητές του την Ελλάδα και τους πολίτες της.⁸⁹ Έτσι η προδοσία αποκλείεται και ως σκέψη.

Για αυτή την περίπτωση ο Γοργίας δημιούργησε έναν λόγο που βασίστηκε σε εκείνα που ο Αριστοτέλης αργότερα στη *Ρητορική* του χαρακτήρισε ως κοινούς

---

⁸⁶ Τ Πεντζοπούλου-Βαλαλά, *Γοργίας*, στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτρος, 1999, σ. 219.

⁸⁷ Ο.π., σ. 229.

⁸⁸ Ο.π., σ. 227.

⁸⁹ Β McComiskey, *Gorgias and the New Sophistic Rhetoric*, στην 1^η εκδ., Southern Illinois University Press, 2002, σ. 47.

τόπους⁹⁰ αλλά και τα επιχειρήματα με βάση το πιθανό που απευθύνονταν στη λογική, στο ήθος και στο συναίσθημα των δικαστών.

Αρχικά προσπάθησε να πείσει με λογικά επιχειρήματα ότι ο Παλαμήδης δεν είχε ούτε τη δυνατότητα αλλά ούτε και το συμφέρον να προβεί στην πράξη της εσχάτης προδοσίας. Η συγκεκριμένη πράξη εύλογα προϋπέθετε την ύπαρξη ορισμένων άλλων γεγονότων.⁹¹ Πρώτα απ' όλα τη δημιουργία του γεγονός στο λόγο, της ύπαρξης εγγυήσεων που θα εξασφάλιζαν την επιτυχία της επιχείρησης όπως όμηροι ή χρηματικά ανταλλάγματα και τέλος το να μην γίνει αντιληπτή από τους υπολοίπους. Για το καθένα απ' αυτά τα γεγονότα παραθέτει επιχειρήματα που βασίζονται στο πιθανό σε σχέση με τη δυνατότητά τους να είχαν πραγματοποιηθεί. Για παράδειγμα, η προδοσία θα προέκυπτε μέσω της συνεννόησης σε μια κοινή γλώσσα. Αλλά η μοναδική γλώσσα που γνώριζε ο Παλαμήδης ήταν τα ελληνικά κι όχι η γλώσσα του εχθρού. Επιπλέον, η προδοσία θα είχε ως αντάλλαγμα χρηματική αμοιβή και αυτή η ανταλλαγή θα ήταν δυνατό να γίνει αντιληπτή από τους φρουρούς.

Κατά παρόμοιο τρόπο, κάνοντας χρήση των κοινών τόπων, ο Γοργίας επιχειρηματολογεί σχετικά με τα πιθανά κίνητρα που θα είχε ο Παλαμήδης προκειμένου να ενεργήσει ως προδότης. Αλλά όπως απέδειξε δεν είχε κίνητρα γι' αυτό καθώς δεν είχε να κερδίσει ούτε ευνοϊκότερη κοινωνική θέση, ούτε πλούτο, ούτε τιμή⁹². Κανένας Έλληνας δεν θα ενδιαφερόταν να αποκτήσει κοινωνική δύναμη μεταξύ βαρβάρων οι οποίοι επιπλέον θα γνώριζαν για την προδοσία του. Επίσης, ο Παλαμήδης δεν είχε ανάγκη τα ανταλλάγματα που θα του προσέφεραν για την προδοσία. Ακόμη, δεν θα έπρεπε κανείς να περιμένει οποιαδήποτε τιμή προδίδοντας φίλους και συγγενείς.

Μετά τα λογικά επιχειρήματα, ο Γοργίας παρουσίασε και αντιπαρέβαλε τους χαρακτήρες τόσο του κατηγορού όσο και του κατηγορουμένου. Έτσι στράφηκε στο ήθος των δύο αντιδίκων. Παρουσίασε τον Οδυσσέα ως άνθρωπο που στερούνταν πρακτικής σοφίας, αρετής και καλής προαίρεσης, αφού εξαπέλυσε μια σοβαρότατη κατηγορία βασιζόμενος σε μια ψευδή γνώμη και όχι στην αλήθεια.⁹³ Στον αντίποδα, ο Παλαμήδης παρουσιάστηκε ως ένας χαρακτήρας που άξιζε να επαινεθεί για τις

---

⁹⁰ Ο.π., σ. 47.

⁹¹ Ο.π., σ. 48.

⁹² Ο.π., σ. 49.

⁹³ Ο.π., σ. 49.

πράξεις του. Έφερε ως παράδειγμα για τις δεξιότητες και τις αρετές του τις εφευρέσεις που είχε κάνει προς όφελος του κοινού καλού όπως τα τείχη των Αργείων, τα μέτρα στάθμισης, οι γραπτοί νόμοι, η οργάνωση του στρατεύματος, η αναγνώριση των σημάτων στον ουρανό.⁹⁴ Αυτά είχαν ως άμεσο αποτέλεσμα τη βελτίωση της ζωής των Ελλήνων τους οποίους υποτίθεται ότι πρόδωσε.

Στο τέλος ο Γοργίας απευθύνει, μέσω του Παλαμήδη, έναν λόγο που στόχευε στο συναίσθημα των δικαστών. Η επίκληση στο συναίσθημα ή πάθος στους δικαστικούς λόγους ήταν μεν κατώτερη σε σχέση με τα λογικά επιχειρήματα και το ήθος των αντιδίκων, αναγκαία δε. Άλλωστε ένας ομιλητής που προσπαθούσε να πείσει βασιζόμενος μόνο στην πρόκληση των συναισθημάτων του κοινού, προϋπέθετε, μάλλον υποτιμητικά και εσφαλμένα, ότι το κοινό στερείται ρητορικών ικανοτήτων⁹⁵, έτσι ώστε να αναγνωρίσει μια τέτοια προσπάθεια. Ενδεχομένως, μια τέτοια επιλογή από τη μεριά της υπεράσπισης να επιδρούσε αρνητικά στην τελική κρίση των δικαστών για τον κατηγορούμενο.

Σωκράτης και Πλάτων

Σοφιστικές αντιλήψεις όπως ότι οι ανθρώπινες ενέργειες υπαγορεύονται από την πείρα ή ότι έννοιες όπως το σωστό, το λάθος, η σοφία και η δικαιοσύνη δεν ήταν παρά μόνο λέξεις και μόνο υπό ορισμένες συνθήκες θα ήταν φρόνιμο ο άνθρωπος να συμπεριφέρεται σα να ήταν κάτι παραπάνω⁹⁶ ήταν για το Σωκράτη λανθασμένες και ηθικά επικίνδυνες. Γι' αυτόν η αρετή αποτελούσε θεμέλιο της φιλοσοφικής του σκέψης αλλά και της ανθρώπινης υπόστασης εν γένει. Για το Σωκράτη η αρετή βασιζόταν σε δύο τινά: Στο να έχει κάποιος ένα συγκεκριμένο λειτούργημα να επιτελέσει αλλά ταυτόχρονα να διαθέτει και την απόλυτη γνώση του σκοπού αυτού του λειτουργήματος. Συνακόλουθα, η γνώση του σκοπού θα υποδείκνυε σε αυτόν και τα μέσα για την πραγμάτωσή του. Κατά τον ίδιο τρόπο που ο Σωκράτης έκανε λόγο για την αρετή ενός ξυλουργού ή ενός τσαγκάρη έκανε λόγο και για την αρετή ενός στρατηγού ή ενός πολιτικού. Η υψηλότερη όμως αρετή για το Σωκράτη ήταν το να

⁹⁴ Τ Πεντζοπούλου-Βαλαλά, *Γοργίας*, στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτρος, 1999, σ. 224.

⁹⁵ B McComiskey, *Gorgias and the New Sophistic Rhetoric*, στην 1^η εκδ., Southern Illinois University Press, 2002, σ. 51.

⁹⁶ W Guthrie, *Οι Έλληνες φιλόσοφοι από το Θαλή ως τον Αριστοτέλη* (Μετάφραση: Α. Σακελλαρίου), στην 2^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 1988, σ. 74.

ανακαλύψει ο άνθρωπος το σκοπό της ίδια του της ύπαρξης και κατ' επέκτασιν να μάθει πώς πρέπει να ζει.⁹⁷

Ότι υπάρχει στη διάθεσή μας από τη διδασκαλία του Σωκράτη προέρχεται από τα γραπτά των μαθητών του και κυρίως του Πλάτωνα. Έναντι των συνομιλητών του θεωρούσε τον εαυτό του σοφότερο ως προς το ότι αναγνώριζε την άγνοιά του. Η διδακτική του μέθοδος βασιζόταν στο να πείθει τους συνομιλητές του ότι ουσιαστικά δεν γνώριζαν εκείνα που ισχυρίζονταν ότι κατείχαν. Η παραδοχή της άγνοιας ήταν γι' αυτόν το πρώτο βήμα για την προσέγγιση της γνώσης καθώς κανείς δεν αναζητούσε να μάθει κάτι πάνω σε εκείνα που ήδη γνώριζε. Δύο βασικές προκειμένες χαρακτηρίζαν της στάση του Σωκράτη απέναντι στη γνώση· η πεποίθηση ότι υπήρχε μια ιδεώδης γνώση και η πίστη ότι αυτή η γνώση μπορούσε να ανακαλυφθεί απ' τον άνθρωπο.

Ο Σωκράτης στην εποχή του έκρινε ως ιδιαίτερα επιζήμιο το γεγονός ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν στις συζητήσεις τους γενικούς όρους που περιέγραφαν ηθικές έννοιες, όπως ήταν η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη, η ανδρεία, χωρίς να έχουν πραγματική γνώση της σημασίας τους.⁹⁸ Αν καθεμία από αυτές τις έννοιες έφερε μία σταθερή σημασία όσοι τις χρησιμοποιούσαν θα έπρεπε να είναι σε θέση να δώσουν έναν ακριβή ορισμό. Σε διαφορετική περίπτωση, ο καθένας θα χρησιμοποιούσε τις ίδιες λέξεις εννοώντας όμως διαφορετικά πράγματα. Αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργείται σύγχυση γνωστική και ηθική.⁹⁹ Γι' αυτό κι εκείνος συνήθιζε να λέει ότι η αρετή είναι γνώση. Μάλιστα θεωρούσε ότι αν οι άνθρωποι μπορούσαν να διακρίνουν αυτή την αλήθεια θα διάλεγαν να πράττουν πάντοτε το σωστό. Πρώτα όμως θα έπρεπε κάποιος να τους οδηγήσει στο να εντοπίσουν το σωστό.

Η σωκρατική μέθοδος για να φτάσει κανείς στη γνώση περιλάμβανε δύο κρίσιμα στάδια· την επαγωγή και το γενικό ορισμό. Η επαγωγή αφορούσε τη συγκέντρωση παραδειγμάτων στα οποία οι συνομιλητές συμφωνούσαν ότι είναι ενδεικτικά του ζητήματος το οποίο εξετάζαν. Αν για παράδειγμα το ζητούμενο ήταν η έννοια της δικαιοσύνης συγκεντρώνονταν παραδείγματα δίκαιων πράξεων και εξετάζονταν για να διαπιστωθεί η κοινή ή οι κοινές τους συνισταμένες βάσει των

---

⁹⁷ W Nestle, *Από το μύθο στον λόγο* (Μετάφραση: Α. Γεωργίου), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, 2010, σ. 778.

⁹⁸ W Guthrie, *Οι Έλληνες φιλόσοφοι από το Θαλή ως τον Αριστοτέλη* (Μετάφραση: Α. Σακελλαρίου), στην 2^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, σ. 78.

⁹⁹ Ο.π., σ. 79.

οποίων χαρακτηρίζονταν ως τέτοιες. Από αυτές τις κοινές τους ιδιότητες προέκυπτε ένας ορισμός του τι σήμαινε δίκαιη πράξη.

Από τη διδακτική μέθοδο του Σωκράτη ξεχωρίζαν δύο βασικές τακτικές: η ειρωνεία και η μαιευτική. Υπέβαλλε στους συνομιλητές του ερωτήσεις κι εκείνοι απαντούσαν έτσι ώστε να υπάρξει διαλογική ανάπτυξη του εκάστοτε θέματος. Παρότι τις απαντήσεις που λάμβανε ενδεχομένως να τις θεωρούσε λανθασμένες, δεν έδινε ποτέ τη σωστή απάντηση, αλλά συνέχιζε το διάλογο χρησιμοποιώντας έναν λόγο ειρωνικό, δηλαδή ένα λόγο που εξέφραζε το αντίθετο νόημα από εκείνο που λεγόταν. Η ειρωνεία αυτή λειτουργούσε ως αίνιγμα που δεν είχε ως απώτερο σκοπό την εξαπάτηση.¹⁰⁰ Μέσω του διαλόγου στόχευε να απελευθερώσει τους συνομιλητές του από τις γνώμες που δεν βασιζόνταν στην αληθινή γνώση έτσι ώστε να συνειδητοποιήσουν την άγνοιά τους. Αυτή η κάθαρση ήταν η ιδανική συνθήκη για να προσεγγίσουν την πραγματική γνώση η οποία όμως δεν τους προσφερόταν έτοιμη αλλά ήταν κάτι που ο καθένας γεννούσε μέσα του.¹⁰¹

Ο Σωκράτης μέσα από τα έργα του Πλάτωνα παρουσιάζεται ως ο μοναδικός που εξασκεί την αληθινή πολιτική τέχνη, αποτελεί πρότυπο ηθικής αλλά είναι και ικανότατος διδάσκαλος.¹⁰² Για καθεμία από τις τρεις προηγούμενες παραδοχές θα μπορούσαμε να σημειώσουμε τα εξής: Ιστορικά, οποιαδήποτε ανάμειξη του Σωκράτη στα κοινά της Αθήνας υπήρξε αναποτελεσματική ενώ δύο από τους πλέον επιφανείς μαθητές του, ο Αλκιβιάδης και ο Κριτίας, εμπλέκονταν αμφότεροι και μάλιστα ως ηγετικά στελέχη, ο πρώτος στην Τυραννία των Τετρακοσίων και ο δεύτερος στην Τυραννία των Τριάκοντα.¹⁰³ Θεωρητικά, στα κείμενα του Πλάτωνα οι συνομιλητές του Σωκράτη δεν φαίνονται να πείθονται από τις απόψεις του και αποχωρούν από τις συζητήσεις δίχως την παραμικρή ένδειξη ηθικής βελτίωσης.¹⁰⁴

Όπως κι ο Σωκράτης έτσι κι ο Πλάτων βάσιζε τη φιλοσοφική του θεώρηση σε δύο βασικούς άξονες, την πίστη στη δυνατότητα της γνώσης και την πεποίθηση ότι

---

¹⁰⁰ G Vlastos, *Socrates: ironist and moral philosopher*, στην 3^η εκδ., Cambridge, Cambridge University Press, 1997, σ. 22.

¹⁰¹ Κ Μιχαηλίδης, *Ο σωκρατικός λόγος-Μια δοκιμή ερμηνείας της διαλογικής παρουσίας*, στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Χριστάκη, 1992, σ. 66.

¹⁰² Χ Μπάλλα, *Πλατωνική πειθώ* (Πρόλογος: Π. Καλλιγιάς), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 1997, σ. 9-10.

¹⁰³ B McComiskey, *Gorgias and the New Sophistic Rhetoric*, στην 1^η εκδ., Southern Illinois University Press, 2002, σ. 19.

¹⁰⁴ Χ Μπάλλα, *Πλατωνική πειθώ* (Πρόλογος: Π. Καλλιγιάς), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 1997, σ. 9.

πρέπει να υπάρχουν απόλυτα ηθικά πρότυπα. Σε καίρια θέση της φιλοσοφικής του θεώρησης αναδεικνύεται η σκέψη ότι ο εκάστοτε γενικός όρος είχε μια δική του ύπαρξη, ανεξάρτητη από τα όντα που περιέγραφε.¹⁰⁵ Ο Πλάτων πίστευε ότι αυτοί οι όροι βρίσκονταν σε μια μεταφυσική πραγματικότητα και θεωρούσε ότι οι άνθρωποι θα έπρεπε να ανακαλύψουν τη σημασία τους αντί να τους χρησιμοποιούν άκριτα στις μεταξύ τους συζητήσεις.

Θεωρούσε ότι τα αντικείμενα της γνώσης μπορούσαν να οριστούν και υπήρχαν σε έναν ιδανικό κόσμο. Γι' αυτό και δεν ήταν δυνατό να ταυτίζονται με εκείνα που βρίσκονταν σε έναν κόσμο αντιληπτό με τις αισθήσεις. Αυτός δεν ήταν παρά ο κόσμος των μεταβαλλόμενων φαινομένων που όφειλε την ύπαρξή του στην ατελή συμμετοχή του στην τέλεια ύπαρξη του ιδανικού. Η όποια ιδιότητα αποδιδόταν σε αυτά τα φαινόμενα οφειλόταν στο γεγονός ότι ο αισθητός κόσμος συμμετείχε, έστω και περιορισμένα στην πραγματικότητα των υπερβατικών Ιδεών.

Η θεωρία των Ιδεών του Πλάτωνα δεχόταν την αθανασία της ανθρώπινης ψυχής και την ανανέωσή της μέσα από το σωματικό θάνατο. Η ψυχή ανήκε στον αιώνιο κόσμο των Ιδεών και όχι στον παροδικό των φαινομένων. Το σώμα ήταν για αυτή μια φυλακή από την οποία ήθελε να ελευθερωθεί για να επιστρέψει στην επέκεινα πραγματικότητα που ανήκε και όπου είχε γνωρίσει τις Ιδέες.¹⁰⁶ Προϋπήρχε σε πολλές ανθρώπινες ζωές ενώ κάθε φορά που επρόκειτο να ξαναγεννηθεί στη γήινη πραγματικότητα αναγκάζονταν να πει το νερό της λήθης. Εκεί οφειλόταν το γεγονός ότι οι άνθρωποι γνώριζαν γι' αυτές τις Ιδέες έτσι ώστε ν' αναφέρονται σε αυτές και ν' αναγνωρίζουν τα πράγματα ή ενέργειες που έβλεπαν. Επειδή η ψυχή είχε γνωρίσει τις αληθινές πραγματικότητες, όσο βρισκόταν στο ανθρώπινο σώμα, οι αντανάκλασεις αυτών στη γη της θύμιζαν εκείνα που είχε γνωρίσει στον Ιδανικό κόσμο.

Σύμφωνα με τη θεωρία των Ιδεών κάθε γνώση που αποκτούσε ο άνθρωπος σε αυτόν τον κόσμο δεν ήταν παρά μια ανάμνηση. Οι αισθήσεις του τον βοηθούσαν να ξαναφέρει στο νου την τέλεια γνώση που είχε κάποτε. Παρόμοια, κι ο φιλόσοφος έμπαινε στο δρόμο για την ανακάλυψη της πραγματικής γνώσης με τη βοήθεια των αισθήσεών του. Όμως στην πορεία θα έπρεπε να αγνοήσει το σώμα του, να υποτάξει τις επιθυμίες του, για να απελευθερώσει την ψυχή του, δηλαδή το νου του. Κατ'

---

¹⁰⁵ W Guthrie, *Οι Έλληνες φιλόσοφοι από το Θαλή ως τον Αριστοτέλη* (Μετάφραση: Α. Σακελλαρίου), στην 2η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, σ. 92.

¹⁰⁶ Ο.π., σ. 95.

αυτόν τον τρόπο θ' απομακρυνόταν από τον κόσμο των αισθήσεων και θα βρισκόταν πιο κοντά στον κόσμο των Ιδεών, δηλαδή της τέλειαις γνώσης.

Στην *Πολιτεία* του ο Πλάτων, έργο όπου αναπτύσσει τις πολιτικές του απόψεις, οι κυβερνήτες για να οδηγήσουν την πολιτεία τους προς το αγαθό θα πρέπει να έχουν γνώση της αλήθειας κι όχι της σκιάς της. Σύμφωνα με την αλληγορία του Σπηλαίου, ο φιλόσοφος που θα καταφέρει να απελευθερωθεί από το παιχνίδι με τις σκιές στη σπηλιά της γήινης πραγματικότητας και θα γνωρίσει τον Ιδανικό κόσμο¹⁰⁷, θα θελήσει να μιλήσει για την αλήθεια που γνώρισε και στους υπόλοιπους ανθρώπους. Αυτή τη σοφία θα πρέπει να φέρουν οι μελλοντικοί κυβερνήτες που θα αποτελούσαν και την άρχουσα τάξη στην πολιτεία του Πλάτωνα. Κι αυτό θα πραγματοποιούνταν μέσα από μια διαρκή και συστηματική εκπαίδευση που θα τους καθιστούσε ικανούς να κυβερνήσουν.

Οι κοινωνικοπολιτικές αλλαγές που συντελούνταν στην πόλη της Αθήνας την εποχή του Πλάτωνα είχαν καταστήσει τη ρητορική βασικό μέσο δημόσιας δραστηριότητας των πολιτών. Ο ίδιος ασχολείται με τη ρητορική σε δύο μεγάλα έργα του, το *Γοργία* και το *Φαίδρο*, που έκαστο σηματοδοτεί δύο κρίσιμες καμπές στη συγγραφική του δραστηριότητα.¹⁰⁸ Τόσο το ενδιαφέρον όσο και οι θέσεις του για τη ρητορική μπορούν να γίνουν αντιληπτές υπό το εξής πρίσμα: Η αποτελεσματικότητα της ρητορικής τέχνης για την καθοδήγηση της βούλησης των πολιτών με το πέρασμα του χρόνου έγινε αντιληπτή από τον Πλάτωνα. Έπρεπε όμως να επιδιώξει την προσαρμογή της στις ανάγκες του δικού του πολιτικού προγράμματος αντί να αφήσει τη δύναμη που προσέφερε η χρήση της πειθούς μόνο στη σοφιστική.¹⁰⁹

Αναφορικά με την προσωπικότητα και το έργο του Πλάτωνα θα πρέπει να λάβουμε υπόψιν μας δύο βασικές προκείμενες. Πρώτον, ο ίδιος ήταν ένας δεινός ρήτορας και ποιητής του πεζού λόγου. Οι ρητορικές του ικανότητες γίνονται φανερές μέσα από τα έργα του γι' αυτό και σύμφωνα με μια άποψη μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνος για το δογματισμό, την έλλειψη ανεκτικότητας και την ιδεολογική καταπίεση που έχει χαρακτηρίσει τη δυτική ιστορία.¹¹⁰ Δεύτερον, ο Σωκράτης μαζί

---

¹⁰⁷ Ό.π., σ. 99.

¹⁰⁸ Χ Μπάλλα, *Πλατωνική πειθώ* (Πρόλογος: Π. Καλλιγιάς), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 1997, σ. 14.

¹⁰⁹ Ό.π., σ. 15.

¹¹⁰ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούδης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 69.

με άλλα ιστορικά πρόσωπα είναι πρωταγωνιστές των διαλόγων του χωρίς ο ίδιος να λαμβάνει μέρος στη συζήτηση. Ένα κρίσιμο ερώτημα που εύλογα εγείρεται είναι το εάν όντως εκθέτει αξιόπιστα τις απόψεις τους ή αν τους «χρησιμοποιεί» προκειμένου να εκφράσει τις προσωπικές του απόψεις και θεωρίες¹¹¹ αλλοιώνοντας έτσι την εικόνα τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Γοργία που μέσα από τον πλατωνικό *Φαίδρο*, εμφανίζεται να μην ενδιαφέρεται για την πραγματικότητα και την αλήθεια καταφεύγοντας συστηματικά στην πιθανολόγηση.¹¹²

Γοργίας

Ο Πλάτων συνέγραψε το *Γοργία* το 399 π.Χ. αμέσως μετά το θάνατο του Σωκράτη. Απογοητευμένος για την καταδικαστική απόφαση της αθηναϊκής πολιτείας για το δάσκαλό του, στρέφεται ευθέως κατά της ρητορικής που ως τέχνη όφειλε την ανάπτυξή της στο δημοκρατικό πολίτευμα της Αθήνας εκείνη την περίοδο. Η ρητορική ως μέσο για την απόκτηση κοινωνικής επιτυχίας είναι το κυρίως θέμα του πλατωνικού αυτού διαλόγου και το κρίσιμο ερώτημα που τον διατρέχει είναι το ερώτημα που έθετε ο Σωκράτης, και υιοθετεί ο Πλάτων, αναφορικά με την αρετή, δηλαδή το πώς πρέπει να ζει κανείς τη ζωή του.¹¹³

Στο διάλογο ο Σωκράτης συζητά ειρωνευόμενος και παραμένοντας σταθερός στις απόψεις του, ωστόσο δεν φαίνεται να πείθει γι' αυτές τους συνομιλητές του¹¹⁴.

Ο Σωκράτης και ο Γοργίας συναντιούνται στο σπίτι όπου διέμενε ο τελευταίος. Εκεί ξεκινά ένας διάλογος μεταξύ των παρευρισκομένων πάνω σε διάφορα ζητήματα που με άμεσο ή έμμεσο τρόπο αφορούν την τέχνη της ρητορικής. Εκτός από τους δύο πιο διάσημους συνομιλητές, στο διάλογο συμμετέχουν δύο ακόμη μαθητές του Γοργία, ο Πώλος που είναι νέος και ενθουσιασμένος με την τέχνη της πειθούς, και ο Καλλικλής, επίσης νέος, πολιτικά φιλόδοξος και αποφασισμένος να εξασφαλίσει την επιτυχία με οποιονδήποτε τρόπο.

---

¹¹¹ J Adam, *Σωκράτης – Πλάτωνας* (Μετάφραση: Ε. Παπαδοπούλου), στην 2η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Ιάμβλιχος, 2000, Εισαγωγικό σημείωμα.

¹¹² D G Spatharas, *Patterns of argumentation in Gorgias*, στο *Mnemosyne, Fourth Series*, 2001, 54 (4), σ. 393.

¹¹³ Πλάτων, *Γοργίας ή περί ρητορικής ανατρεπτικός* (Πρόλογος: Τ. Πεντζοπούλου-Βαλαλά, Ανάλυση-Μετάφραση-Σχόλια: Η. Βαβούρας), στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτρος, 2008, σ. 12.

¹¹⁴ E J Bernard, *What Socrates said-and why Gorgias and Polus did not respond: A reading of Socrates' definition of rhetoric in Gorgias 461-466*, στο *Rhetoric Society Quarterly*, 1999, 29 (1), σ. 86.

Στο πρώτο μέρος του διαλόγου ο Γοργίας συνομιλεί με το Σωκράτη ο οποίος με τις ερωτήσεις του φαίνεται να καθοδηγεί τη συζήτηση. Ο Γοργίας που δεν είχε μια συστηματική και ιδιαίτερα ανεπτυγμένη θεωρία για τη ρητορική, γεγονός που ανταποκρίνεται στην ιστορική πραγματικότητα, εμφανίζεται να μην μπορεί να την ορίσει επαρκώς ως τέχνη. Υπό την πίεση των ερωτήσεων του Σωκράτη δείχνει να οδηγείται σε λάθος επιχειρηματολογία όπως για παράδειγμα εκεί όπου αναφέρει ότι η ρητορική ασχολείται με τη δικαιοσύνη και την αδικία και ότι η τέχνη του έβρισκε εφαρμογή μόνο στα δικαστήρια και τις συνελεύσεις. Η ρητορική ήταν «η γνώση για τις λέξεις» αλλά όχι των λέξεων εκείνων που μπορούσαν να πείσουν έναν άρρωστο να δεχτεί τη θεραπεία από το γιατρό του. Εκεί όπου χρειαζόταν ειδική γνώση η ρητορική δεν ήταν κατάλληλη καθώς παρήγαγε πεποιθήσεις κι όχι γνώση.¹¹⁵ Αυτή η θέση του Γοργία επιτρέπει στο Σωκράτη να αναφέρει ότι αυτή δε συνιστά τέχνη αφού δεν παράγει μια μορφή οποιαδήποτε γνώσης πάνω σε ένα θέμα. Φέρνει το παράδειγμα μιας συνέλευσης η οποία συζητά για να αποφασίσει σχετικά με το εάν απαιτείται το κτίσιμο τειχών στην πόλη. Σε αυτή την περίπτωση ο ρήτορας θα έπρεπε να παραμείνει σιωπηλός για να ακουστεί η άποψη εκείνου που είχε γνώση επί του θέματος και δεν ήταν άλλος από τον αρχιτέκτονα. Ο Γοργίας εμφανίζεται να μη θεωρεί τη γνώση ως κάτι σημαντικό και ισχυρίζεται ότι αν κάποιος από τους μαθητές του δεν διέθετε την απαραίτητη γνώση σε ένα θέμα μπορούσε ο ίδιος να του το διδάξει. Στη συνέχεια παραδέχεται ορθά ότι η ρητορική είναι μια τέχνη που στερείται ηθικών αρχών και είναι στην ευχέρεια του καθενός το πως θα τη χρησιμοποιήσει. Γι'αυτό άλλωστε δεν μπορεί να κατηγορηθεί ο δάσκαλος στην περίπτωση που κάποιος μαθητής του κάνει κακή χρήση αυτών που έχει διδαχθεί.

Στο δεύτερο μέρος του διαλόγου ο Πώλος συνομιλεί με το Σωκράτη και τον ρωτά ποιά είναι η δική του άποψη σε σχέση με τη ρητορική. Στο σημείο αυτό ο Σωκράτης περιγράφει αναλυτικά τι θεωρεί τέχνη, ποιές είναι οι υποδιαίρεσεις μεταξύ των τεχνών και ποιός είναι ο σκοπός της ύπαρξής τους για τον άνθρωπο. Για τη ρητορική επιφυλάσσει απλώς το χαρακτηρισμό της κολακείας. Δεν αποτελεί τέχνη αλλά ένα είδωλο τέχνης.¹¹⁶ Οποσδήποτε έχει μια τεχνική η οποία όμως αποκτάται με την πείρα. Οι αληθινές τέχνες χωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες: εκείνες που

---

¹¹⁵ L Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα* (Μετάφραση: Ξ. Τσελέντη, Επιμέλεια: Β. Σερέτη), στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις «Δαίδαλος»-Ι.Ζαχαρόπουλος Α.Ε., 2005, σ. 84.

¹¹⁶ E J Bernard, *What Socrates said-and why Gorgias and Polus did not respond: A reading of Socrates' definition of rhetoric in Gorgias 461-466*, στο *Rhetoric Society Quarterly*, 1999, 29 (1), σ. 79.

επιδρούν στην ψυχή κι εκείνες που επιδρούν στο σώμα των ανθρώπων. Με τη σειρά τους οι τέχνες των δύο βασικών κατηγοριών υποδιαιρούνται σε αυτές που διαπλάθουν ή λειτουργούν διορθωτικά στην ψυχή ή το σώμα. Φέρνει ως παράδειγμα τη νομοθεσία που σε μια πολιτεία καθορίζει τις σωστές συνθήκες για την εύρυθμη λειτουργία της πόλης και τη δικαιοσύνη που διορθώνει, διά της τιμωρίας, τις συμπεριφορές που παραβαίνουν το νόμο. Τη γυμναστική που διαμορφώνει υγιείς συνθήκες για το σώμα και την ιατρική που διορθώνει την κακή λειτουργία του. Ταυτόχρονα αναγνωρίζει και τέσσερις μορφές κολακείας που αντιστοιχούν στο αντίστροφο αυτών των τεχνών. Αναφέρει ως παράδειγμα τη σοφιστική που, ως το αντίστροφο της νομοθεσίας, δημιουργεί ευχάριστες αλλά εσφαλμένες αρχές στην ψυχή και τη ρητορική που προσπαθεί να λειτουργήσει διορθωτικά προς τα ελαττώματα που η πρώτη δημιουργεί. Αντίστοιχα, οι αισθητικές επεμβάσεις, ως το αντίστροφο της γυμναστικής, δημιουργούν μια επίπλαστη εντύπωση για το σώμα και η μαγειρική, ως το αντίστροφο της τέχνης της ιατρικής, δίνει μια καλύτερη γεύση στο φαγητό χωρίς να θεραπεύει την εκάστοτε ασθένεια που κλονίζει την ανθρώπινη υγεία. Για να καταλήξει στο συλλογισμό του ο Σωκράτης επιστρέφει στη ρητορική κι αναφέρει ότι η χρήση της προς υπεράσπιση ενός ατόμου που έχει παραβεί τους νόμους της πολιτείας θα συντελέσει απλώς στα να γίνει αυτό το άτομο χειρότερο. Η ορθή χρήση της επιτάσσει την απονομή δικαιοσύνης έτσι ώστε η αξιόποινη πράξη να τιμωρείται.

Στο τρίτο μέρος του διαλόγου ο Σωκράτης συνομιλεί με τον Καλλικλή για την έννοια της δικαιοσύνης. Ο Καλλικλής αναφέρει σε ένα σημείο του διαλόγου ότι υπάρχουν ρήτορες που δείχνουν ενδιαφέρον για το καλό των πολιτών. Ο Σωκράτης συμφωνεί προκειμένου να επιχειρηματολογήσει σχετικά με τη δική του εκδοχή για τη ρητορική. Αναφέρει ότι παρά το γεγονός ότι οι περισσότεροι ρήτορες αποσκοπούν στην κολακεία του κοινού, υπάρχει και μια άλλη ρητορική που αποσκοπεί στο να διαπλάθει καλύτερη την ψυχή των ακροατών λέγοντας πάντοτε το καλύτερο ανεξάρτητα αν αυτό είναι ευχάριστο ή όχι. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι ρήτορες που θα ασκούν κατ' αυτό τον τρόπο την τέχνη τους θα είναι καλλιτέχνες που θα παραδειγματίζουν με τις πράξεις τους ενώ γνώμονας για τα λόγια τους θα είναι το δίκαιο, η εγκράτεια και η αρετή.

Το διακύβευμα του πλατωνικού *Γοργία* είναι ότι η κολακεία με τη χρήση της ρητορικής πρέπει να αποφεύγεται ως επιζήμια για τις ψυχές των πολιτών. Τη

ρητορική ο Σωκράτης την αναγνωρίζει ως τέχνη, μόνον υπό την προϋπόθεση ότι αυτή υπηρετεί τη δικαιοσύνη και η δικαιοσύνη απαιτεί με τη σειρά της τη γνώση της αλήθειας.¹¹⁷

Φαίδρος

Ο χρόνος συγγραφής του *Φαίδρου* υπολογίζεται περίπου το 389 π.Χ. δηλαδή δέκα χρόνια μετά το *Γοργία* και αποτελείται από δύο μέρη.¹¹⁸ Το πρώτο, περιλαμβάνει τρεις επιδεικτικούς λόγους ενώ το δεύτερο, τη διαπραγμάτευση θεμάτων παρόμοια με εκείνα που περιλαμβάνονται στις σελίδες των ρητορικών εγχειριδίων της εποχής καθώς επίσης κι ορισμένες θεωρίες του Πλάτωνα για τον έρωτα, την έμπνευση και την ψυχή.

Θέμα των τριών λόγων του πρώτου μέρους είναι ο έρωτας. Ο Πλάτων το επέλεξε αφενός, διότι ως θέμα εμφανιζόταν συχνά στους ρητορικούς λόγους, αφετέρου, διότι ο έρωτας μπορούσε να αποτελέσει μια ιδανική μεταφορά αναφορικά με τον τρόπο που η ρητορική συσχετίζει τις ψυχές ομιλητή και ακροατή. Ο ρήτορας παρομοιάζεται με εκείνον που σε μια σχέση δεν αγαπά ειλικρινά ασκώντας απλώς μια ψυχρή τεχνική, βλάπτοντας έτσι τόσο τον εαυτό του όσο και το πρόσωπο με το οποίο συνδέεται. Στο αντίποδα, ο φιλόσοφος ήταν εκείνος που αγαπά ειλικρινά και μέσω της ρητορικής πείθει αλλά ταυτόχρονα εξευγενίζει την ψυχή του ακροατή.

Το πρώτο μισό του διαλόγου μπορεί να αναγνωσθεί ως μια προσπάθεια ερωτικής και πνευματικής αποπλάνησης του Σωκράτη από το Φαίδρο στην ομορφιά της ρητορικής και του Φαίδρου από το Σωκράτη στην αλήθεια της φιλοσοφίας.¹¹⁹ Ο Φαίδρος διαβάσει στο Σωκράτη ένα λόγο του Λυσία στον οποίο αναπτύσσονταν επιχειρήματα υπέρ της άποψης ότι μια ερωτική σχέση χωρίς συναισθηματική εμπλοκή είναι προτιμότερη από εκείνη όπου οι δύο σύντροφοι εμπλέκονται συναισθηματικά. Κι αυτό γιατί στην πρώτη περίπτωση κανένα από τα δύο μέρη δεν λυπόταν όταν η σχέση έπαυε. Ο Σωκράτης ενώ αρχικά σχολιάζει ότι είχε

---

¹¹⁷G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούδης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 64.

¹¹⁸ Plato, *Gorgias and Phaedrus-Rhetoric, philosophy and politics* (Μετάφραση-Εισαγωγή-Επεξηγηματικά σχόλια: J. H. Nichols Jr), στην 1^η εκδ., New York, Cornell University Press, 1998, σ. 17.

¹¹⁹ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούδης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 66.

εντυπωσιαστεί από τη γλώσσα του Λυσία στη συνέχεια έκρινε ότι ορισμένα σημεία μάλλον ήθελαν βελτίωση. Αυτά είχαν να κάνουν με τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούνταν αλλά και τη σειρά με την οποία αυτά παρατίθονταν. Έτσι πείθεται από το Φαίδρο να εκφωνήσει μια βελτιωμένη εκδοχή του ίδιου λόγου.

Ο Σωκράτης εκφωνεί έναν λόγο βελτιωμένο σε σχέση με τον προηγούμενο σε ορισμένα σημεία. Ξεκινά με έναν ορισμό του έρωτα κι ακολουθεί μια πιο λογική παράθεση των επιχειρημάτων εξετάζοντας το θέμα και από τη θετική αλλά και από την αρνητική πλευρά του. Μόλις ολοκληρώνει το λόγο του αναφέρει δυσανασχετώντας ότι ο έρωτας είναι θεός αλλά και οι δύο προηγούμενοι λόγοι μίλησαν γι' αυτόν σα να ήταν κάτι κακό. Μέσα από μια δεύτερη προσπάθεια προσπαθεί να επανορθώσει.

Ο δεύτερος λόγος του περιλαμβάνει ένα μύθο που εξυμνεί τη φύση της ψυχής και του έρωτα. Σύμφωνα με το μύθο η αθάνατη ψυχή που προσπαθεί να φτάσει στον ουρανό παρομοιάζεται με έναν ηνίοχο που οδηγεί ένα άρμα με δύο φτερωτά άλογα. Το ένα έχει την τάση να κατευθυνθεί προς τα κάτω, προς τη λαγνεία της γης ενώ το άλλο προς τα πάνω, προς τους ουράνιους διαλογισμούς.¹²⁰

Μετά την ολοκλήρωση του τελευταίου αυτού λόγου το ύφος του έργου αλλάζει κι από ρητορική περιγραφή γίνεται μια διαλεκτική ανάλυση της ρητορικής.¹²¹ Αρχικά θίγει ένα πρόβλημα της εποχής, που ήταν η χρήση της γραφής. Ο Σωκράτης πρώτα αναγνωρίζει ότι είτε στον προφορικό είτε στο γραπτό λόγο υπάρχει καλή και κακή χρήση. Προχωρώντας στο συλλογισμό του μιλά για τα κριτήρια της ορθής χρήσης συμπεραίνοντας ότι ένας καλός ρήτορας δεν αρκεί μόνο να αναγνωρίζει τι φαίνεται αλλά τι είναι ορθό. Σύμφωνα με αυτόν, η ρητορική είναι μια μορφή καθοδήγησης της ψυχής, μια μορφή ψυχαγωγίας, που λάμβανε χώρα στα δικαστήρια, τις συνελεύσεις αλλά και τις ιδιωτικές συνομιλίες. Γι' αυτό, εφόσον προσδιοριστεί το θέμα ο λόγος πρέπει να ακολουθεί μια λογική δομή και να χαρακτηρίζεται από τη συνοχή των μερών του.

Συνεχίζοντας, ο Σωκράτης ασκεί κριτική σε ορισμένα σημαντικά για την εποχή εγχειρίδια ρητορικής. Εκείνο που έλειπε από αυτά ήταν η αναγκαία γνώση της λογικής απόδειξης. Ως εκ τούτου οι μαθητές που τα μελετούσαν θα έπρεπε μόνοι τους

---

¹²⁰ Ο.π., σ. 69.

¹²¹ Ο.π., σ. 69.

να ανακαλύψουν το πώς να επιτύχουν την ενότητα στους λόγους τους.¹²² Επιπλέον, θεωρούσε ότι όσοι καταπιάνονταν με τη συγγραφή ρητορικών εγχειριδίων θα έπρεπε να είναι σε θέση να περιγράψουν την ανθρώπινη ψυχή, τον τρόπο με τον οποίο αυτή αλληλεπιδρούσε με μια άλλη καθώς και το πώς θα έπρεπε ο ομιλητής να ταιριάζει το λόγο του με την εκάστοτε ψυχική κατάσταση του κοινού του. Σε αυτό το σημείο, ο Σωκράτης επαναδιατυπώνει τη θέση του ότι ο ομιλητής θα πρέπει να διαθέτει και γνώση πάνω στο θέμα για το οποίο μιλά. Ως προς το ζήτημα του γραπτού λόγου εκφράζει την άποψη ότι ήταν νόθος αδελφός της προφορικής συζήτησης.¹²³ Χαρακτηρίζεται από την αδυναμία του να απαντήσει σε ερωτήματα ή να προκαλέσει αντίλογο ενώ με τον τρόπο του συμβάλει στη λησμονιά. Μπορούσε να αναγνωρίσει στο γραπτό λόγο το χαρακτήρα ενός παιχνιδιού που διασκεδάζει όποιον τον χρησιμοποιούσε.

Μάλλον ως επιστέγασμα των θέσεων που διατυπώνει σε σχέση με τη ρητορική, τη φιλοσοφία και τη διαρκή αναζήτηση της αλήθειας παρά ως ειρωνική νύξη, ο Σωκράτης στο τέλος του έργου φέρνει το παράδειγμα του ρήτορα Ισοκράτη. Ήταν ο ευγενικός του χαρακτήρας σε συνδυασμό με το ενδιαφέρον του για τη φιλοσοφία που μπορούσαν να εξασφαλίσουν σε αυτόν μια ιδιαίτερα επιτυχημένη σταδιοδρομία στη ρητορική.

Ο πλατωνικός *Φαίδρος* ανοίγει το δρόμο για τη διαπραγμάτευση του ζητήματος μιας καθοδηγούμενης από τη φιλοσοφία ρητορική προς όφελος της πολιτικής κοινότητας¹²⁴.

---

¹²² Ό.π., σ. 70.

¹²³ Ό.π., σ. 70.

¹²⁴ Plato, *Gorgias and Phaedrus-Rhetoric, philosophy and politics* (Μετάφραση-Εισαγωγή-Επεξηγηματικά σχόλια: J. H. Nichols Jr), στην 1^η εκδ., New York, Cornell University Press, 1998, σ. 24.

Κεφάλαιο 2ο

Ο Γοργίας μετά τον Αριστοτέλη

Η ρητορική στη μετά Αριστοτέλη εποχή

Η τέχνη του πειστικού λόγου, την οποία ο Γοργίας γνώριζε και ασκούσε με ιδιαίτερη επιτυχία, από τον Αριστοτέλη και έπειτα γίνεται πιο συστηματική, αποκτά καταγεγραμμένους κανόνες ενώ με το πέρασμα των αιώνων γνωρίζει διαφορετικές θεωρήσεις. Σε αυτόν ανήκει η σημαντικότερη μελέτη της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, η *Ρητορική*, που όμως διαβάστηκε ελάχιστα την εποχή που γράφτηκε. Οι ιδέες που αναπτύσσονται σε αυτή μεταφέρθηκαν σε προφορική μορφή¹²⁵ από τους μαθητές του αλλά και σε όσους είχαν τη δυνατότητα να μελετήσουν το κείμενο ενόσω βρισκόταν στη βιβλιοθήκη της Περιπατητικής Σχολής.¹²⁶ Μετά το θάνατο του Θεόφραστου, περί το 285 π.Χ., μαθητή και μετέπειτα συνεργάτη του Αριστοτέλη, υπεύθυνου μετά το θάνατο του φιλοσόφου για τη σχολή και για τα γραπτά που άφησε, για μεγάλο χρονικό διάστημα το έργο χάθηκε. Στην αρχή του 1^{ου} μ.Χ. αιώνα εντοπίζεται, μεταφέρεται αρχικά στην Αθήνα και στη συνέχεια στη Ρώμη.

Περίπου από τα μέσα του 1^{ου} έως και τον 3^ο μ.Χ. αιώνα η Ρώμη ως κυρίαρχη δύναμη άσκησε την εξουσία της στις χώρες της Μεσογείου.¹²⁷ Κατ' αυτό τον τρόπο ήλθε σε επαφή και δέχτηκε σημαντικές επιδράσεις από τον ελληνόφωνο κόσμο στο χώρο των επιστημών και της γνώσης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ρητορική που ήταν πρωτίστως μια ελληνική υπόθεση στην οποία η Ρωμαίοι στοχαστές έδωσαν καινούργια πνοή.

Οι Έλληνες, θεωρούνταν ειδήμονες στα γράμματα, στις τέχνες, στην επιστήμη και στη φιλοσοφία. Οι Ρωμαίοι, είχαν αναπτύξει τις γνώσεις τους σε τομείς όπως το δίκαιο, η γεωργία, η διοίκηση και οι πολεμικές επιχειρήσεις. Την τέχνη της ρητορικής τη διδάχτηκαν από τους Έλληνες ρητοροδιδασκάλους και φιλοσόφους κατά τη

---

¹²⁵ V Paparinska, *Text tradition of Aristotle's on rhetoric: From post-aristotelian Athens to Rome*, στο *Literatura*, 2009, 51 (3), σ. 16.

¹²⁶ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 102.

¹²⁷ Μ Χριστόπουλος, *Δεύτερη Σοφιστική*, στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμα, σ. 15.

διάρκεια του 1^ο και του 2^ο αιώνα. Νεαροί Ρωμαίοι ταξίδευαν στην Αθήνα, στη Μικρά Ασία και τη Ρόδο για σπουδές, Ρωμαίοι αξιωματούχοι διερχόμενοι από τις ελληνόφωνες επαρχίες παρακολουθούσαν σχετικές διαλέξεις και συζητήσεις, εξόριστοι πολιτικοί άνδρες εκμεταλλεύονταν τον ελεύθερο χρόνο τους παρακολουθώντας διάσημους ρήτορες της εποχής. Ταυτόχρονα, υπήρχε και μετακίνηση Ελλήνων προς τη Ρώμη που έφευγαν από τον ελληνικό χώρο είτε επειδή διώκονταν πολιτικά είτε γιατί εκεί έβρισκαν πιο πρόσφορο έδαφος για τη μελέτη και τις πνευματικές τους ενασχολήσεις.

Η έλευση της ρητορικής στη Ρώμη δεν ήταν κάτι που έγινε δεκτό χωρίς αντιδράσεις. Εξαρχής αντιμετώπιστηκε με έντονες επιφυλάξεις. Η τέχνη του λόγου συνιστούσε ξένο σώμα προς τη ρωμαϊκή παράδοση και ως τεχνική ικανότητα χρήσιμη και κατά βούληση μεταδιδόμενη, ερχόταν σε σύγκρουση με τις αξίες της εμπιστοσύνης, του κύρους αλλά και της πείρας της αγοράς.¹²⁸ Επιπροσθέτως, εκλαμβάνονταν ως κίνδυνος από τη συγκλητική αριστοκρατία καθώς η τέχνη του δημόσιου λόγου μέσω της διδασκαλίας γινόταν πλέον διαθέσιμη σε περισσότερους πολίτες.

Συνακόλουθα, η υιοθέτηση της ρητορικής από τους Ρωμαίους απαιτούσε και τη δημιουργία του αντίστοιχου λεξιλογίου στη λατινική γλώσσα, το οποίο συνέβη και σε άλλους τομείς, όπως εκείνον της φιλοσοφίας. Αυτό έγινε με δύο τρόπους: τη μεταγραφή, όπου δημιουργήθηκε ένας νέος όρος πιστό αντίγραφο του ελληνικού, όπως είναι για παράδειγμα ο όρος *rhetorica* αντίστοιχος της ρητορικής, αλλά και εκείνον της μετάφρασης και μετάθεσης όπου ανέδειξε νέα σχήματα και σημασιολογικά πεδία. Ως παράδειγμα γι' αυτή την περίπτωση μπορεί να λειτουργήσει ο όρος *πειθώ* που ενώ στην ελληνική γλώσσα παραπέμπει στην εμπιστοσύνη, ο αντίστοιχος όρος στα λατινικά είναι *suada* που υποδηλώνει την τέρψη και τη γλυκύτητα.¹²⁹

Κατά τη διάρκεια των αυτοκρατορικών χρόνων¹³⁰ η λατινική γραμματεία έχει να επιδείξει δύο πολύ σημαντικές μελέτες για την τέχνη της πειθούς. Η πρώτη είναι το *De Oratore* του Κικέρωνα και το δεύτερο το *Institutio Oratoria* του Κοϊντίλιανού.

---

¹²⁸ L Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα* (Μετάφραση: Ξ. Τσελέντη, Επιμέλεια: Β. Σερέτη), στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις «Δαίδαλος»-Ι.Ζαχαρόπουλος Α.Ε., 2005, σ. 164.

¹²⁹ Ο.π., 167.

¹³⁰ Μ Χριστόπουλος, *Δεύτερη Σοφιστική*, στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμα, σ. 15.

Τα δύο αυτά συγγράμματα, μαζί με το προγενέστερο του Αριστοτέλη αποτελούν κλασικά έργα στο πεδίο της ρητορικής. Ένα ερώτημα που δικαίως μπορεί να τεθεί είναι το κατά πόσο εκείνο το έργο που προηγείται χρονικά επέδρασε στα δύο που έπονται. Τόσο ο Κικέρων όσο και ο Κοϊντιλιανός είχαν μελετήσει και γνώριζαν τη *Ρητορική*. Μάλιστα ο πρώτος παραδέχεται μέσα στο κείμενό του ότι έγραψε με τον τρόπο του Αριστοτέλη. Αυτή όμως είναι περισσότερο μια παρατήρηση που αφορά κυρίως τη συστηματική δομή του έργου και όχι τόσο το περιεχόμενό του¹³¹ παρότι και σε αυτό μπορούν να επισημανθούν κάποιες ομοιότητες.

Σε οποιοδήποτε βαθμό κι αν άσκησε επίδραση το έργο της *Ρητορικής* στους δύο νεότερους συγγραφείς, πρέπει να λάβουμε υπόψιν μας την εξής κρίσιμη λεπτομέρεια. Η τέχνη του λόγου που αναπτύσσεται για αιώνες στον ελληνικό χώρο ξεκινά να μεταφέρεται στη Ρώμη μόλις τον 1^ο αιώνα μ.Χ. Είναι σαφές, ότι η κάθε κοινωνία τη χρησιμοποιεί ανάλογα με τη δική της κουλτούρα και την προσαρμόζει σύμφωνα με τα δικά της ανάγκες. Για παράδειγμα, όπως έχει ήδη αναφερθεί οι Ρωμαίοι μέχρι εκείνη την περίοδο είχαν αναπτύξει ιδιαίτερα τον τομέα του δικαίου. Ο Αριστοτέλης συνέθεσε τη *Ρητορική* σε μια διαφορετική εποχή και σε ένα διαφορετικό περιβάλλον. Ως εκ τούτου, η ανάγνωση ενός τέτοιου έργου από Ρωμαίους πάτρωνες (δικηγόρους) μάλλον θα έδινε την εντύπωση μιας πραγματείας που καταπιάνεται υπερβολικά με την αφηρημένη λογική επιχειρηματολογία χωρίς να υπολογίζει τους νόμους και το ύφος.¹³² Οι Ρωμαίοι, εύλογα σε σχέση με τις δικές τους ανάγκες, ανέπτυξαν μια ρητορική θεωρία που ερευνούσε αφενός, τη θεωρία των στάσεων, δηλαδή τον ορισμό του θέματος ανά περίπτωση, αφετέρου, τα σχήματα και τους τρόπους του λόγου ως μέρος της διακόσμησης του ύφους.¹³³

Παράλληλα, στο διάστημα των τριών πρώτων μ.Χ. αιώνων στην πραγματικότητα του ελληνικού χώρου υπάρχει μια ενδιαφέρουσα εξέλιξη πυρήνας της οποίας υπήρξε η ρητορική. Όπως είδαμε τον 5^ο π.Χ. αιώνα οι σοφιστές δίδασκαν την τέχνη του λόγου με σκοπό, εκτός των άλλων, να βοηθήσει μεμονωμένα άτομα να επιτύχουν κοινωνικά. Σταδιακά γίνεται σημαντικό μέρος της υψηλής μόρφωσης και

---

¹³¹ V Paparinska, *Text tradition of Aristotle's on rhetoric: From post-aristotelian Athens to Rome*, Literatura, 2009, 51 (3), σ. 20.

¹³² G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 103.

¹³³ V Paparinska, *Text tradition of Aristotle's on rhetoric: From post-aristotelian Athens to Rome*, Literatura, 2009, 51 (3), σ. 22.

στη συνέχεια ταυτίζεται με αυτήν.¹³⁴ Στο παρόν κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο ο χαρακτηρισμός σοφιστής θεωρείται τιμητικός όρος για τα μέλη των ανώτερων αριστοκρατικών τάξεων με ελληνική καταγωγή που βασιζόμενα στην πολύπλευρη ελληνική παιδεία (ρητορική, ποίηση, λογοτεχνία, ιστορία) και τις πολιτιστικές αξίες της κλασικής ελληνικής αρχαιότητας επεδίωκαν να καθιερώσουν την ελληνικότητα ως σημαντικό στοιχείο των πολιτών της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Δύο γεγονότα παραμένουν ενδεικτικά του ότι η ελληνική αριστοκρατία της περιόδου πέτυχε αυτή τη βασική της επιδίωξη. Πρώτον, εύποροι πολίτες της αυτοκρατορίας, που δεν προέρχονταν από τον ελληνικό χώρο, προσπαθούσαν να καλλιεργήσουν την εικόνα, κάποιου που μετείχε ελληνικής παιδείας.¹³⁵ Δεύτερον, η ελληνική αριστοκρατία διέθετε κύρος απέναντι στη ρωμαϊκή ελίτ που της επέτρεπε να διατηρεί με αυτή δεσμούς και να επωφελείται λαμβάνοντας σημαντικές πολιτικές και πολιτειακές θέσεις.

Αριστοτέλης

Ο Αριστοτέλης (384-322 π.Χ) καταγόταν από τα Στάγειρα της Χαλκιδικής όπου πέρασε μέρος της νεανικής του ηλικίας. Στην Αθήνα, την οποία θεωρούσε πολιτιστικό κέντρο του ελληνόφωνου κόσμου παρά το γεγονός ότι αντιμετώπιστηκε με καχυποψία, εξαιτίας των σχέσεων που διατηρούσε με τους βασιλείς της Μακεδονίας, έφτασε το 367 π.Χ., σε ηλικία δεκαεπτά ετών, για να σπουδάσει στην Ακαδημία του Πλάτωνα. Έκτοτε παρέμεινε εκεί για είκοσι χρόνια, στην αρχή ως μαθητής και στη συνέχεια ως διδάσκαλος¹³⁶ ενώ παράλληλα μελέτησε, μεταξύ άλλων, αθηναϊκούς θεσμούς όπως το δράμα, η πολιτειακή διακυβέρνηση αλλά και η πολιτική ρητορεία.

Σε κρίσιμη λεπτομέρεια για τη διαμόρφωση της προσωπικής του θεώρησης για τη φιλοσοφία αποδείχθηκε το γεγονός ότι κατά τα πρώτα χρόνια φοίτησής του στην Ακαδημία, ένα σημαντικό σημείο συνάντησης λογίων της εποχής όπου προωθούνταν η επιστημονική έρευνα¹³⁷, ο Πλάτων βρισκόταν στη Σικελία. Αυτή η

---

¹³⁴ E L Bowie, *Greeks and their past in the second sophistic*, Past & Present, Oxford University Press, 1970, 46, σ. 4.

¹³⁵ J Lauwers, *Systems of sophistry and philosophy, The case of second sophistic*, στο Harvard studies in classical philology, 107, 2013, σ. 336.

¹³⁶ G Kennedy, *Aristotle On Rhetoric*, στην 1^η εκδ., New York, Oxford University Press, 1991, σ. 3.

¹³⁷ Αριστοτέλης, *Ρητορική* (Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια:Δ. Λυπουρλής), στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτηρος, 2002, Τόμος Α, σ. 19.

απόσταση έδωσε στον Αριστοτέλη το χώρο να αναπτύξει μια διαφορετική φιλοσοφική σκέψη από εκείνη του Πλάτωνα τον οποίο όμως εκτιμούσε ιδιαίτερα ως διδάσκαλο και φιλόσοφο. Ο Αριστοτέλης ήταν πραγματιστής με έντονο ενδιαφέρον για την πολυπλοκότητα της φύσης και την ανθρώπινη ζωή και απέρριπτε βασικές πλατωνικές θεωρίες όπως ήταν εκείνη των Ιδεών. Για τον Αριστοτέλη το Καλό, το Όμορφο και το Αληθινό δεν ήταν παρά ανθρώπινες νοητικές συλλήψεις κι όχι ανεξάρτητες οντότητες.¹³⁸ Θεμέλιο της δικής του φιλοσοφικής σκέψης αποτέλεσε η μελέτη των φυσικών επιστημών που για τον Πλάτωνα παρέμενε ένα ζήτημα ελάσσονος σημασίας. Υπό αυτό το πρίσμα προσέγγιζε την ηθική, την πολιτική, την ποιητική και τη ρητορική ως κοινωνικά φαινόμενα που εξελίσσονταν με τη δυναμική έμβιων οργανισμών.¹³⁹ Κατά τη διάρκεια φοίτησής του στην Ακαδημία ακόμη, και με την ενθάρρυνση του Πλάτωνα¹⁴⁰, ξεκίνησε τις μελέτες του για τη λογική και την εφαρμογή της σε φιλοσοφικά ζητήματα, δηλαδή τη διαλεκτική, οι οποίες και αποτυπώθηκαν μέσα σε έργα του όπως είναι τα *Αναλυτικά* και τα *Τοπικά*.¹⁴¹ Ήταν ο πρώτος που ανέπτυξε μια περιγραφή της λογικής η οποία και παρέμεινε βασική για τις φιλοσοφικές σπουδές μέχρι τη σύγχρονη εποχή.

Ως κοινά σημεία μεταξύ του Αριστοτέλη και του Πλάτωνα μπορούμε να αναγνωρίσουμε την αφοσίωση στην αναζήτηση της γνώσης, της κατανόησης καθώς και τη διδασκαλία της ηθικής βάσης που θα αποτελούσε το έρεισμα της ανθρώπινης ευημερίας και της κοινωνικής σταθερότητας. Αυτά ενδεχομένως να αποτέλεσαν και την ιδανική αφορμή για την πολεμική τους ενάντια στη ρητορική της εποχής. Στηλίτευαν τον εμπειρισμό των πρώτων δασκάλων της τέχνης. Ωστόσο, η έννοια της εμπειρίας αποτελεί μια θεωρητική κατασκευή που μάλλον διαστρεβλώνει παρά περιγράφει τη διδακτική δραστηριότητα των σοφιστών και των ρητοροδιδασκάλων.¹⁴² Το επιχείρημα περί εμπειρισμού εκφραζόταν από τους δυο τους σε ένα συγκεκριμένο πολιτικό και φιλοσοφικό συγκείμενο και καταφέρνει μέχρι και σήμερα να δημιουργεί εσφαλμένες εντυπώσεις για τους προδρόμους της ρητορικής τέχνης.

---

¹³⁸ G Kennedy, *Aristotle On Rhetoric*, στην 1^η εκδ., New York, Oxford University Press, 1991, σ. 4.

¹³⁹ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 85.

¹⁴⁰ G Kennedy, *Aristotle On Rhetoric*, στην 1^η εκδ., New York, Oxford University Press, 1991, σ. 4.

¹⁴¹ Ο.π., σ. 85-86.

¹⁴² Χ Μπάλλα, *Ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης για το ρητορικό εμπειρισμό*, στο *Φιλοσοφία και ρητορική στην κλασική Αθήνα* (Επιμέλεια: Χ. Μπάλλα, Μετάφραση: Η. Διαμαντούρου, Μ. Μεζίτη, Χ Μπάλλα, Σ. Σταυριανέας), στην 1^η εκδ., Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, 2008, σ. 174.

Τα ρητορικά εγχειρίδια του 5^{ου} αιώνα αποτελούνταν από παραδειγματικά κείμενα τις αρχές των οποίων καλούνταν οι μαθητές να εσωτερικεύσουν μέσω της μίμησης. Δεν αποτελούσαν σε καμιά περίπτωση συστηματικά έργα ρητορικής θεωρίας, γεγονός που έδωσε αφορμή στον Αριστοτέλη να ασκήσει κριτική στους δασκάλους της ρητορικής, λέγοντας ότι το έργο τους δε συνιστούσε τέχνη αλλά ήταν προϊόν τέχνης. Ήδη στον πλατωνικό *Γοργία* αναφέρεται η άποψη ότι η συσσώρευση της εμπειρίας από μόνη της δεν είναι ικανή να εξηγήσει την τέχνη κι εκείνος που γνώριζε εμπειρικά τη ρητορική κατέφευγε στην κολακεία καθώς αγνοούσε τις αρχές που έπρεπε να τη διέπουν. Από μόνη της η εμπειρία πάνω σε οποιοδήποτε αντικείμενο, είτε αυτό αποκαλείται ρητορική, είτε πολιτική, δεν μπορεί να κάνει κάποιον ειδικό σε κάτι. Σε πρώιμα έργα του ο Αριστοτέλης, μάλλον δέχεται την απαξίωση που εξέφραζε ο δάσκαλός του για την εμπειρία ως αξιόπιστη πηγή γνώσης¹⁴³ αλλά στην πορεία την έκρινε διαφορετικά. Άλλωστε, θα πρέπει να επισημανθεί ότι και αυτή η άποψη του Πλάτωνα είναι κυρίως μια πολιτική τοποθέτηση εναντίον της ρητορικής, που βρήκε πρόσφορο έδαφος στο περιβάλλον της αθηναϊκής δημοκρατίας της εποχής, παρά μια γνωσιολογική θέση.

Η μετάβαση από την εμπειρία στην τέχνη συνεπάγεται υπέρβαση των ορίων της πρώτης. Πλάτων κι Αριστοτέλης εννοούσαν με διαφορετικό τρόπο αυτή τη μετάβαση αφού για τον πρώτο υπήρχε ένα πρότυπο της τέχνης που βρισκόταν εκτός του ανθρώπινου χώρου ενώ για το δεύτερο προέκυπτε από την ανάδυση της καθολικής έννοιας μέσα στην ανθρώπινη ψυχή.¹⁴⁴ Για τον Αριστοτέλη η εμπειρία ήταν ένα στάδιο που προηγούνταν της τέχνης ενώ η κατανόηση της καθολικής έννοιας ήταν κρίσιμη αφού η δεξιότητα που βασιζόταν αποκλειστικά στην εμπειρία δεν μπορούσε να μεταδοθεί ως γνώση σε άλλους. Άλλωστε η ικανότητα να διδάσκει κανείς διέκρινε εκείνον που είχε γνώση από εκείνον που είχε μόνον εμπειρία.

Ο Αριστοτέλης εκτιμούσε την εμπειρία πάνω σε οποιαδήποτε τέχνη. Άλλωστε, γι' αυτό το λόγο στρεφόταν εναντίον δασκάλων όπως ο Γοργίας που ενώ δεν διέθεταν πρακτική γνώση της τέχνης προσπαθούσαν να τη μεταδώσουν στους μαθητές τους βάζοντας τους να αποστηθίζουν έτοιμους λόγους. Θα ήταν ίσως αναγκαίο να σημειωθεί ότι οι σοφιστές όσο αυξανόταν το ενδιαφέρον για την εκμάθηση σύνταξης λόγων, στρέφονταν προς τη διδασκαλία αφήνοντας οι ίδιοι την

---

¹⁴³ Ο.π., σ. 182.

¹⁴⁴ Ο.π., σ. 175.

άσκηση της ρητορικής.¹⁴⁵ Παρόμοια κριτική ασκούσε και στους σοφιστές που ισχυρίζονταν ότι δίδασκαν την τέχνη της πολιτικής χωρίς οι ίδιοι να την ασκούν. Και στις δύο περιπτώσεις, για τον Αριστοτέλη, αυτοί που εμφανίζονταν ως διδάσκαλοι δεν ήταν σε θέση να κατανοήσουν τη σπουδαιότητα της εμπειρίας.

Τόσο ο Αριστοτέλης όσο κι ο Πλάτων δέχονταν ότι η γνωριμία με τη φύση του εκάστοτε γνωστικού αντικειμένου, δηλαδή η γνώση για τις αρχές οργάνωσης είναι προϋπόθεση για την κατανόηση του και προστατεύει από την άκριτη μίμηση.¹⁴⁶ Η μάθηση μέσω της εμπειρίας έχει κατεξοχήν έναν μιμητικό χαρακτήρα κι έναν καθαρά πρακτικό προσανατολισμό.

Ο πρακτικός προσανατολισμός της ρητορικής και γενικότερα των αντικειμένων που δίδασκαν οι σοφιστές ήταν η κύρια μομφή που δέχονταν και από τους δύο τους. Όμως αυτό είναι μάλλον μια ένδειξη της φιλοσοφικής τους προκατάληψης¹⁴⁷ καθώς εξετάζοντας προσεκτικότερα τις μαρτυρίες που αφορούσαν τους σοφιστές γίνεται εμφανές ότι η τέχνη του λόγου, ενδεχομένως να μην αποτελούσε γι' αυτούς πρωταρχικό μέλημα. Επιπλέον, τα θέματα των λόγων που συνέγραφαν για τη διδασκαλία των μαθητών τους, έδειχναν πως τα ενδιαφέροντα πολλών εξ' αυτών δεν είχαν καμία πρακτική σημασία.

Ο Αριστοτέλης είχε λόγο να προβάλλει τον πρακτικό προσανατολισμό των σοφιστών για να εισάγει τη διάκριση μεταξύ εμπειρίας και τέχνης ενώ ταυτόχρονα να τονίσει τη σημασία της σοφίας. Τόσο η εμπειρία όσο και η τέχνη απέβλεπαν στην παραγωγή και ήταν υποδεέστερες της σοφίας που δεν αποσκοπούσε σε κάποια εξωτερική χρήση· η γνώση της φιλοσοφίας υπήρχε μόνο για τον εαυτό της. Η άποψη αυτή ανάγεται στον Πλάτωνα που προσπαθούσε να αναδείξει το θεωρητικό προσανατολισμό της φιλοσοφίας, ο Αριστοτέλης την ασπάζεται και είναι σύμφωνη με τη νοοτροπία της ελίτ.¹⁴⁸

---

¹⁴⁵ Ο.π., σ. 178.

¹⁴⁶ Ο.π., σ. 185.

¹⁴⁷ J De Romilly, *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή* (Μετάφραση: Φ. Κακριδή), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου – Μ. Καρδαμίτσα, 1994, σ. 20.

¹⁴⁸ Χ Μπάλλα, *Ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης για το ρητορικό εμπειρισμό*, στο *Φιλοσοφία και ρητορική στην κλασική Αθήνα* (Επιμέλεια: Χ. Μπάλλα, Μετάφραση: Η. Διαμαντούρου, Μ. Μεζίτη, Χ Μπάλλα, Σ. Σταυριανέας), στην 1^η εκδ., Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, 2008, σ. 179.

Παρ' όλ' αυτά, η σημαντική συμβολή του Αριστοτέλη στην τέχνη της ρητορικής έγκειται στο ότι προσέφερε και συστηματοποίησε τις αρχές βάσει των οποίων μπορούσε να ασκηθεί και να διδαχθεί η τέχνη της σύνταξης λόγων.¹⁴⁹ Τη δίδαξε στην Ακαδημία σε συνδυασμό με τη διαλεκτική μέθοδο. Μια μορφή άσκησης που εκπαίδευε στη μέθοδο αυτή τους μαθητές του ήταν η παράθεση επιχειρημάτων και για τις δύο πλευρές ενός θέματος. Ένας μαθητής διατύπωνε μια θέση κι ένας άλλος έπρεπε να την αντικρούσει. Κατ' αυτόν τον τρόπο διεξαγόταν ένας διάλογος ο οποίος περιλάμβανε επιχειρήματα, ορισμούς, διαχωρισμούς του θέματος με βάση την κοινή αντίληψη αλλά και προτάσεις που στηρίζονταν στην αυθεντία. Σε αυτή τη διαδικασία έβρισκαν εφαρμογή και οι τόποι δηλαδή οι λογικές στρατηγικές που εφαρμόζονταν στη διαλεκτική.¹⁵⁰

Ρητορική

Η *Ρητορική* του Αριστοτέλη που αποτελεί το σημαντικότερο θεωρητικό έργο της αρχαίας ελληνικής ρητορικής χρονολογείται μεταξύ 360 και 355 π.Χ.. Η συγγραφή του αποσκοπούσε στην κάλυψη των διδακτικών αναγκών του εν λόγω μαθήματος στην Ακαδημία και όχι στη δημοσίευση. Αποτελείται συνολικά από τρία βιβλία εκ των οποίων το τελευταίο συνενώθηκε στα δύο πρώτα εκ των υστέρων.¹⁵¹ Ο Αριστοτέλης πραγματεύεται σε αυτά την τέχνη του πειστικού λόγου ως ένα πεδίο της πραγματικότητας το οποίο εξετάζεται προκειμένου να συγκροτηθεί γι' αυτό ένα σώμα γνώσης, παρόμοιο με εκείνο άλλων γνωστικών αντικειμένων.

Η ρητορική αντιμετωπίζεται ως μια ηθικά ουδέτερη τέχνη, που όπως η διαλεκτική¹⁵², δίνει τη δυνατότητα λογικής διαπραγμάτευσης ή εξέτασης, ενός θέματος και στις δύο πλευρές του. Προκειμένου όμως να προσδιοριστεί σε σχέση με το εν λόγω ζήτημα, το πιο συμφέρον ή το πιο δίκαιο, απαιτούνται ειδικότερες γνώσεις διότι τόσο η ρητορική όσο και η διαλεκτική είναι μέθοδοι του λόγου.¹⁵³ Η λειτουργία της συνοψίζεται στα εξής κρίσιμα σημεία: Πρώτον, τη συγκρότηση πειστικού λόγου

---

¹⁴⁹ Ο.π., σ. 173.

¹⁵⁰ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 86.

¹⁵¹ Αριστοτέλης, *Ρητορική* (Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Δ. Λυπουρλής), στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτρος, 2002, Τόμος Α, σ. 81.

¹⁵² G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 17.

¹⁵³ G Kennedy, *Aristotle on rhetoric, a theory of civil discourse*, στην 1^η εκδ., New York, Oxford University Press, 1991, σ. 14.

εκεί όπου η πειθώ πρέπει να βασιστεί σε κοινώς παραδεκτές αρχές, δεύτερον, τη στήριξη αντιθέτων στον τρόπο παρουσίασης μιας κατάστασης, και τρίτον, σε περίπτωση που καταστεί αναγκαίο αποτελεί για το άτομο το κατάλληλο μέσο για την υπεράσπιση του δια του λόγου.¹⁵⁴

Το πρώτο βιβλίο αποτελείται από δεκαπέντε κεφάλαια. Μετά την εισαγωγή, το πρώτο και το δεύτερο κεφάλαιο περιλαμβάνουν ορισμούς των βασικών εννοιών. Η ρητορική ορίζεται ως η ικανότητα της ανεύρεσης πειστικών επιχειρημάτων πάνω σε οποιοδήποτε ζήτημα.¹⁵⁵ Τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την πειθώ του ακροατηρίου είναι οι αποδείξεις, οι οποίες διακρίνονται σε άτεχνες και έντεχνες. Οι άτεχνες αποδείξεις, όπως είναι οι μάρτυρες και τα συμβόλαια, προϋπάρχουν κι ο ρήτορας δεν έχει παρά να τις χρησιμοποιήσει. Οι έντεχνες αποδείξεις κατασκευάζονται από αυτόν χρησιμοποιώντας την τεχνική της ρητορικής.¹⁵⁶ Στο ρητορικό λόγο, όπως και στη διαλεκτική, γίνεται χρήση της επαγωγής μέσω των παραδειγμάτων και των ρητορικών συλλογισμών που αποκαλούνται ενθυμήματα. Τα ενθυμήματα μπορούν να βασιστούν είτε σε εκείνο που συμβαίνει τις περισσότερες φορές, συνεπώς κρίνεται ως πιθανό (εικός)¹⁵⁷, είτε σε ενδείξεις που διακρίνονται βάσει του εάν το περιεχόμενό τους είναι ή δεν είναι υποχρεωτικά αποδεκτό. Σε κάθε περίπτωση, ο ρήτορας θα πρέπει να αντλήσει τα επιχειρήματα από συγκεκριμένους τόπους. Οι τόποι, με τη σειρά τους, διακρίνονται στους ειδικούς, δηλαδή σε εκείνους που αφορούν ένα συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο, και τους κοινούς, δηλαδή εκείνους που βρίσκουν εφαρμογή στα περισσότερα γνωστικά αντικείμενα.

Από το τρίτο και μέχρι δεκατοπέμπτο κεφάλαιο ο Αριστοτέλης μιλά για τα τρία είδη του ρητορικού λόγου. Η διάκριση αυτή γίνεται με βάση το εάν ο ακροατής του λόγου είναι ή δεν είναι κριτής των όσων λέγονται απ' το ρήτορα πάνω σ' ένα θέμα.¹⁵⁸ Εάν κρίνει, το πράττει προκειμένου είτε για ν' αποφανθεί σχετικά με ένα ζήτημα που αφορά γεγονότα του παρελθόντος είτε για ν' αποφασίσει τις ενέργειες στις οποίες θα προβεί στο μέλλον. Στην πρώτη περίπτωση ο λόγος χαρακτηρίζεται ως

---

¹⁵⁴ L Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα* (Μετάφραση: Ξ. Τσελέντη, Επιμέλεια: Β. Σερέτη), στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις «Δαίδαλος»-Ι.Ζαχαρόπουλος Α.Ε., 2005, σ. 77.

¹⁵⁵ Ο.π., σ. 76.

¹⁵⁶ Αριστοτέλης, *Ρητορική* (Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Δ. Λυπουρλής), στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτηρος, 2002, Τόμος Α, σ. 85.

¹⁵⁷ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 42.

¹⁵⁸ Ο.π., σ. 11.

δικανικός, αποβλέπει στην κατηγορία ή την απολογία με απώτερο σκοπό να δείξει το δίκαιο ή το άδικο. Στη δεύτερη περίπτωση ο λόγος ονομάζεται συμβουλευτικός και έχει στόχο να γνωστοποιήσει το ωφέλιμο ή το επιβλαβές. Αν το κοινό δεν είναι κριτής και βρίσκεται εκεί μόνο για να θαυμάσει το λόγο, κατατάσσεται στην κατηγορία των επιδεικτικών που είτε επαινούν είτε ψέγουν, με σκοπό να αναδείξουν το ωραίο και να κατακρίνουν το άσχημο.¹⁵⁹

Ο Αριστοτέλης για κάθε επιμέρους κατηγορία αναφέρεται σε ειδικά θέματα, επιχειρήματα και τρόπους που μπορούν να χρησιμοποιηθούν έτσι ώστε ο λόγος να είναι πειστικός.

Το δεύτερο βιβλίο της ρητορικής αποτελείται από είκοσι έξι κεφάλαια, στα οποία ο Αριστοτέλης καταπιάνεται με τα μέσα πειθούς που βρίσκουν εφαρμογή στα τρία είδη ρητορικών λόγων που διέκρινε.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναφέρει ότι στους συμβουλευτικούς και τους δικανικούς λόγους ο ρήτορας προσβλέπει στη θετική κρίση του ακροατηρίου για τα όσα λέγονται. Γι' αυτό έχει μεγάλη σημασία ο λόγος όχι μόνο να είναι αποδεικτικός μέσα από τα λογικά επιχειρήματα που προβάλλει αλλά και το πως ο ρήτορας θα παρουσιάσει τον εαυτό του και πως θα οδηγήσει το ακροατήριό του σε μια συγκεκριμένη ψυχική κατάσταση. Σύμφωνα με την πραγματεία, ένας ρήτορας καθίσταται πειστικός όταν διαθέτει φρόνηση, αρετή και καλή διάθεση. Αυτά τα στοιχεία του χαρακτήρα του πρέπει να γίνονται εμφανή στο κοινό προκειμένου να κερδίσει την εμπιστοσύνη του.

Στη συνέχεια, από το δεύτερο μέχρι και το ενδέκατο κεφάλαιο κάνει λόγο για τα πάθη του ακροατηρίου που πρέπει να αφυπνίσει ο λόγος. Γίνεται σε αυτά αναφορά και παρατίθεται ένας ορισμός τους. Η οργή, η πραότητα, η φιλία, ο φόβος και το θάρρος, η ντροπή και η αδιαντροπία, η χάρις, ο οίκτος, η αγανάκτηση, ο φθόνος, η ζηλοτυπία. Επίσης εξετάζονται τα αίτια που τα προκαλούν και οι εσωτερικές τους διακρίσεις.¹⁶⁰

---

¹⁵⁹ Αριστοτέλης, *Ρητορική* (Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Δ. Λυπουρλής), στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτηρος, 2002, Τόμος Α, σ. 87.

¹⁶⁰ Αριστοτέλης, *Ρητορική* (Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Δ. Λυπουρλής), στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτηρος, 2002, Τόμος Β, σ. 12-14.

Από το δωδέκατο μέχρι το δέκατο έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζει τους χαρακτήρες και ήθη του ακροατηρίου σε σχέση με τα πάθη και τις συνήθειές τους, με την ηλικία και τις κοινωνικές συνθήκες. Αναφέρεται στις ιδιαιτερότητες του χαρακτήρα των νέων, των ηλικιωμένων και των ανθρώπων της μέσης ηλικίας. Παρόμοια πράττει για το χαρακτήρα ανθρώπων με ευγενική καταγωγή, εκείνων που κατέχουν πλούτο και των ισχυρών και καλότυχων ανθρώπων.¹⁶¹ Υπάρχουν ιδιαιτερότητες στο χαρακτήρα όλων αυτών στις οποίες ο ρήτορας οφείλει να προσαρμόζεται.

Από το δέκατο όγδοο μέχρι και το εικοστό έκτο κεφάλαιο, ο Αριστοτέλης διατυπώνει ξανά λογικές αποδείξεις, ενθυμήματα και κοινούς τόπους για τα τρία είδη των ρητορικών λόγων.

Το τρίτο βιβλίο της *Ρητορικής* αποτελείται από δεκαεννέα κεφάλαια. Σε αυτά ο Αριστοτέλης ασχολείται με τη γλωσσική διατύπωση. Από το πρώτο μέχρι και το δωδέκατο κεφάλαιο γίνεται λόγος για το ύφος του λόγου (λέξεις). Για έναν ρήτορα δεν πρέπει να είναι σημαντικό μόνο να γνωρίζει τι πρέπει να πει· έχει αξία να ξέρει και τον τρόπο που θα το πει, δηλαδή το πως θα το ενσωματώσει σε λέξεις και θα δημιουργήσει προτάσεις, μεταφέροντας έτσι το θέμα του στη γλώσσα¹⁶². Κατ' αυτόν τον τρόπο θα πρέπει να πείσει ότι ο λόγος διαθέτει μιαν ορισμένη ποιότητα¹⁶³. Προσεγγίζονται ειδικότερα ζητήματα που σχετίζονται με το ύφος όπως είναι τα χαρακτηριστικά του στον πεζό λόγο, το σφάλμα της ψυχρότητας, η ορθή χρήση της γλώσσας, στοιχεία που μπορούν να το κάνουν μεγαλοπρεπές αλλά και το ύφος που ταιριάζει ανά περίπτωση και ο ρυθμός του πεζού λόγου¹⁶⁴, η φωνή και ο τόνος.

Στα επόμενα κεφάλαια, από το δεκατο τρίτο μέχρι και το δεκατο ένατο γίνεται αναφορά στην απαραίτητη οργάνωση του ρητορικού λόγου σε μέρη. Κατά τον Αριστοτέλη τα απαραίτητα μέρη ενός λόγου είναι δύο· αυτό στο οποίο περιγράφονται τα γεγονότα κι εκείνο όπου αναφέρονται τα σχετικά αποδεικτικά στοιχεία. Εφόσον κριθεί αναγκαίο μπορεί ο λόγος να περιλαμβάνει προοίμιο και επίλογο.

---

¹⁶¹ Ο.π., σ. 14.

¹⁶² G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 13.

¹⁶³ Αριστοτέλης, *Ρητορική* (Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Δ. Λυπουρλής), στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτηρος, 2002, Τόμος Β, σ. 291.

¹⁶⁴ Ο.π., σ. 291-296.

Εν συνεχεία, ακολουθεί ο ορισμός του προοιμίου και η επεξήγηση του τι μπορεί αυτό να περιλαμβάνει ανάλογα με το είδος του λόγου (επιδεικτικός, δικανικός, συμβουλευτικός). Προχωρώντας αναφέρει κοινούς τόπους απ' όπου ο ρήτορας μπορεί να αντλήσει προκειμένου να ανασκευάσει μια κατηγορία για την περίπτωση ενός δικαστικού λόγου. Μετά από αυτό αναφέρεται στα χαρακτηριστικά της διήγησης και τη χρήση των αποδείξεων ανάλογα και πάλι με το είδος του λόγου. Το προτελευταίο κεφάλαιο της συγγράμματός του έχει ως αντικείμενα την κατάλληλη στιγμή για να απευθύνει ο ρήτορας ερώτηση προς το ακροατήριο αλλά και τη χρήση αστείων στο λόγο που μπορούν να προκαλέσουν γέλιο στο κοινό. Στο τελευταίο μιλά για τους σκοπούς που πρέπει να επιτυγχάνει ο επίλογος σε έναν ρητορικό λόγο.

Ο Αριστοτέλης μέσα από το συγκεκριμένο έργο του, εισάγει ορισμένα καινούργια στοιχεία όπως είναι ο ορισμός και η θέση της ρητορικής ανάμεσα στα υπόλοιπα γνωστικά πεδία. Έτσι συγκροτείται ένα νέο αντικείμενο της γνώσης με τη δική του ορολογία, τις δικές του ταξινομήσεις και επιμέρους διακρίσεις. Γίνεται διαχωρισμός των ρητορικών λόγων σε τρεις βασικές κατηγορίες ενώ η πειθώ διακρίνεται σε λογική, που βασίζεται σε άτεχνες και έντεχνες αποδείξεις, και η ηθική που σχετίζεται με το ήθος και το πάθος.

Επιπλέον, τονίζει τη σημασία που έχει για τον ακροατή του εκάστοτε λόγου να οδηγηθεί σε μια σκέψη που ενώ διέθετε τις γνώσεις για την κάνει κι ο ίδιος, δεν την είχε πράξει στο παρελθόν. Κάτι τέτοιο είναι δυνατόν να συμβεί μόνον εφόσον συντρέχουν δύο συνθήκες: Πρώτον, ο ρήτορας να γνωρίζει και να λαμβάνει υπόψιν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ακροατηρίου και, δεύτερον, να χρησιμοποιεί στο λόγο του αναγνωρισμένες γι' αυτό αξίες και προϋπάρχουσες σε αυτό γνώσεις.¹⁶⁵

Κικέρων

Ο Μάρκος Τύλλιος Κικέρων (106-43 π.Χ.) γεννήθηκε στην πόλη Αρπίνο της Ιταλίας. Σπούδασε στη Ρώμη μελετώντας δίκαιο, φιλοσοφία, ποίηση και ρητορική. Ειδικότερα σε ότι αφορά την τέχνη του λόγου, μαθήτευσε κοντά στο Μάρκο Πούπιο Πείσωνα και η εκπαίδευσή του περιελάμβανε εξάσκηση στις αγορεύσεις στην ελληνική και τη λατινική γλώσσα, μεταφράσεις σχετικών έργων, όπως ο *Πρωταγόρας*

---

¹⁶⁵ L Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα* (Μετάφραση: Ξ. Τσελέντη, Επιμέλεια: Β. Σερέτη), στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις «Δαίδαλος»-Ι.Ζαχαρόπουλος Α.Ε., 2005, σ. 79.

του Πλάτωνα αλλά και ακροάσεις σπουδαίων ρητόρων της εποχής όπως ήταν ο Αντώνιος και ο Κράσος. Σε σχέση με τη φιλοσοφία παρακολούθησε τα μαθήματα του ακαδημαϊκού Φίλωνα του Λαρισσαίου. Η εκπαίδευση του ολοκληρώθηκε με την πραγματοποίηση ενός ταξιδιού στην Ελλάδα το 79 π.Χ όπου είχε την ευκαιρία να συναντηθεί με διάσημους Έλληνες ρήτορες και φιλοσόφους. Έξι μήνες βρέθηκε στην Αθήνα για να φοιτήσει στην Ακαδημία. Έπειτα πήγε στη Μικρά Ασία όπου συνεργάστηκε με τους εκεί γνωστούς δασκάλους ρητορικής. Τελευταίος σταθμός του ταξιδιού του ήταν η Ρόδος όπου μαθήτευσε στη σχολή του Απολλώνιου από τα Αλάβανδα.

Η σταδιοδρομία του Κικέρωνα ως πάτρωνα (δικηγόρου), πολιτικού, ρητοροδιδάσκαλου και θεωρητικού της ρητορικής, διήρκεσε περίπου σαράντα χρόνια.¹⁶⁶

Στα τριάντα έξι του χρόνια ήταν ήδη γνωστός δικηγόρος που κατάφερε να κερδίσει την πλειοψηφία των υποθέσεων τις οποίες ανέλαβε. Έτρεφε όμως και πολιτικές φιλοδοξίες τις οποίες κατάφερε να πραγματοποιήσει χάρη στις προσωπικές του δεξιότητες στον τομέα της γλώσσας και της σκέψης.¹⁶⁷ Προσπάθησε να προστατεύσει τη ρωμαϊκή δημοκρατία από τα σχέδια φιλόδοξων δημαγωγών που απέβλεπαν στην κατάλυση της, τη διοικητική διαφθορά, τις οικονομικές ατασθαλίες αλλά και τις εμφύλιες και μη, πολεμικές συγκρούσεις. Ο ίδιος προερχόταν από την τάξη των ιππέων, συμπαρατασσόταν με τους συντηρητικούς και ήταν υπέρμαχος της συνεργασίας των αριστοκρατών, της εύπορης μεσαίας τάξης (ιππείς), και των χαμηλών εισοδηματικά και κοινωνικά τάξεων, για την προώθηση του εθνικού συμφέροντος. Σύμφωνα με τον Κικέρωνα, για την ευόδωση αυτής της συνεργασίας ήταν απαραίτητη η παρουσία ενός χαρισματικού ηγέτη. Αυτή η θέση παραπέμπει ευθέως στην πλατωνική άποψη του άρχοντος φιλοσόφου.¹⁶⁸ Διετέλεσε δήμαρχος, πραιτορας, ύπατος και του απονεμήθηκε ο τίτλος «πατέρας της πατρίδας». Χαρακτηρίστηκε για την αφοσίωσή του στις αρχές της τιμότητας, της δικαιοσύνης και του σεβασμού προς τη διαφορετικότητα. Σε κρίσιμες περιόδους όταν η δημοκρατία ήταν ασταθής, επεδίωκε να έχει βαρύνουσα θέση στον πολιτικό βίο¹⁶⁹.

---

¹⁶⁶ Ο.π., σ. 172.

¹⁶⁷ Ο.π., σ. 172.

¹⁶⁸ Ο.π., σ. 180.

¹⁶⁹ Ο.π., σ. 178.

Γι' αυτό το λόγο γνώρισε την εξορία, καταδικάστηκε σε θάνατο και τελικώς δολοφονήθηκε από τους πολιτικούς του αντιπάλους.

Ως ρητοροδιδάσκαλος ο Κικέρων είχε κοντά του νέους οι οποίοι τον πλησίαζαν για να διδαχθούν την τέχνη του δικανικού λόγου. Σε καθημερινή βάση επιδιδόταν με μαθητές, φίλους και θαυμαστές σε ρητορικές ασκήσεις στις οποίες εξέταζαν και πραγματεύονταν ζητήματα που άπτονταν της τρέχουσας πολιτικής επικαιρότητας. Το ιδιαίτατο στοιχείο της ρητορικής του μπορεί να γίνει κατανοητό εάν το χαρακτηρίσαμε ως κράμα μεγάλου εύρους δικανικών γνώσεων, γλωσσικής αρτιότητας και εύστοχης επιχειρηματολογίας σε συνδυασμό με την ακρίβεια, το πάθος αλλά και ικανότητα αποδέσμευσης από κανόνες προς χάριν αυτοσχεδιασμού. Μάλιστα, ενδεικτικό αυτής της ικανότητας του παραμένει το γεγονός ότι ο ίδιος δεν συνέθετε ποτέ ολόκληρους τους λόγους του πριν τους εκφωνήσει.¹⁷⁰ Επίσης, υποδηλωτικό της ρητορικής του δεινότητας του ήταν το ότι όταν συμμετείχε ως δικηγόρος σε μια υπόθεση μαζί με άλλους, πάντοτε αναλάμβανε τον επίλογο, χώρος κατάλληλος για να εγείρει τα πάθη του ακροατηρίου.

Σε νεαρή ηλικία ακόμη, ξεκίνησε το έργο του ως θεωρητικός της ρητορικής τέχνης και δούλεψε την ανάπτυξη της δικής του πρακτικής. Για τον Κικέρωνα η ρητορική υπήρχε και είχε αξία μόνο σε συνδυασμό με το ρήτορα. Ως εκ τούτου, δεν επαρκούσε η θεωρητική σπουδή και η γνώση βασικών ρητορικών τεχνικών. Σε συνδυασμό με αυτές, ήταν αναγκαίο να δημιουργηθεί ένα προσωπικό ύφος το οποίο να αποκρυσταλλώνει γνώσεις της διαλεκτικής, της φιλοσοφίας και της εμπειρίας από την κοινωνικοπολιτική δράση.¹⁷¹ Σε ηλικία εικοσιέξι ετών συνέθεσε το *De Inventione* (*Περί ευρέσεως*) που αποτελεί μια πραγματεία για την εύρεση επιχειρηματολογίας ανάλογα με το είδος του λόγου και ιδιαίτερη έμφαση στη θεωρία των στάσεων.¹⁷² Αν μη τι άλλο, το έργο υπήρξε χρήσιμο εργαλείο για τον ίδιο στις αγορεύσεις του. Ωστόσο, ως πρόωμη δουλειά, αυτή δεν ήταν πλήρης κάτι που έκανε τον Κικέρωνα αρκετά χρόνια αργότερα να τη χαρακτηρίσει «δοκίμιο της εφηβείας» του. Η θεωρία του για τη ρητορική περιγράφεται μέσα από τρία βασικά συγγράμματα που συνέθεσε

---

¹⁷⁰ Ό.π., σ. 179.

¹⁷¹ Κικέρων, *Ο τέλειος ρήτορας* (Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια: Γιώργος Κεντρωτής), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2008, σ. 11.

¹⁷² L Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα* (Μετάφραση: Ξ. Τσελέντη, Επιμέλεια: Β. Σερέτη), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις «Δαίδαλος»-Ι.Ζαχαρόπουλος Α.Ε., 2005., σ. 182.

στην πορεία και τα οποία είναι το *De Oratore* (*Περί του ρήτορος*), το *Brutus* (*Βρούτος*) και το *Orator* (*Ρήτορας*).

De Oratore

Το έργο *De Oratore* (*Περί του ρήτορος*), γράφτηκε από τον Κικέρωνα το 55 π.Χ. και αποτελείται από τρία βιβλία. Αφιερώνεται στον αδελφό του Κόιντο, ως επιστέγασμα της μεταξύ τους συνομιλίας για την τέχνη του λόγου. Περιγράφει έναν διάλογο ο οποίος έλαβε χώρα το 91 π.Χ. μεταξύ προσωπικοτήτων που ο συγγραφέας γνώρισε, θαύμασε και είχε τη δυνατότητα να μαθητεύσει κοντά σε ορισμένους από αυτούς. Μερικά από τα σημαντικά πρόσωπα που λαμβάνουν μέρος στη συζήτηση, ονόματα συνυφασμένα με τη ρητορική της εποχής, είναι ο Κράσσο, ο Αντώνιος, ο Μούκιος Σκαίολας, ο Κάτωνας, ο Σουπλίκιος και ο Ιούλιος Καίσαρ Στράβων. Ο Κικέρων μέσα από το διάλογο, αφήνει να διαφανεί ο χαρακτήρας τους σκιαγραφώντας τις απόψεις τους και μέσα απ'αυτές εκφράζει τα ζητήματα που απασχολούσαν και τον ίδιο. Η επιλογή των συγκεκριμένων ρητόρων εκφράζει και τη θέση του Κικέρωνα για μια ελληνικών καταβολών ρωμαϊκή εκπαίδευση σε συνδυασμό με τη ρωμαϊκή πρακτική.¹⁷³

Αξίζει να σημειωθούν σχετικά με τον Κικέρωνα και το *De Oratore* τα εξής: Πρώτον, γι' αυτόν η ρητορική έπρεπε να έχει έναν κρίσιμο ρόλο για την υπεράσπιση των δημοκρατικών θεσμών. Η σοφία και η ευγλωττία του ιδανικού ρήτορα, όφειλε να είναι στην υπηρεσία της δημοκρατίας.¹⁷⁴ Ως εκ τούτου, όχι συμπτωματικά, το έτος κατά το οποίο η πραγματεία δημοσιεύεται και τη χρονιά στην οποία ο διάλογος λαμβάνει χώρα, ένωνε μια κοινή, δυσάρεστη συγκυρία: η σταθερότητα του πολιτεύματος απειλούνταν. Ο συγγραφέας, δεινός ρήτορας και ικανός πολιτικός, μέσα από το έργο του εκφράζει το αίτημα για δημοκρατική λειτουργία της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.¹⁷⁵ Δεύτερον, υπάρχουν λεπτομέρειες που θυμίζουν τον πλατωνικό

---

¹⁷³ J Diluzio, *The civil education of Cicero's ideal orator*, στο *Expositions: An Interdisciplinary Journal of the Humanities*, 8 (1), 2014, σ. 136.

¹⁷⁴ Ο.π., 127.

¹⁷⁵ L Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα* (Μετάφραση: Ξ. Τσελέντη, Επιμέλεια: Β. Σερέτη), στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις «Δαίδαλος»-Ι.Ζαχαρόπουλος Α.Ε., 2005, σ. 183.

Φαίδρο, κρίνοντας από το σκηνικό των συζητήσεων γίνονται αλλά και την αναφορά που υπάρχει στο τέλος. Τρίτον, σε ορισμένα σημεία γίνεται εναργής η ανάγνωση και η σύγκλιση με τη *Ρητορική* του Αριστοτέλη.¹⁷⁶ Όπως είχε σχολιάσει κι ο ίδιος ο Κικέρων, στο *De Oratore*, ασπάζεται τις διδασκαλίες των αρχαίων για τη ρητορική, ιδιαίτερος δε του Ισοκράτη και του Αριστοτέλη.¹⁷⁷

Οι διάλογοι γίνονται στο κτήμα του Κράσσου στην περιοχή του Τούσκουλουμ. Στο πρώτο βιβλίο, συζητείται ο ορισμός της ρητορικής αλλά και τα χαρακτηριστικά, οι δεξιότητες, που πρέπει να συγκεντρώνει ο ιδανικός ρήτορας. Ο Κράσσος, δεχόμενος την καθολικότητα της συγκεκριμένης τέχνης, εκφράζει την άποψη ότι ο ρήτορας θα πρέπει να έχει δυνατότητα να μιλήσει για οποιοδήποτε ζήτημα και συνεπώς είναι αναγκαίο να κατέχει γνώσεις φιλοσοφίας, πολιτικής, ιστορίας, φυσικών επιστημών και νομικών. Ας σημειωθεί ότι στο έργο ο Κικέρων τοποθετείται υπέρ της άποψης του Κράσσου.¹⁷⁸ Η παιδεία του ρήτορα διαδραμάτιζε έναν σημαντικό ρόλο καθώς μέσω αυτής θα ήταν δυνατή η δημιουργία ικανών ρητόρων και πολιτικών ηγετών παρόμοιων με εκείνους που είχε γνωρίσει στο παρελθόν η ρωμαϊκή αυτοκρατορία και οι οποίοι την οδήγησαν στην ακμή της.¹⁷⁹ Ο Σκαίολας αντιτείνει ότι κάτι τέτοιο είναι αδύνατον και περιορίζεται στην αναγκαιότητα της εκμάθησης των νόμων. Σύμφωνα με τον Αντώνιο εκείνο που είναι αναγκαίο, με δεδομένο ότι κανείς δεν είναι σε θέση να μιλά επί παντός του επιστητού, δεν είναι η επάρκεια στους νόμους ή τη φιλοσοφία αλλά η προσεγμένη χρήση της γλώσσας και η ανάπτυξη εύστοχων επιχειρημάτων πάνω σε μια υπόθεση. Γι' αυτόν αρκούν οι σημαντικές εμπειρίες της ζωής που εξασφαλίζουν πρακτική σοφία, η επιφανειακή γνώση αρκετών τομέων και η κριτική υιοθέτηση της άποψης ενός ειδήμονα αναλόγως της περίπτωσης. Βεβαίως θα πρέπει να ειπωθεί ότι και το χαρακτηριστικό που έχει να κάνει με την πρακτική σοφία είναι σημαντικό για τον Κικέρωνα, δεν το υποτιμά έναντι της γενικής παιδείας, γι' αυτό άλλωστε και το αναφέρει.

---

¹⁷⁶ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 225, 228.

¹⁷⁷ L Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα* (Μετάφραση: Ξ. Τσελέντη, Επιμέλεια: Β. Σερέτη), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις «Δαίδαλος»-Ι. Ζαχαρόπουλος Α.Ε., 2005, σ. 184.

¹⁷⁸ Κικέρων, *Ο τέλειος ρήτορας* (Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια: Γιώργος Κεντρωτής), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2008, σ. 19.

¹⁷⁹ J Diluzio, *The civil education of Cicero's ideal orator*, στο *Expositions: An Interdisciplinary Journal of the Humanities*, 8 (1), 2014, σ. 122.

Στο δεύτερο βιβλίο ο Αντώνιος εμφανίζεται να αναγνωρίζει ότι υπερέβαλλε στην προηγούμενη θέση του. Παρόλ' αυτά το έπραξε καθώς ήθελε να αντιπαρατεθεί με τον Κράσσο. Σε αυτό το σημείο αναδιπλώνεται και διευκρινίζει ότι δεν είναι αντίθετος με τις ποικίλες γνώσεις που πρέπει να διαθέτει ο ρήτορας προκειμένου να μπορεί να τοποθετηθεί πάνω σε οποιοδήποτε ζήτημα. Στη συνέχεια αντλώντας από την προσωπική του εμπειρία θα μιλήσει για την εύρεση (*inventio*), την τάξη (*dispositio*) και τη μνήμη (*memoria*) αλλά και για και για τις τρεις βασικές λειτουργίες του ρήτορα (*officia oratoris*) που είναι η προσέλκυση της συμπάθειας του κοινού, η απόδειξη της αλήθειας των λεγομένων αλλά και η πρόκληση των συναισθημάτων του ακροατηρίου. Παρεμβαίνει ο Ιούλιος Καίσαρ Στράβων προκειμένου να τονίσει τη σημασία της χρήσης αστεϊσμών στην πρόκληση θετικών συναισθημάτων. Αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό σημείο όπου ο Κικέρων, κυρίως μέσα από το λόγο του Αντωνίου, αναφέρεται στη δική του εκδοχή για τους τρόπους πειθούς στους οποίους είχε υποδείξει κι ο Αριστοτέλης κάνοντας λόγο για το ήθος, το λόγο και το πάθος.¹⁸⁰

Στο τρίτο και τελευταίο βιβλίο της πραγματείας, ο Κράσσος αναφέρεται στα μέρη του ρητορικού λόγου που αποτελούν και το σκληρό πυρήνα της ρητορικής¹⁸¹, δηλαδή το ύφος (*elocutio*) και την υπόκριση (*actio*). Σε σχέση με το ύφος, απαριθμεί τα σχήματα διανοίας (*figure sententiae*) και τα σχήματα του λόγου (*figure elocutionis*) αλλά η βασική ανάλυση στρέφεται γύρω από τις τέσσερις αρετές του λόγου που είναι η λατινικότητα, η σαφήνεια, η διακόσμηση και η ευπρέπεια. Αναφορικά με τη διακόσμηση επεκτείνεται για να αναφερθεί στα ζητήματα της άρθρωσης και της σύνθεσης. Ακόμη, εκτός από τα δύο βασικά θέματα του αναφέρεται ξανά στην ανάγκη γενικής παιδείας του ρήτορα. Το χαρακτηριστικό στοιχείο της υψηλής ρητορικής είναι η διεύρυνση των θεμάτων κι αυτή απαιτεί διαφορετικές γνώσεις τις οποίες ο ομιλητής θα πρέπει να είναι ικανός να αναπτύξει μπροστά σε ένα ακροατήριο. Επιπλέον, σημειώνει την ιδιαίτερη αξία που έχει η φιλοσοφική του κατάρτιση. Μάλιστα, επικρίνει το Σωκράτη ο οποίος κατά το παρελθόν διέκρινε τη φιλοσοφία από τη ρητορική κι εξετάζει τη θέση που

---

¹⁸⁰ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 228.

¹⁸¹ Κικέρων, *Ο τέλειος ρήτορας* (Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια: Γιώργος Κεντρωτής), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2008, σ. 19.

επιφύλαξαν σε αυτή διάφορες ελληνιστικές φιλοσοφικές σχολές. Το έργο κλείνει με μια αναφορά στο νεαρό Ορτήνσιο, φέρελπι ρήτορα της εποχής.

Ο συγγραφέας του έργου εξάρει την αντίληψη περί ευγλωττίας αυτή καθ' αυτή. Δεν αναλώνεται σε τεχνικές αναλύσεις αλλά εστιάζει στις προϋποθέσεις, δηλαδή στις σπουδές, που βασίζεται η άσκηση της ρητορικής.¹⁸² Υπ' αυτό το πρίσμα εξετάζονται και ερμηνεύονται τόσο οι θέσεις του Κράσσου για την ανάγκη γενικής παιδείας του ρήτορα, όσο και ότι ο Κικέρων επανέρχεται εσκεμμένα σε αυτό το ζήτημα κατά τη διάρκεια του διαλόγου μιας κι ως άποψη τη συμμαρτίζεται.¹⁸³

Η καινοτομία που εισάγει ο Κικέρων στο *De Oratore* για την τέχνη του λόγου μπορεί να εντοπιστεί στο εξής: απαντά στο επίμαχο ερώτημα εάν η ρητορική αποτελεί μια τεχνική χωρίς περιεχόμενο ή αν πρόκειται για μια ολοκληρωμένη τέχνη. Αν η άσκησή της απαιτεί την εφαρμογή ενός συνόλου συνταγών ή η ενασχόληση με αυτή έχει προϋποθέσεις και επιστρατεύει όλες τις δεξιότητες του ρήτορα, δηλαδή τη σοφία, τη γνώση, τις αξίες του και μέσω της έκφρασης καταφέρνει να πείσει. Εν συνεχεία, ως μέρος της επιχειρηματολογίας για τη δεύτερη άποψη, επανεκτιμούνται οι βασικοί της άξονες. Η γνώση του δικαίου καθίσταται αναγκαία από τη μεριά του ρήτορα καθώς δεν αγοράζει για να υποδείξει την αλήθεια, αλλά για να συμβάλει στη λειτουργία του δημόσιου βίου με βάση την ηθική και τη νομιμότητα. Διαπραγματεύονται τα γενικά ζητήματα (θέσεις) που περιλαμβάνουν τα επιμέρους θέματα που εξετάζονται ανάλογα με την περίπτωση. Κατ' αυτόν τον τρόπο η ρητορική είναι ένας τρόπος για να ελέγξει κανείς για την ουσία των πραγμάτων. Η φιλοσοφία αποτελεί επίσης ένα ζωτικής σημασίας πεδίο στην εκπαίδευση του ρήτορα αφού η τέχνη της πειθούς στηρίζεται σε φιλοσοφικές βάσεις. Συνακόλουθα, η σοφία θα πρέπει να συνδέεται με την ευγλωττία. Ο ιδανικός ρήτορας αποκτά μια υπόσταση σημαντική σε πνευματικό, πολιτικό ακόμη και σε θρησκευτικό επίπεδο. Μετέχει υψηλής εκπαίδευσης, χαρακτηρίζεται από την ευρύτητα των γνώσεων του, διαθέτει φιλοσοφική θεώρηση, είναι ενάρετος και ηθικός.¹⁸⁴

---

¹⁸² L Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα* (Μετάφραση: Ξ. Τσελέντη, Επιμέλεια: Β. Σερέτη), στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις «Δαίδαλος»-Ι.Ζαχαρόπουλος Α.Ε., 2005, σ. 184.

¹⁸³ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 227.

¹⁸⁴ L Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα* (Μετάφραση: Ξ. Τσελέντη, Επιμέλεια: Β. Σερέτη), στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις «Δαίδαλος»-Ι.Ζαχαρόπουλος Α.Ε., 2005, σ. 185-187.

Κοϊντιλιανός

Ο Μάρκος Φάβιος Κοϊντιλιανός (30-96/100 μ.Χ) γεννήθηκε στο Καλάγουρι της Ισπανίας. Έφτασε στη Ρώμη για σπουδές περίπου το 57 μ.Χ. και μαθήτευσε δίπλα στο ρήτορα Δομήτιο Άφρο και τον γραμματικό Ρέμμιο Παλαίμονα.¹⁸⁵ Από την επιλογή των δασκάλων διαφαίνεται η πρόθεσή του να γίνει δικηγόρος. Ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του ως βοηθός του Άφρου ενώ αργότερα επέστρεψε στην Ισπανία για να συνεχίσει εκεί τη δικηγορική του πορεία σε επαρχιακά δικαστήρια.

Όταν ο κυβερνήτης της Ισπανίας Γάλβας θέλησε να διεκδικήσει το θρόνο της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας κάλεσε τον Κοϊντιλιανό να τον ακολουθήσει στη Ρώμη. Επέστρεψε εκεί όπου εργάστηκε ως δικηγόρος και στη συνέχεια ως ρητοροδιδάσκαλος αφού διορίστηκε σε μια έδρα ρητορικής που χρηματοδοτούνταν από το κράτος. Η επιλογή του ως του πρώτου έμμισθου δημόσιου διδασκάλου ρητορικής¹⁸⁶ έγινε από το Βεσπασιανό, που είχε καταφέρει τελικά να επικρατήσει στη διεκδίκηση του ρωμαϊκού θρόνου, και ο οποίος ξεκίνησε ένα πρόγραμμα αναμόρφωσης της κυβέρνησης και της κοινωνίας προκειμένου να αντιμετωπίσει τις παθογένειες που άφησε πίσω της η διακυβέρνηση του Νέρωνα.¹⁸⁷

Ο Κοϊντιλιανός μέσα από τα συγγράμματά του μας παρέχει πληροφορίες σχετικά με τις μεθόδους διδασκαλίας του. Προσέφερε μια προκαταρκτική σειρά διαλέξεων που προοριζόταν για νέους δεκατεσσάρων ή δεκαπέντε ετών και στις οποίες περιελάμβανε ένα περίγραμμα του συστήματος της ρητορικής με απλούς και κατανοητούς όρους.¹⁸⁸ Ο ίδιος αναγνώριζε ότι το βασικό καθήκον του ως δασκάλου ήταν να προσφέρει στους μαθητές του μια πρακτική προετοιμασία για το δημόσιο βίο. Ως εκ τούτου, στους λόγους απέρριπτε την επιλογή μη ρεαλιστικών θεμάτων και τη χρήση πομπώδους ύφους. Σχετικά με τις αγορεύσεις που αφορούσαν δικανικούς λόγους εισηγήθηκε ορισμένες μεταρρυθμίσεις όπως η χρήση κύριων ονομάτων, η

---

¹⁸⁵ Μ.Φ., Κοϊντιλιανός, *Ρητορική Αγωγή* (Εισαγωγή - μετάφραση: Α. Σακελλαρίου), στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2000, σ. 13.

¹⁸⁶ Ο.π., σ. 13.

¹⁸⁷ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 283.

¹⁸⁸ Ο.π., 284.

διατύπωση πιο σύνθετων συλλογισμών, η πιο απλή άρθρωση και η χρήση αστεϊσμών.

189

Ως διδάσκαλος αισθανόταν έντονη ηθική ευθύνη για την ανάπτυξη αξιών και πειθαρχίας στους μαθητές του. Μέλημά του ήταν να κάνει τη μάθηση να φαίνεται ως φυσική και ευχάριστη διαδικασία ενώ ανέμενε από τους νέους που δίδασκε να αναπτύξουν απέναντί του μια αίσθηση καθήκοντος. Σε αντίθεση με άλλους δασκάλους της εποχής του ήταν αντίθετος με τη χρήση σωματικής βίας στους σπουδαστές του και υπογράμμιζε την ανάγκη γενικής εκπαίδευσης των νέων γυναικών.

Ο Κοϊντιλιανός έπειτα από είκοσι χρόνια διδακτικής δραστηριότητας αποσύρθηκε, περίπου το 91 ή το 92 μ.Χ., οπότε και ξεκίνησε τη συγγραφή της βασικής του πραγματείας για τη ρητορική τέχνη που ονομάζεται *Institutio Oratoria*, και την οποία ολοκλήρωσε μερικά χρόνια αργότερα.

Institutio Oratoria

Η πραγματεία του Κοϊντιλιανού με τίτλο *Institutio Oratoria* (*Εκπαίδευση του ρήτορα*), ολοκληρώθηκε το 95 μ.Χ. Το έργο αποτελείται από δώδεκα βιβλία στα οποία ο συγγραφέας συγκεντρώνει υλικό από ολόκληρη τη διδακτική του εμπειρία, προκειμένου να γράψει για τη μόρφωση του επίδοξου ρήτορα από την παιδική ηλικία έως και την ενηλικίωσή του. Το ήθος και η καλλιέργεια θα πρέπει να τον χαρακτηρίζουν.¹⁹⁰ Ένας βασικός λόγος σύνθεσης του εν λόγω πονήματος, μιας και ήδη μέχρι εκείνη την εποχή υπήρχαν αρκετά έργα για τη ρητορική, ήταν η μη εγκεκριμένη απ' τον ίδιο δημοσίευση σημειώσεων που είχαν κρατήσει οι μαθητές στις παραδόσεις του.¹⁹¹

Στο πρώτο βιβλίο, ο Κοϊντιλιανός κάνει λόγο για την εκπαίδευση των παιδιών πριν ακόμη ενταχθούν στην τάξη της ρητορικής. Τα θέματα του είναι η διδασκαλία

---

¹⁸⁹ Ό.π., 284.

¹⁹⁰ Μ.Φ., Κοϊντιλιανός, *Ρητορική Αγωγή* (Εισαγωγή - μετάφραση: Α. Σακελλαρίου), στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2000, σ. 14.

¹⁹¹ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 286.

των λατινικών και των ελληνικών, η πειθαρχία στο σχολείο, τα μειονεκτήματα και τα πλεονεκτήματα της διδασκαλίας στο σχολείο και στο σπίτι.

Το δεύτερο, αναφέρεται στις στοιχειώδεις γνώσεις που πρέπει να διαθέτει ο μελλοντικός σπουδαστής καθώς και τα χαρακτηριστικά ενός επιτυχημένου δασκάλου. Παραθέτει τον ορισμό της ρητορικής, προτείνει προπαρασκευαστικές ασκήσεις και γράφει για τη φύση και την αξία της τέχνης του λόγου.

Στο τρίτο, μιλά για τη διάκριση των λόγων σε συμβουλευτικούς, επιδεικτικούς και δικανικούς. Για τα δύο πρώτα είδη λόγων, ακολουθεί εκτενής αναφορά στην εύρεση κοινών τόπων.

Από το τέταρτο έως και το έκτο βιβλίο της πραγματείας, αναφέρεται στα επιμέρους τμήματα που πρέπει να περιλαμβάνει ο ρητορικός λόγος. Πιο συγκεκριμένα, το τέταρτο βιβλίο έχει θέμα του το προοίμιο και την αφήγηση ενώ το κυρίως τμήμα που περιλαμβάνει τις αποδείξεις στις οποίες βασίζεται η θέση του, αναπτύσσεται στο πέμπτο βιβλίο. Ο επίλογος, που ως τμήμα είναι το κατ' εξοχήν σημείο όπου μπορεί να γίνει επίκληση στο συναίσθημα του ακροατηρίου, εξετάζεται στο έκτο βιβλίο. Ο Κοϊντιλιανός εδώ σημειώνει και τη χρησιμότητα του χιούμορ ανάλογα με τις περιστάσεις.

Στο έβδομο, ασχολείται εξ' ολοκλήρου με τους δικανικούς λόγους. Την απαραίτητη σε αυτούς διευθέτηση του υλικού και την επιχειρηματολογία ανάλογα με την υπόθεση.

Στο όγδοο και το ένατο βιβλίο ο Κοϊντιλιανός πραγματεύεται ζητήματα που έχουν να κάνουν με το ύφος και τους τρόπους του λόγου δηλαδή την κυριολεξία, τη μεταφορά, τα σχήματα λέξεως και διανοίας, τα γνωμικά και τα αποφθέγματα, το ρυθμό της γλώσσας.¹⁹²

Το δέκατο βιβλίο περιλαμβάνει έναν οδηγό προς τους νέους μαθητές για την ελληνική και λατινική λογοτεχνία που συνοδεύεται από παρατηρήσεις λογοτεχνικής κριτικής και μεθοδολογίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Κοϊντιλιανός καθιστά σαφή τη σημασία που απέδιδε στην ανάγνωση και τη μελέτη της λογοτεχνίας για τη σύνθεση ενός ρητορικού λόγου.

---

¹⁹² Μ.Φ., Κοϊντιλιανός, *Ρητορική Αγωγή* (Εισαγωγή - μετάφραση: Α. Σακελλαρίου), στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2000, σ. 15.

Το ενδέκατο βιβλίο έχει ως θέμα του την αγόρευση μπροστά σε κοινό. Εκτός από την απαγγελία σημαντικό ρόλο κατέχουν η ενδυμασία, οι κινήσεις των χεριών και η μνήμη του ρήτορα. Ειδικά στο θέμα της μνήμης ο Κοϊντιλιανός επεκτείνεται αναφέροντας διάφορες τεχνικές απομνημόνευσης.

Ο Κοϊντιλιανός στο δωδέκατο και τελευταίο βιβλίο του *Institutio Oratoria*, υπογραμμίζει την αξία του αγαθού χαρακτήρα και των ιδανικών του ρήτορα. Αυτά θα πρέπει να οδηγούν το έργο του. Εξάρει τη σημασία της πνευματικής καλλιέργειας μέσα από τη μελέτη της φιλοσοφίας και την αξία της γενικής παιδείας. Συμβουλεύει για τη σωστή χρήση του ύφους ενώ αναφέρεται και στην ιδανική ηλικία που θα πρέπει κάποιος να καταπιαστεί με τη δικανική τέχνη.

Η Δεύτερη Σοφιστική

Κατά τους πρώτους αιώνες της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, στον ελληνικό κόσμο παρουσιάζεται το λογοτεχνικό και κοινωνικό φαινόμενο της Δεύτερης Σοφιστικής. Η πηγή που μας ενημερώνει σχετικά, είναι το έργο *Βίοι σοφιστών* που γράφτηκε περίπου το 230 μ.Χ. από τον Φιλόστρατο (170-240 μ.Χ). Εκεί γίνεται για πρώτη φορά λόγος για μια κίνηση που αρχίζει με το ρήτορα Αισχίνη το 330 π.Χ. έτος κατά το οποίο αυτός εξορίζεται από την Αθήνα. Έδρα της θεωρείται η Μικρά Ασία, απ' όπου προέρχονταν και οι διασημότεροι εκπρόσωποί της. Σε αυτό περιλαμβάνονται συνολικά σαράντα βιογραφίες σοφιστών του 1^{ου} και του 2^{ου} αιώνα, πρόσωπα που θεωρεί σημαντικά ο συγγραφέας όπως ήταν ο Δίων ο Προυσεύς ή Χρυσόστομος, ο Λουκιανός, ο Αίλιος Αριστείδης, ο Φαβρόνιος της Αρελάτης, ο Κάσσιος Λογγίνος, ο Πολέμων και ο Ηρώδης Αττικός. Περιγράφεται η μόρφωσή τους, οι μεταξύ τους σχέσεις, οι σχέσεις με τους μαθητές τους, ο ρόλος που διαδραμάτιζαν στο δημόσιο βίο καθώς και οι πλέον αξιοσημείωτες επιδόσεις τους. Σε αυτούς οφείλεται η ανάπτυξη της ρητορικής τέχνης της περιόδου. Σε σχέση με τους πρώτους σοφιστές ήταν ρήτορες που ενδιαφέρονταν κυρίως για την καλλιτεχνική αντιμετώπιση ενός θέματος και λιγότερο για να πείσουν για τις θέσεις τους το ακροατήριο.¹⁹³

---

¹⁹³ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 366.

Εσχάτως, η σύγχρονη έρευνα γύρω από την πνευματική κίνηση της περιόδου ανέδειξε ένα ζήτημα που συνδέεται με την επιλογή των προσωπικοτήτων που αναφέρονται στην πραγματεία. Το θέμα είναι κρίσιμο και φτάνει για να εγείρει ενστάσεις ακόμη και για την αξιοπιστία του ίδιου του Φιλόστρατου. Ορισμένοι μάλιστα κάνουν λόγο για μια κατασκευή της Δεύτερης Σοφιστικής μέσα από το κείμενο του.¹⁹⁴ Η κριτική τους βασίζεται στο ότι το *Βίοι σοφιστών*, επί της ουσίας, δεν φαίνεται να απαντά στο ερώτημα τι σημαίνει ο όρος σοφιστής κατά τη διάρκεια των τριών πρώτων μετά Χριστού αιώνων. Αντί αυτού παρουσιάζει ποιός άξιζε, σύμφωνα με την κρίση του γράφοντος, να χαρακτηρίζεται κατ' αυτόν τον τρόπο.

Ο Φιλόστρατος γεννήθηκε πολύ αργότερα από τους σοφιστές του έργου. Ο ίδιος αφηγείται τις ιστορίες που πλέκουν το εγκώμιό τους. Έτσι δίνει μια συγκεκριμένη μορφή στις πνευματικές δραστηριότητες ανθρώπων τους οποίους θέλει να εννοεί ως πνευματικούς του προγόνους. Άλλωστε, ο ίδιος ως σοφιστής, μιας διαφορετικής εποχής, έχει κάθε λόγο να επιθυμεί, αλλά και να συμβάλει με τον τρόπο του, στην αναγνώριση και την καθιέρωση της επαγγελματικής αξίας, της κοινωνικής εικόνας και θέσης, ομότεχνών του που προηγήθηκαν. Μέχρις εδώ τίποτε δεν μοιάζει επιλήψιμο· με τη μόνη διαφορά ότι μιλώντας για τους συγκεκριμένους σοφιστές επιδιώκει να καθιερώσει έναν κανόνα που να ταιριάζει και στον ίδιο, εξαιρώντας άλλους εξίσου σημαντικούς που έδρασαν το ίδιο διάστημα.¹⁹⁵

Η σύγχρονη χρήση του όρου Δεύτερη Σοφιστική περιγράφει ένα πολιτισμικό και λογοτεχνικό ρεύμα της ελληνικής κοινωνίας που γνώρισε την ακμή του το 2^ο μ.Χ. αιώνα, πρωτοεμφανίστηκε έναν αιώνα νωρίτερα ενώ συνολικά διήρκεσε μέχρι τον 3^ο μ.Χ. αιώνα.¹⁹⁶ Δεν επρόκειτο για οργανωμένο κίνημα αλλά για μεμονωμένα άτομα τα οποία πέρα από τις προσωπικές επαφές που διατηρούσαν, διέθεταν κοινό πνεύμα και κοινές εκπαιδευτικές πρακτικές. Όπως ακριβώς και την κλασική εποχή ο όρος σοφιστής δεν είχε μια σαφή διάκριση. Μπορούσε ταυτόχρονα να σημαίνει το δικηγόρο, τον πολιτικό ρήτορα, το δάσκαλο, τον αγορητή-φιλόσοφο.¹⁹⁷

---

¹⁹⁴ K Eshleman, *Defining the circle of Sophists: Philostratus and the construction of the Second Sophistic*, στο *Classical Philology*, 103 (4), 2008, σ. 395.

¹⁹⁵ Ο.π., σ. 396.

¹⁹⁶ Μ Χριστόπουλος, *Δεύτερη Σοφιστική*, στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμα, σ. 19.

¹⁹⁷ L Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα* (Μετάφραση: Ξ. Τσελέντη, Επιμέλεια: Β. Σερέτη), στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις «Δαίδαλος»-Ι.Ζαχαρόπουλος Α.Ε., 2005, σ. 29.

Η ρητορική βρίσκεται στο επίκεντρο της δραστηριότητάς τους. Αρκετοί ήταν ρητοροδιδάσκαλοι που διατηρούσαν ιδιωτικές σχολές. Δίδασκαν κι έγραφαν πραγματείες και χρησιμοποιούσαν τα τρία είδη του ρητορικού λόγου ενώ περιστασιακά επιδίδονταν στην ποίηση και την ιστοριογραφία. Οι δημόσιοι λόγοι τους ήταν αριστοτεχνικοί με έντονα τα στοιχεία του αυτοσχεδιασμού, της ρυθμικής εκφοράς του λόγου και της υπόκρισης. Υπερασπίζονταν την καθαρότητα της αττικής διαλέκτου και βασιζόνταν στη γνώση κλασικών συγγραφέων.

Όμως η ρητορική δεν ήταν η μοναδική δραστηριότητα με την οποία καταπιάνονταν. Στο πλαίσιο της Δεύτερης Σοφιστικής οι σοφιστές είχαν καταφέρει να διαδραματίζουν έναν σημαντικό πολιτικό και κοινωνικό ρόλο. Εκλαμβάνονταν ως πρότυπα και αποτελούσαν πτυχή της αναγέννησης του ελληνικού κόσμου που εκδηλωνόταν μέσω της ευημερίας και της μεγαλοπρέπειας σε όλους τους τομείς δραστηριότητας. Κάποιοι κατείχαν υψηλά αξιώματα στη ρωμαϊκή διοίκηση ή στις πόλεις και τις επαρχίες όπου διέμεναν όπως φοροεισπράκτορες, υπεύθυνοι για τη διατήρηση της ειρήνης και αρχιερείς. Άλλοι ήταν φημισμένοι δικηγόροι που αναλάμβαναν να υπερασπιστούν συμπολίτες τους ενώπιον ρωμαϊκών δικαστηρίων ή πρεσβευτές προς κυβερνήτες και αυτοκράτορες. Μάλιστα ορισμένοι εξ' αυτών διατηρούσαν και φιλικές σχέσεις με τους αυτοκράτορες. Γι' αυτούς τους λόγους απέφευγαν την άμεση κριτική των ρωμαϊκών θεσμών και του χριστιανισμού.¹⁹⁸

Εάν θα θέλαμε να ανακαλύψουμε τη σχέση μεταξύ της σημαντικής κοινωνικής θέσης των σοφιστών και της ρητορικής τους δραστηριότητας, ενδεχομένως θα πρέπει να στρέψουμε το ενδιαφέρον μας στην ίδια τη φύση της ρητορικής και της εξ' αυτού απορρέουσας θέσης της στον αρχαίο κόσμο. Η ρητορική ήταν το μέσο του κοινωνικοπολιτικού βίου και οι σοφιστές ως διδάσκαλοι και γνώστες αυτής διέθεταν ικανότητες γλωσσικές, πνευματικές και δικανικές που τους έφερναν σε θέση να επηρεάζουν την κοινωνία στην οποία ζούσαν.

Επίσης, ως γόννοι πλούσιων αριστοκρατικών οικογενειών είχαν πρόσβαση στην εκπαίδευση της εποχής τους. Γι' αυτό το λόγο ήταν και οι εκπρόσωποι της ελληνικής παιδείας, δηλαδή της γλώσσας, της λογοτεχνίας και της ιστορίας, στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Μέσα από τους δημόσιους λόγους τους εξέφραζαν το

---

¹⁹⁸ G Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 370.

θαυμασμό τους για την ελληνική θρησκεία, τη μυθολογία, τη λογοτεχνία κι εξήραν τα ιστορικά επιτεύγματα της κλασικής αρχαιότητας. Διαδραμάτιζαν, δηλαδή έναν ρόλο εκφραστή και θεματοφύλακα των παραδοσιακών αρχών του ελληνικού πολιτισμού σε μια χρονική στιγμή που η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία ως κυρίαρχη σε ένα σύνολο λαών με διαφορετικά πολιτιστικά ερείσματα επιζητούσε ενοποιητικά στοιχεία που μπορούσαν να διευκολύνουν τη διοίκηση.¹⁹⁹

Οι διαφορές μεταξύ πρώτης και Δεύτερης Σοφιστικής είναι σημαντικές. Οι σοφιστές του 5^{ου} και του 4^{ου} π.Χ. αιώνα υπήρξαν ριζοσπάστες αμφισβητώντας παραδοσιακές αξίες και ενθαρρύνοντας και τους μαθητές τους να πράττουν παρόμοια. Άμεση απόρροια αυτής της στάσης ήταν να εγκαινιάσουν νέες μεθόδους στη διδασκαλία. Οι μεταγενέστεροι σοφιστές ήταν συντηρητικοί. Δεν ενθάρρυναν την πρωτότυπη σκέψη στους μαθητές τους και δεν εισήγαγαν καμιά καινοτομία στην εκπαίδευση. Επέκριναν μάλλον σπάνια τη σύγχρονη κοινωνία και όταν το έκαναν, ήταν προκειμένου να την κατακρίνουν επειδή εντόπιζαν ποιοτικές διαφορές σε σύγκριση με την παλαιότερη. Επιπλέον, οι φιλοσοφικές τους θέσεις όπως αποτυπώνονταν μέσα από τις θεωρητικές τους πραγματείες απηχούσαν πλατωνικές και στωικές αντιλήψεις.

---

¹⁹⁹ Μ Χριστόπουλος, *Δεύτερη Σοφιστική*, στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμα, σ. 17.

Επίλογος

Η ρητορική στο πέρασμα των αιώνων

Οι πρώτοι που ασχολήθηκαν ενσυνείδητα με τον εκφερόμενο λόγο ήταν οι σοφιστές. Ο Γοργίας υπήρξε ένας από τους πλέον επιφανείς εκπροσώπους της αρχαίας σοφιστικής που συνδυάζοντας την ευλωτία με το φιλοσοφικό στοχασμό, δίδασκε ρητορική. Μετά τον Αριστοτέλη, η τέχνη του Γοργία συστηματοποιείται, αποκτά κανόνες για να μελετηθεί περαιτέρω από αρχαίους Έλληνες και Ρωμαίους ρήτορες και διδασκάλους της τέχνης, όπως ο Κικέρων και ο Κοϊντιλιανός.

Κατά τα πρώτα χρόνια της εμφάνισης του Χριστιανισμού αξιοποιήθηκε από εκείνους τους πιστούς που διέδιδαν το καινούργιο μήνυμα που έφερνε στην ανθρωπότητα η έλευση του θεανθρώπου. Άλλωστε και κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, που η ρητορική μαζί με τη λογική και τη γραμματική αποτελούσε βασικό μέρος της εκπαίδευσης των νέων, έβρισκε εφαρμογή στην τέχνη του κηρύγματος.²⁰⁰

Στη διάρκεια της Αναγέννησης παρατηρείται εν γένει στροφή προς τη μελέτη της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής γραμματείας με απώτερο σκοπό την ανακάλυψη και αξιοποίηση της πνευματικής κληρονομιάς του παρελθόντος. Σε αυτό το πλαίσιο η ρητορική κερδίζει εκ νέου την αίγλη που είχε στο παρελθόν ενώ αποκαθίσταται ξανά η λειτουργία που είχε στη διαχείριση των κοινών, μια εφαρμογή που ο Μεσαίωνας είχε παραγκωνίσει.

Ανέκαθεν, ένα βασικό χαρακτηριστικό του πειστικού λόγου ήταν ότι δυνητικά μπορούσε να εξαπατήσει γι' αυτό άλλωστε αντιμετωπιζόταν πάντοτε με επιφύλαξη και καχυποψία. Πολύ δε περισσότερο την εποχή του Διαφωτισμού με κύρια χαρακτηριστικά την πίστη στον ορθό λόγο που ο άνθρωπος ήταν σε θέση να αρθρώσει αλλά και την πεποίθηση ότι η ευημερία της πολιτικής κοινότητας θα εξασφαλιζόταν αποκλειστικά μέσα από την πρόοδο της πραγματικής γνώσης, της επιστήμης και της φιλοσοφίας. Ταυτόχρονα, η εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας

---

²⁰⁰ S Ijsseling, *Rhetoric and philosophy in conflict*, στην 1^η εκδ., Martinus Nijhoff/The Hague, 1976, σ. 5.

ήταν συνάρτηση της ομοφωνίας, δηλαδή της συμφωνίας επί τη βάσει κοινών αξιών και κρίσεων.²⁰¹

Μετά τη Γαλλική επανάσταση και τη σταδιακή καθιέρωση της κοσμικής δημοκρατίας η ρητορική δεν επανέκαμψε στον κρίσιμο ρόλο της στην παιδεία των νέων και τη διαβούλευση των υποθέσεων του κράτους. Το πολίτευμα που κατά τη διάρκεια της αρχαιότητας αποτέλεσε την αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξή της, κράτησε τότε επιφυλακτική στάση απέναντί της, προβάλλοντας έντονα την ιδέα ότι είναι η τέχνη του απατηλού λόγου δίχως έρεισμα και χρησιμότητα στην πολιτική πραγματικότητα.

Ακόμη και τη χρονική περίοδο του Ρομαντισμού, που ορισμένες βασικές αξίες του Διαφωτισμού δέχτηκαν αμφισβήτηση, η τέχνη του λόγου παρέμεινε αξιοκαταφρόνητη με την αιτίαση της εξαπάτησης υπό ένα διαφορετικό πρίσμα. Η εποχή πρόβαλε έντονα το ιδανικό ότι τα επιτεύγματα εκείνα που είχαν τη δυνατότητα να επηρεάσουν την πορεία της ανθρωπότητας προέρχονταν από μεμονωμένες ιδιοφυείς προσωπικότητες που ενώ δραστηριοποιούνταν σε διαφορετικά μεταξύ τους πεδία, διέθεταν ένα ξεκάθαρο όραμα για το έργο τους. Οι δημιουργίες τους θεωρούνταν αυθεντική έκφραση και προβολή στην πραγματικότητα της νοητικής τους σύλληψης αποτελώντας καλλιτεχνική δημιουργία. Μπροστά σε αυτή τη συνθήκη, η ρητορική που διέθετε μια πτυχή διαχείρισης και ορισμένες φορές παραποίησης του πραγματικού, έμοιαζε αντίθετη στο πνεύμα της εποχής.²⁰²

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο η ρητορική θα ξεκινήσει να ανακτά σταδιακά το κύρος της, μετά από το στοχασμό του Νίτσε για τη φιλοσοφία και τη γλώσσα. Γι' αυτόν η φιλοσοφία δεν αποτελούσε μια προοδευτική διαδικασία προσέγγισης της αλήθειας αλλά μια ανθρώπινη κατασκευή. Απαραίτητος όρος αυτής της δημιουργίας ήταν ο λόγος. Ήταν ένα έργο της τέχνης του λόγου στο οποίο ο άνθρωπος κατέφυγε με απώτερο σκοπό, μεταξύ άλλων, την απόκτηση δύναμης και την επιθυμία για ασφάλεια απέναντι στο χάος.²⁰³ Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Νίτσε έκανε την ίδια τη γλώσσα αντικείμενο της φιλοσοφίας ενώ στην τέχνη της πειθούς διέβλεψε τη δυνατότητα μελέτης της γλωσσικής υπόστασης της ανθρώπινης σκέψης και

---

²⁰¹ Plato, *Gorgias and Phaedrus-Rhetoric, philosophy and politics* (Μετάφραση-Εισαγωγή-Επεξηγηματικά σχόλια: J. H. Nichols Jr), στην, 1^η εκδ., New York, Cornell University Press, 1998, σ. 6

²⁰² Ο.π., σ. 8.

²⁰³ S Ijsseling, *Rhetoric and philosophy in conflict*, στην 1^η εκδ., Martinus Nijhoff/The Hague, 1976, σ. 106.

φαντασίας.²⁰⁴ Έτσι απέκτησε μια κρίσιμη σημασία τόσο για την ανάλυση της φιλοσοφίας όσο και για τη λειτουργία του φιλοσοφικού λόγου.

Οι δύο διαφορετικές θεωρήσεις για τον κόσμο και τον άνθρωπο

Στην εποχή μας παρατηρείται αυξημένο ενδιαφέρον για τη μελέτη της ρητορικής που εκφράζεται κυρίως μέσα από δημοσιεύσεις βιβλίων που εξετάζουν τον πειστικό λόγο σε διάφορα πεδία όπως η λογοτεχνική κριτική, η πολιτική θεωρία και η φιλοσοφία. Παρόλ' αυτά, η διαμάχη μεταξύ φιλοσοφίας και ρητορικής, τουλάχιστον έτσι όπως εδραιώνεται μέσα από το γραπτό έργο του Πλάτωνα που επικρίνει τους σοφιστές για τις αντιλήψεις και τις πρακτικές τους, δε φαίνεται να έλαβε ποτέ οριστικό τέλος. Συντηρείται και φτάνει με διαφορετική μορφή ως τις μέρες μας καθώς παραπέμπει στη διαχρονική σύγκρουση δύο διαφορετικών θεωρήσεων για τα θεμελιώδη ζητήματα της αλήθειας, της γνώσης, της ανθρώπινης συνείδησης και της γλώσσας.²⁰⁵ Αυτά όμως δεν είναι μόνο κρίσιμα θέματα που αφορούν μεθοδολογικές προσεγγίσεις και απόψεις που ανταλλάσσονται μέσα στους κόλπους των επιστημονικών κοινοτήτων. Είναι ζητήματα που αφορούν πιο άμεσα την καθημερινότητα του ανθρώπου καθώς σηματοδοτούν με τον τρόπο τους δύο διαφορετικές κοσμοθεωρητικές στάσεις.

Εν γένει, οι δύο διαφορετικές προσεγγίσεις σε σχέση με τα τέσσερα αυτά θεμελιώδη ζητήματα μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: (α) Σχετικά με την αλήθεια, στη θέση που αναγνωρίζει ότι υπάρχει μία και μοναδική αλήθεια πάνω σε ένα θέμα, συγκροτείται η αντίθετη τοποθέτηση που μιλά για διαφορετικές μεταξύ τους αλήθειες που προκύπτουν εξετάζοντας το ίδιο θέμα από διαφορετικές πλευρές. (β) Ακολουθώντας στο πεδίο της γνώσης, εκεί που γίνεται λόγος για μια πραγματική γνώση που είναι ανεξάρτητη από το σύνολο των πεποιθήσεων που τη συνοδεύουν και κατ' επέκταση από τον τρόπο που αυτή αναδεικνύεται, διατυπώνεται ο αντίλογος ότι δεν μπορεί να υπάρξει γνώση ανεξάρτητη από αυτές τις δύο σημαντικές προκείμενες. Αντιθέτως, συγκροτείται από αυτές και είναι πάντοτε μερική, δηλαδή ατελής. (γ) Σε ότι αφορά

---

²⁰⁴ F Nietzsche, *Μαθήματα ρητορικής* (Μετάφραση: Α. Μανούση, Εισαγωγή-Επιστημονική επιμέλεια: Δ. Καββαθάς, Πρόλογος: Δ. Δημηρούλης, Επίμετρο: C. Blair – S.L. Gilman), στην 1^η εκδ., Αθήνα Εκδόσεις Πλεθρον, 2004, σ. 15.

²⁰⁵ F Fish, *Rhetoric* στο *Critical terms for literary study* (Σύνταξη: F. Lentricchia, T. Mc Laughlin), στην 1^η εκδ., Chicago, The University of Chicago Press, 1990, σ. 207.

την ανθρώπινη συνείδηση, στην αντίληψη ότι θα πρέπει η ίδια να κατευθύνεται προς την αλήθεια και την πραγματική γνώση ορθώνεται η πεποίθηση ότι θα πρέπει να στρέφεται προς το εσωτερικό της προκειμένου να διαπιστώνει και να εξετάζει τις δικές της προκαταλήψεις που διαμορφώνουν τη σκέψη, το λόγο και τις πράξεις του ανθρώπου. (δ) Τέλος, αναφορικά με τη γλώσσα, εκείνος που αναζητά τη μία και μοναδική αλήθεια και προσπαθεί να έλθει σε επαφή με την αληθινή γνώση που θα τον καταστήσει αντικειμενικό παρατηρητή της πραγματικότητας, θα πρέπει να διαθέτει μια γλώσσα που να την αντανακλά πιστά. Η αντίθετη άποψη εδώ είναι ότι η γλώσσα δεν μπορεί να απεμπλακεί από τις προσλαμβάνουσες και την υποκειμενική ματιά εκείνου κάθε φορά λέγει.

Οι διανοούμενοι που συναινούν με τις θέσεις της πρώτης πλευράς εφησυχάζουν στην προοπτική μιας λογικής τακτοποίησης, με βάση την πρόοδο της επιστημονικής γνώσης. Οι στοχαστές που τάσσονται με τις απόψεις της δεύτερης πλευράς, παρ' όλη τη σχολαστική μελέτη και τη λογική επεξεργασία των δεδομένων οδηγούνται τελικώς σε μια απορία, σε ένα αδιέξοδο²⁰⁶ γι' αυτό και ισχυρίζονται ότι γνωρίζουν μόνο το αδύνατο της γνώσης.

Ενδεικτικό παράδειγμα είναι η αποδομητική σκέψη που συνεχώς υπονοεί και αναδεικνύει τη διαμεσολαβημένη, κατασκευασμένη, μερική και εν τέλει κοινωνικά επενδεδυμένη φύση της εκάστοτε πραγματικότητας.²⁰⁷ Οι μεταμοντέρνοι αυτοί διανοούμενοι προσδίδουν στη χρήση της ρητορικής μεγάλο εύρος και αποτελεί γι' αυτούς το εφιαλτήριο στη μελέτη του πώς ο εκάστοτε λόγος παράγει τη σημασία του, δηλαδή πώς μέσα από τα διάφορα είδη δομών και διαδικασιών που ακολουθεί, παράγει το νόημα του.²⁰⁸ Με βάση τη συγκεκριμένη παραδοχή, αναγνωρίζουν ρητορικές στρατηγικές, με απώτερο σκοπό τη δημιουργία πειθούς, όχι μόνο στις ανθρωπιστικές επιστήμες αλλά σε διάφορα επιστημονικά πεδία όπως οι φυσικές επιστήμες, τα μαθηματικά ή η οικονομία. Κατ' αυτό τον τρόπο η ρητορική μπορεί ανοίξει το δρόμο και να οδηγήσει σε διαπιστώσεις σχετικά με: (α) Τη σχέση που υπάρχει μεταξύ συγκεκριμένων αντικείμενων της γνώσης και γεγονότων με παγιωμένες αρχές. (β) Τον τρόπο σκέψης μιας κοινωνίας πάνω στα ζητήματα που την

²⁰⁶ J Culler, *Αποδόμηση. Θεωρία και κριτική μετά το δομισμό* (Μετάφραση: Α. Λαμπρόπουλος, Επιμέλεια-Θεώρηση μετάφρασης: Α. Τζούμα), στην 1^η εκδ., Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2006, σ. 12.

²⁰⁷ F Fish, *Rhetoric* στο *Critical terms for literary study* (Σύνταξη: F. Lentricchia, T. Mc Laughlin), στην 1^η εκδ., Chicago, The University of Chicago Press, 1990, σ. 215.

²⁰⁸ J Culler, *Αποδόμηση. Θεωρία και κριτική μετά το δομισμό* (Μετάφραση: Α. Λαμπρόπουλος, Επιμέλεια-Θεώρηση μετάφρασης: Α. Τζούμα), στην 1^η εκδ., Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2006, σ. 6.

απασχολούν εξετάζοντας τόσο τις κυρίαρχες όσο και από τις δευτερεύουσες απόψεις που διαπιστώνονται πάνω σε πρακτικά ζητήματα. (γ) Την κατανόηση των θεμελιωδών αρχών που διέπουν τις θεωρητικές επιστήμες. (δ) Τη συνειδητοποίηση ότι η εκάστοτε γνώση πάνω σε ένα θέμα αποτελεί κι αυτή, εν τέλει, μια ρητορική κατασκευή.²⁰⁹

Σε επίπεδο καθημερινής δραστηριότητας, οι άνθρωποι έρχονται αντιμέτωποι με ποικίλα, απλά ή πιο σύνθετα, ζητήματα. Ο τρόπος που συλλογίζονται και λειτουργούν σε σχέση με αυτά διαφέρει τόσο ώστε ορισμένοι θεωρητικοί να κάνουν λόγο και για δύο βασικά είδη ανθρώπων· τον *homo seriosus* (σοβαρός άνθρωπος) και τον *homo rhetoricus* (ρητορικός άνθρωπος).²¹⁰ Αξίζει σε αυτό το σημείο να αναφερθούμε συνοπτικά στα χαρακτηριστικά που αποδίδονται σε καθέναν από αυτούς τους δύο τύπους ανθρώπου, προκειμένου να γίνει πιο εμφανής και η σχέση τους αναφορικά με τα τέσσερα βασικά ζητήματα στα οποία αναφερθήκαμε στην αρχή.

Ο *homo seriosus* αναγνωρίζει στον εαυτό του μία και μοναδική, πραγματική ταυτότητα. Είναι μέλος μιας κοινωνίας που υπάρχει ξεχωριστά από τα μέλη που τη συγκροτούν και αποτελεί γι' αυτά το σταθερό σημείο αναφοράς τους. Επιπλέον, αναγνωρίζει μια ανεξάρτητη φυσική πραγματικότητα, στην οποία περιλαμβάνεται αυτή η κοινωνία.

Στον αντίποδα, ο *homo rhetoricus* συγκροτεί την ταυτότητά του μέσω του λόγου, ο οποίος του υπαγορεύεται κάθε φορά από τις κοινωνικές περιστάσεις που τον περιβάλλουν και στις κοινωνικές ανάγκες που καλείται να ανταποκριθεί. Έτσι επινοεί κάθε φορά την ταυτότητά του, αναγνωρίζοντας ότι έχει να ενσαρκώσει διαφορετικούς ρόλους. Διαθέτει μια πραγματιστική αντίληψη για όσα συμβαίνουν γύρω του αναγνωρίζοντας ως πραγματικό ό,τι γίνεται ευρέως αποδεκτό ως τέτοιο. Δεν αναγνωρίζει μια ενιαία και ξεχωριστή από τους ανθρώπους κοινωνική πραγματικότητα. Ανάλογα, διαμορφώνει και αναπτύσσει διαφορετικές τακτικές που βρίσκει χρήσιμες προκειμένου να διαχειριστεί προς όφελός του τις συνθήκες που επικρατούν.

---

²⁰⁹ B McComiskey, *Gorgias and the New Sophistic Rhetoric*, στην 1^η εκδ., Southern Illinois University Press, 2002, σ. 60.

²¹⁰ F Fish, *Rhetoric στο Critical terms for literary study* (Σύνταξη: F. Lentricchia, T. Mc Laughlin), στην 1^η εκδ., Chicago, The University of Chicago Press, 1990, σ. 208.

Η ρητορική στην καθημερινότητά μας

Η ρητορική ως τέχνη του καλώς λέγειν με απώτερο σκοπό την πειθώ, καλύπτει μέχρι και σήμερα ένα σημαντικό μέρος των κοινωνικών δραστηριοτήτων του ανθρώπου. Καθημερινά χρησιμοποιεί το λόγο του για να πείσει ή εκτίθεται σε λόγους άλλων που θέλουν να τον πείσουν. Όπως είναι επόμενο οι αρχές και η πρακτική της τέχνης του λόγου έχουν προσαρμοστεί στις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας, διατηρώντας όμως όσα στοιχεία είναι απαραίτητα προκειμένου να επιτελεί το βασικό σκοπό της. Έτσι καταφέρνει να βρίσκει εφαρμογή σε πολλά και διαφορετικά μεταξύ τους πεδία. Ταυτόχρονα όμως, συνοδεύεται, όπως πάντα άλλωστε, από τη σύγχυση που την ακολουθούσε, σχετικά με τη φύση και τη λειτουργία της.

Ο λόγος των πολιτικών ανέκαθεν αποσκοπούσε στο να πείσει τους ακροατές και μελλοντικούς ψηφοφόρους τους. Βεβαίως, ορισμένοι μελετητές παρατηρούν ότι η ποιότητα του πολιτικού λόγου στις μέρες μας είναι υποδεέστερη σε σχέση με εκείνη του παρελθόντος.²¹¹ Στην πειθώ μέσα από τη δραστηριότητά τους στοχεύουν και αρκετοί επαγγελματίες που καθημερινά κάνουν χρήση του λόγου τους προκειμένου να εξασφαλίσουν ένα επιθυμητό αποτέλεσμα. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε ορισμένα επαγγέλματα όπως εκείνα των πωλητών, των ανθρώπων που ασχολούνται με τις δημόσιες σχέσεις, των δικηγόρων και των διπλωματών που η ευγλωττία είναι σημαντικό προσόν για την εξάσκησή τους. Επίσης, σημαντική δραστηριότητα με απώτερο σκοπό την πειθώ επιστρατεύοντας τη δύναμη του λόγου, μεταξύ άλλων, είναι και η διαφήμιση. Όμως, την προσπάθεια να παρακινήσει κανείς με τη χρήση λέξεων μπορούμε να διαπιστώσουμε παρατηρώντας κι άλλες λεκτικές επικοινωνίες όπως είναι εκείνες μεταξύ των γονιών προς τα παιδιά τους ή των δασκάλων προς τους μαθητές τους.

Εφόσον στην εποχή μας αναγνωρίζεται στη ρητορική μια τέτοια ευρεία χρήση θα ήταν μάλλον χρήσιμο και αναγκαίο να ήμαστε σε θέση να αναγνωρίζουμε βασικές στρατηγικές και αρχές που τη διέπουν. Αυτό προκειμένου να αναγνωρίζεται και να αντιμετωπίζεται κριτικά όταν χρησιμοποιείται με σκοπό να πείσει παραπλανώντας,

---

²¹¹ Plato, *Gorgias and Phaedrus-Rhetoric, philosophy and politics* (Μετάφραση-Εισαγωγή-Επεξηγηματικά σχόλια: J. H. Nichols Jr), στην 1^η εκδ., New York, Cornell University Press, 1998, σ. 1.

όπως συμβαίνει στην περίπτωση της δημαγωγίας ή της προπαγάνδας.²¹² Αλλά και σε επίπεδο καθημερινής κοινωνικής συναναστροφής θα είχε σημασία να γίνεται αντιληπτός ο πειστικός λόγος που όμως δεν συνοδεύεται από τις αντίστοιχες πράξεις. Άλλωστε από την αρχή, η κατηγορία της εξαπάτησης συνοδεύει την τέχνη της πειθούς, θέλοντας να τονίσει τη διαφορά που εντοπίζεται μεταξύ εκείνων που λέγονται με σκοπό να πείσουν κι εκείνων που υλοποιούνται ή συμβαίνουν ήδη στην πραγματικότητα.

Όπως γίνεται εμφανές, σε κρίσιμο στοιχείο αναδεικνύεται η διττή λειτουργία του λόγου. Αποτελεί ταυτόχρονα το σημαντικότερο χαρακτηριστικό του ανθρώπου έναντι όλων των άλλων έμβιων οργανισμών αλλά και τη βασική αιτία εμπλοκής του σε ηθικά διλήμματα, αξιολογικές κρίσεις, καθώς και ερωτήματα σχετικά με το αληθές ή το ψευδές, το καλό ή το κακό.²¹³

---

²¹² E Corbett, *Classical rhetoric for the modern student*, στην 3^η εκδ., New York, Oxford University Press, 1990, σ. 30.

²¹³ P Dixon, *Rhetoric*, στην 4^η εκδ., London and New York, Routledge, 1990, σ. 4.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αριστοτέλης (2002). *Ρητορική* (Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Δ. Λυπουρλής), στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτηρος, Τόμος Α, σ. 13-48, 79-106.

Αριστοτέλης (2002). *Ρητορική* (Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Δ. Λυπουρλής), στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτηρος, Τόμος Β, σ. 11-17, 291-300.

Γοργίας (1998). *Ελένης Εγκώμιον* (Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Α. Τάτσης, Δ. Σπαθάρας), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, σ. 13-30.

Κικέρων (2008). *Ο τέλειος ρήτορας* (Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια: Γιώργος Κεντρωτής), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, σ. 1-22.

Κύρκος, Β. (1986). *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, σ. 9-21, 108-151, 285-301.

Μ.Φ., Κοϊντιλιανός (2000). *Ρητορική Αγωγή* (Εισαγωγή - μετάφραση: Α. Σακελλαρίου), στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, University Studio Press, σ. 13-17.

Μπάλλα, Χ. (1997). *Πλατωνική πειθώ* (Πρόλογος: Π. Καλλιγιάς), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, σ. 9-18.

Μπάλλα, Χ. (2008). *Ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης για το ρητορικό εμπειρισμό, στο Φιλοσοφία και ρητορική στην κλασική Αθήνα* (Επιμέλεια: Χ. Μπάλλα, Μετάφραση: Η. Διαμαντούρου, Μ. Μεζίτη, Χ Μπάλλα, Σ. Σταυριανέας), στην 1^η εκδ., Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, σ. 173-191.

Μιχαηλίδης, Κ.(1992). *Ο σωκρατικός λόγος-Μια δομική ερμηνείας της διαλογικής παρουσίας*, στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Χριστάκη, σ. 7-13, 63-76.

Πεντζοπούλου-Βαλαλά, Τ.(1999). *Γοργίας*, στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτηρος, σ. 9-43, 45-56, 145-190, 209-260.

Πλάτων (2008). *Γοργίας ή περί ρητορικής ανατρεπτικός* (Πρόλογος: Τ. Πεντζοπούλου-Βαλαλά, Ανάλυση- Μετάφραση-Σχόλια: Η. Βαβούρας), στην 1^η εκδ., Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτηρος, σ. 11-22.

Σκουτερόπουλος, Ν. (1991). *Η αρχαία σοφιστική-Τα σωζόμενα αποσπάσματα*, στην 2^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, σ. 134-180.

Χριστόπουλος, Μ. (2010). *Δεύτερη Σοφιστική*, στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμα, σ. 9-20.

- Adam, J. (2000). *Σωκράτης – Πλάτωνας* (Μετάφραση: Ε. Παπαδοπούλου), στην 2η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Ιάμβλιχος, Εισαγωγικό σημείωμα.
- Culler, J. (2006). *Αποδόμηση. Θεωρία και κριτική μετά το δομισμό* (Μετάφραση: Α. Λαμπρόπουλος, Επιμέλεια-Θεώρηση μετάφρασης: Α. Τζούμα), στην 1^η εκδ., Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, σ. 1-24.
- De Romilly, J. (1994). *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή* (Μετάφραση: Φ. Κακριδή), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου – Μ. Καρδαμίτσα, σ. 13-22.
- Guthrie, W. (2014). *Οι σοφιστές* (Μετάφραση: Δ. Τσεκουράκης), στην 4η εκδ., Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σ. 239-248, 328-333.
- Guthrie, W. (1988). *Οι Έλληνες φιλόσοφοι από το Θαλή ως τον Αριστοτέλη* (Μετάφραση: Α. Σακελλαρίου), στην 2η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, σ. 67-82, 82-100.
- Kennedy, G. (2007). *Ιστορία της κλασικής ρητορικής* (Μετάφραση: Ν. Νικολούσης), στην 7^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, σ. 9-164, 204-253, 282-297, 366-371.
- Nestle, W. (2010). *Από το μύθο στον λόγο* (Μετάφραση: Α Γεωργίου), στην 1^η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, σ. 777-803.
- Nietzsche, F. (2004). *Μαθήματα ρητορικής* (Μετάφραση: Α. Μανούση, Εισαγωγή-Επιστημονική επιμέλεια: Δ. Καββαθάς, Πρόλογος: Δ. Δημηρούλης, Επίμετρο: C. Blair – S.L. Gilman), στην 1^η εκδ., Αθήνα Εκδόσεις Πλεθρον, σ. 9-15.
- Pernot, L. (2005). *Η ρητορική στην αρχαιότητα* (Μετάφραση: Ξ. Τσελέντη, Επιμέλεια: Β. Σερέτη), στην 1η εκδ., Αθήνα, Εκδόσεις «Δαίδαλος»-Ι.Ζαχαρόπουλος Α.Ε., σ. 5-46, 75-97, 161-193.

Ξενόγλωσση

- Corbett, E. (1990). *Classical rhetoric for the modern student*, στην 3^η εκδ., New York, Oxford University Press, σ. 3-31.
- Dixon, P. (1991). *Rhetoric*, στην 4^η εκδ., London and New York, Routledge, σ. 1-18, 71-77.
- Fish, F. (1990). *Rhetoric στο Critical terms for literary study* (Σύνταξη: F. Lentricchia, T. Mc Laughlin), στην 1^η εκδ., Chicago, The University of Chicago Press, σ. 203-222.
- Ijsseling, S. (1976). *Rhetoric and philosophy in conflict*, στην 1^η εκδ., Martinus Nijhoff/The Hague, σ. 1-17, 103-113.

Kennedy, G. (1991). *Aristotle on rhetoric, a theory of civil discourse*, στην 1^η εκδ., New York, Oxford University Press, σ. 3-22.

McComiskey, B. (2002). *Gorgias and the New Sophistic Rhetoric*, στην 1^η εκδ., Southern Illinois University Press, σ. 1-72

Plato (1998). *Gorgias and Phaedrus-Rhetoric, philosophy and politics* (Μετάφραση-Εισαγωγή-Επεξηγηματικά σχόλια: J. H. Nichols Jr), στην 1^η εκδ., New York, Cornell University Press, σ. 1-24.

Vlastos, G. (1997). *Socrates: ironist and moral philosopher*, στην 3^η εκδ., Cambridge, Cambridge University Press, σ. 11-89.

Αρθρογραφία

Bernard, E.J. (1999). *What Socrates said-and why Gorgias and Polus did not respond: A reading of Socrates' definition of rhetoric in Gorgias 461-466*, στο *Rhetoric Society Quartely*, 29 (1), σ. 77-95.

Bowie, E.L. (1970). *Greeks and their past in the second sophistic*, στο *Past & Present*, Oxford University Press, 46, σ. 3-41.

Diluzio, J. (2014). *The civil education of Cicero's ideal orator*, στο *Expositions: An Interdisciplinary Journal of the Humanities*, 8 (1), σ. 122-144.

Enos, R. L. (1976). *The epistemology of Gorgias' rhetoric: A re-examination*, στο *South Speech Communication Journal*, 42 (1), σ. 35-51.

Eshleman, K. (2008). *Defining the circle of Sophists: Philostratus and the construction of the Second Sophistic*, στο *Classical Philology*, 103 (4), σ. 395-413.

Lauwers, J. (2013). *Systems of sophistry and philosophy, The case of second sophistic*, στο *Harvard studies in classical philology*, 107, σ. 331-363.

Paparinska, V. (2009). *Text tradition of Aristotle's on rhetoric: From post-aristotelian Athens to Rome*, στο *Literatura*, 51 (3), σ. 15-23.

Rollins, B. (2009). *Persuasion's ethical force: Levinas, Gorgias and the rhetorical address*, στο *JAC*, 29 (3), Special Issue: Levinas and rhetoric, σ. 539-559.

Smeltzer, M.A. (2009). *Gorgias on arrangement: A search for pragmatism amidst the art and epistemology of Gorgias of Leontini*, στο *Southern Communication Journal*, 61 (2), σ. 156-165.

Spatharas, D. G. (2001). *Patterns of argumentation in Gorgias*, στο *Mnemosyne, Fourth Series*, 54 (4), σ. 393-408.

Abstract

The art of persuasion, in the teaching and practice of which the sophist Gorgias was one of the pioneers during antiquity, is interwoven with human speech. Over the centuries, each and every era has benefited, more or less, from the opportunities it offered while always every society has always adapted it to its own needs. It flourished in the 5th century BC in the context of Athenian democracy, playing a crucial role in political life and education. At the same time, it was found at the center of the conflict between two different worldviews, thus opening up their timeless conflict in the history of Western thought. It has been the subject of study by great philosophers, political men and art teachers, such as Aristotle, Cicero and Quintilian. It helped the successful professional and social struggle of the representatives of the Second Sophistication, who were considered to be the ambassadors of the Greek spirit during the Roman Empire. Nowadays, the rhetoric again wins the interest of the scholars, pointing once again, as in antiquity, to the critical differences on fundamental issues concerning the view of the world and the human condition.

Keywords: Rhetoric, persuade, logical argument, worldview, sophistic